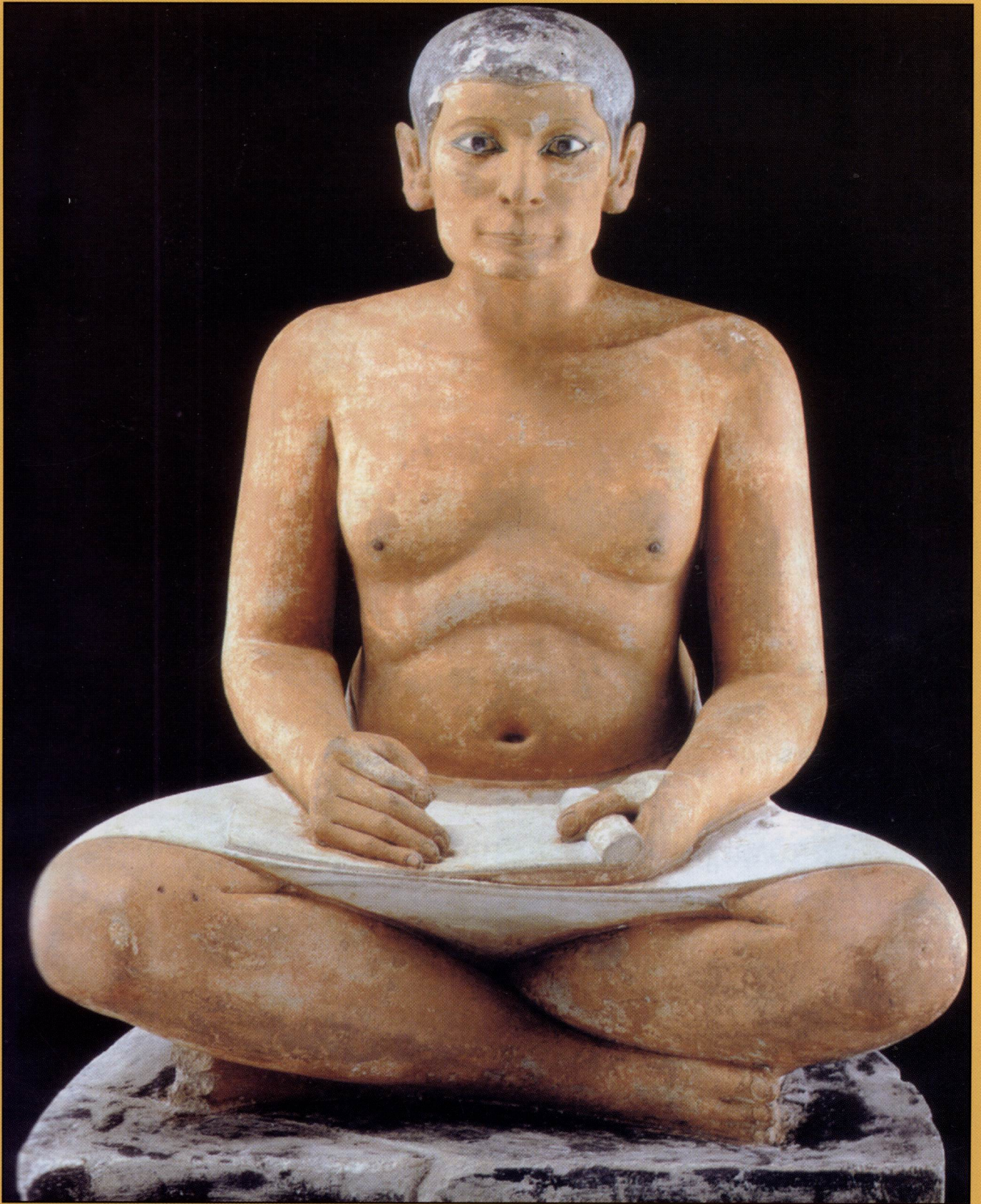

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία 'Επιθεώρηση • Δεκέμβριος 2006 • τεύχος 150 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Δεκέμβριος 2006
τεύχος 150 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα
Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ενδόπη, Κύπρος
Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες
Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:
Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)
ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στη διεύθυνση του περιοδικού
Γιά τούς συνδρομητές του
έξωτερικού:
IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048
SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Άθήνα 11472
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr

Κωδικός: 1572

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.
Άγαθίου 3,
Άθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Γιάννης Παπαθεοδώρου, Βλέπω τον θάνατό σου.....5
Γιάννης Μπαλαμπανίδης, Ή πλατεία ήταν γεμάτη,
τό Da Caro επίσης.....6
Μαρίνα Κόντη, Ό εξερευνητής των αισθήσεων.....8

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Κοινωνικός
άνταγωνισμός και γνώση10
Άντώνης Μανιτάκης, Ό ελληνικός
συνταγματισμός αντιμετώπος μέ τόν
συναινετικό άναθεωρητισμό22
Βασιλική Γρηγοροπούλου, Ντεκάρτ: Τό αίνιγμα
του πρώτου προσώπου31
Δημήτρης Άρβανιτάκης, Καί ό Τρικούπης,
άλλά και ό Μοντάνι. Ένα σχόλιο πάνω
στους διαλόγους του Σολωμού37
Παύλος Δ. Κρέμος, Lutto.
In memoria, για έναν νεκρό πενήντα δύο
χρόνια μετά τό θάνατό του41

Νίκος Θεοτοκάς, Οι άφηγήσεις, τά τεκμήρια
και τά πράγματα.45
Ίωάννα Ναούμ, Νύχτες μυθοπλασίας -
ήμέρες άνάγνωσης48
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Ή ιστορική ποιητική
της άπόστασης55
Γιάννης Κουβαράς, Οι συνέπειες της παλαιάς
ιστορίας58
Έμμ. Κόρτης, Σέ πρώτη άνάγνωση60
Έπιστολές
Θόδωρος Παρασκευόπουλος63
Βασίλης Ζουναλής.....64
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις65

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Κατερίνα Λαμπρινοῦ, Για την Ίστορία
της ζωής των άλλων44
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Τά σχολικά έγχειρίδια54
Άγγελος Έλεφάντης, Περί άπλής άριθμητικής59
Στρατής Μπουρνάζος, Κατά τάς διαφημιστικές
γραφάς62

Έξώφυλλο: Άγαλμα, Καθιστός γραφέας, από την Σακάρα
(Αίγυπτος), 2620-2350 π.Χ.

Βλέπω τόν θάνατό σου

Εκεῖνο τό βράδυ, ὁ Τζώρτζ Μπούς ἔπεσε νά κοιμηθεῖ νωρίς: «ἀπ' τέσ ἐννιά». Ἡ διαφορά ὥρας μέ τό μακρινό Ἰράκ καί ἡ ἀπόσταση τῆς γεωγραφίας ἦταν ὁ μόνος τρόπος γιά νά μή συναντηθεῖ κατά πρόσωπο μέ τή μοίρα τοῦ ἐχθροῦ του. Τήν ἄλλη μέρα, τό βίντεο μέ τήν ἐκτέλεση τοῦ Σαντάμ Χουσεῖν ἔκανε τόν γύρο τοῦ κόσμου μέσω διαδικτύου, προκαλώντας τήν ἐκπληξη καί τήν ἀγανάκτηση τῶν εὐρωπαϊῶν πολιτῶν, πού παρακολούθησαν μέ ἀμηχανία καί ἀποστροφή τήν περίφημη «ἀποκατάσταση» τῆς ἱρακινῆς δημοκρατίας διά τῆς ἀγχόνης. Τό ἄλλοθι τοῦ «αὐτόνομου ἱρακινοῦ δικαστηρίου» δέν ἔπαιξε κανέναν γιά τήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης. Ἦταν τό ἴδιο προκλητικό ὅσο καί ἡ πρόωρη νυκτερινή κατάκλιση τοῦ ἀμερικανοῦ προέδρου. Ἔτσι κι ἄλλιῶς, ἡ ἀπόσταση δέν εἶναι πάντα ὁ καλύτερος τρόπος γιά νά προστατευτοῦμε ἀπό τόν «πόνο τῶν Ἄλλων»: συχνά μετατρέπεται σέ ὄχημα πού ἐκθέτει τή δική μας ὀπτική γωνία, τήν ἀμεσότητα καί τήν ἐμπλοκή μας στήν παρατήρηση, τή δική μας σκοποφιλική βία.

Τό γνωρίζουμε καλά: τό βλέμμα ὑπακούει σέ πειθαρχίες πού παράγουν νοήματα. Ἰδιαίτερα ἡ ὁρατότητα μιᾶς ποινῆς, ἄμεσα συνδεδεμένη μέ τή νομιμότητα καί τήν ἐπίδειξη ἰσχύος τῆς ἐξουσίας, βαρύνεται μέ τό σκληρό καθήκον ὄχι ἀπλά νά τιμωρήσει τό ἔγκλημα ἀλλά νά κοινολογήσει τόν θρίαμβο μιᾶς (δυσ)αναλογίας κι ἐνός συσχετισμοῦ δυνάμεων. Στό πλαίσιο αὐτό, ἡ δημόσια εἰκόνα μιᾶς θανάτωσης δέν μᾶς καλεῖ ἀπλά νά τή δοῦμε ὡς θεατές ἀλλά μᾶς καλεῖ νά γίνουμε μάρτυρες καί ἐγγυητές τῆς ἐξουσίας πού ἔχει τό δικαίωμα νά θανατώνει. Μᾶς καλεῖ, δηλαδή, νά μοιραστοῦμε τόν ἰδεολογικό κόσμο της, τό πολιτικό, νομικό καί πολιτισμικό ὑπόβαθρο πού κατοχυρώνει τό δικαίωμα στή συγκεκριμένη ποινή. Στήν περίπτωση τοῦ Σαντάμ Χουσεῖν, ἀκριβῶς αὐτόν τό ρόλο ἀνήθηκε ἡ Εὐρώπη, καί αὐτό ἦταν ἕνα πάρα πολύ σημαντικό πολιτικό γεγονός. Πέρα ἀπό τόν ἀνθρωπιστικό λόγο πού ἀρθρώθηκε, συντονισμένος ἴσως μέ τό χριστουγεννιάτικο κλίμα τῶν ἡμερῶν, ὑπάρχουν καί πολιτικά συμπεράσματα ἀπό τήν ἀπρόσμενη ὁρατότητα αὐτοῦ τοῦ θανάτου. Ἀκόμη καί στήν «πρόθυμη Βρετανία», ὁ φερόμενος ὡς διάδοχος τοῦ Τόνυ Μπλέρ ζήτησε νά ἐπανεξεταστοῦν οἱ σχέσεις τῆς χώρας του μέ τίς ΗΠΑ «ἀπό τήν ἀρχή». Κάτι φαίνεται νά ἀλλάζει στόν ὄριζοντα, λοιπόν, ἔστω κι ἂν αὐτό τό κάτι θά πάρει χρόνο, ἴσως πολύ χρόνο, γιά νά ἀποκρυσταλλωθεῖ σέ μιά ἐνιαία εὐρωπαϊκή στάση ἀπέναντι στήν πολιτική τῶν «δίκαιων πολέμων» πού διεξάγουν οἱ ΗΠΑ ἀνά τόν κόσμο.

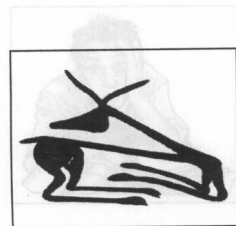

Ἡ ἀπαξίωση τῆς θανατικῆς ποινῆς καί ὁ τηλεοπτικός κανιβαλισμός τοῦ νεκροῦ δικτάτορα κινητοποίησε τά ἀντανακλαστικά τῆς Εὐρώπης, πού ἐδῶ καί ἀρκετό καιρό, βλέπει μέ ἀρκετή καχυποψία τήν αὐτοκρατορική ἀναμέτρηση «τῶν δυνάμεων τοῦ Καλοῦ μέ τίς δυνάμεις τοῦ Κακοῦ» νά ἐξελισσεται σέ μιά νέα τρομοκρατική βαρβαρότητα. Οἱ φωνές διαμαρτυρίας καθώς καί ἡ καμπάνια γιά τήν κατάργηση τῆς θανατικῆς ποινῆς δηλώνουν, ἀνάμεσα σέ ἄλλα, πώς ἔχει ὀριμαίνει τό αἶτημα γιά μιά σταδιακή ἀπεμπλοκή τῆς Εὐρώπης ἀπό τά ἀμερικανικά σχέδια στήν περιοχή. Ὁ θάνατος τοῦ Σαντάμ ἦταν μιά καλή ἀφορμή γιά νά κάνουν τήν ἐμφάνισή τους, ἀρκετά δυναμικά αὐτή τή φορά, οἱ διαχωριστικές γραμμές καί τά διακριτά ἀξιακά συστήματα πού θεμελιώνουν τίς πολιτικές ἀρχές καί συμπεριφορές, ἀκόμη καί ἐντός τοῦ πλαισίου τῆς δοκιμαζόμενης πλέον εὐρω-ατλαντικῆς συμμαχίας. Γιά τήν ὥρα, ἡ σημαντικότερη δυσκολία δυστυχῶς εἶναι τό ἀντεστραμμένο «ἀρνητικό» τοῦ μικροῦ φιλμ μέ τόν θάνατο τοῦ δικτάτορα. Γιατί, τήν ἴδια ὥρα πού ὁ ἀμερικανός πρόεδρος προσπαθοῦσε νά γαληνεύσει τόν ὕπνο του, ὁ Σαντάμ Χουσεῖν προσπαθοῦσε νά πολιτικοποιήσει τόν δικό του ἐφιάλτη. Πέθανε ὡς «μάρτυρας» κρατώντας τό Κοράνι καί φωνάζοντας «λευτεριά στήν Παλαιστίνη». Σέ αὐτό τό παράξενο θέατρο τῆς ὠμότητος, τό ἐρασιτεχνικό βίντεο ἐνός κινητοῦ τηλεφώνου κατάφερε νά γίνῃ ἕνα νέο μνημεῖο τοῦ φονταμενταλισμοῦ. Σέ ἐκεῖνο τό σκοτεινό δωμάτιο τῆς ἐκτέλεσης, ὁ Σαντάμ Χουσεῖν πέτυχε νά ἐξασφαλίσει τή λαμπρότητα τοῦ βασανιστηρίου του καί νά μετατρέψῃ ἕναν ἀτιμωτικό θάνατο σέ μιά θεαματική ἥρωική πράξη, παίζοντας τόν τελευταῖο του ρόλο γιά τό «φανατικό» κοινό του.

Γιάννης Παπαθεοδώρου

Ἡ πλατεία ἦταν γεμάτη, τό Da Caro ἐπίσης...

Ἡ προτεινόμενη ἀναθεώρηση τοῦ ἀρθροῦ 16 μπορεῖ νά μὴν εἶναι ἡ «μητέρα τῶν μαχῶν», ὡστόσο εἶναι σίγουρα ἕνα δῆλημα ἀπό ἐκεῖνα πού ἀναγκάζουν τούς πάντες νά πάρουν θέση —εἶναι, δηλαδή, δῆλημα ἐξόχως πολιτικό. Πράγματι, ἡ θέση τῆς κυβέρνησης εἶναι καθαρῆ, ἡ ἀντίθεση τῆς Ἀριστερᾶς καί τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητος ἐπίσης. Ὅμως, ἕνα φιλοπρόβλημα ὑπάρχει (πάλι) μέ τό ΠΑΣΟΚ, ἡ στάση τοῦ ὁποῖου (του κόμμα-

τος καί τῆς βάσης του) μᾶς ἐνδιαφέρει, ὅσους τοποθετούμαστε ὑπέρ τοῦ ἀποκλειστικά δημόσιου χαρακτήρα τοῦ πανεπιστημίου.

Τό ΠΑΣΟΚ ἔδειξε ἄλλη μιὰ φορά ὅτι ἡ ὀργανωτική του ἀσυναρτησία καί ὁ ἰδεολογικός του ὀπορτουρισμός τοῦ ἐπιτρέπουν μὲν νά εἶναι μέ ἀξιώσεις «κόμμα ἐξουσίας» ἀλλά συχνά τό ἐμποδίζουν νά λειτουργήσῃ ὡς κόμμα, νά συζητήσῃ τίς ἐσωτερικές του ἀντιθέσεις, νά διχαστεῖ, ἐν τέλει, μέ πολιτικούς ὄρους. Τώρα, ὅμως, αὐτή ἡ ἀποτυχία δέν πιστώνεται στόν Γιώργο Παπανδρέου ἀλλά στό μπλόκ τῶν ἐκσυγχρονιστῶν, πού κάποτε αὐτοπροτάθηκε ὡς ἡγεμονικό πολιτικό καί ἰδεολογικό ρεῦμα. Ἐνάντια στήν ἰδεοληπτικά ἀπαρασάλευτη θέση τοῦ προέδρου ἐκφράστηκαν ἀνοιχτά ἰσχυρά στελέχη (ἰδίως οἱ συνταγματολόγοι Βενιζέλος καί Λοβέρδος) καί σχεδόν σούμπιτο τό «ἀνδρείκό ΠΑΣΟΚ» (Τσοχατζόπουλος, Παναγιωτακόπουλος, Οἰκονόμου, ΠΑΣΠ). Οἱ ἄλλοτε ἐκσυγχρονιστές, ἂν καί ἐπίσης ἀντίθετοι στήν ἀναθεώρηση, ἐκφράστηκαν χλιαρά: ἀπό τούς ὀργανικούς διανοούμενους τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ οἱ Κ. Τσουκαλᾶς καί Δ. Τσάτσος, δημοσιεύοντας ἓνα (καθόλου ἄσχημο, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ) ἄρθρο τους στά Νέα, καί ἀπό τό πολιτικό προσωπικό ὁ Σ. Κοσμίδης, στήν ὀμιλία του στή Βουλή. Ὁ σκληρός πυρήνας, ὡστόσο, τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ σιώπησε ἢ ἄφησε νά διαφανεῖ ἡ διαφωνία του μέσω τῶν περιφημῶν «κύκλων»: ἔτσι ἔπραξε ὁ Κ. Σημίτης, ὁ ὁποῖος λέγεται ὅτι θά τοποθετηθεῖ δημόσια μέ τήν ὀμιλία του στήν ἐπόμενη συζήτηση τῆς Βουλῆς γιά τό θέμα, ὅταν δηλαδή θά εἶναι ἴσως πολύ ἀργά γιά νά παράξῃ ὁποιοδήποτε πολιτικό ἀποτέλεσμα.

Ἐντάξει, εἶναι γνωστό ὅτι ὁ ἐκσυγχρονισμός οὐδέποτε συμπάθησε τά πεζοδρομία καί τό πόπολο, ὀπότε θά ἦταν ἀφελής ἡ προσδοκία νά μᾶς συνοδεύσει στίς πορεῖες. Ὡστόσο, ἔχει μιὰ διαφορετική ἀντίληψη γιά τό πανεπιστήμιο ἀπ' ὅ,τι ὁ Γιώργος Παπανδρέου, τήν ὀποία ὅμως ἐπέλεξε νά μὴ διατυπώσῃ ἀνοιχτά καί συγκροτημένα, ἀπευθυνόμενος στήν ἐλληνική κοινωνία, στή διχασμένη βάση τοῦ ΠΑΣΟΚ ἀλλά καί στούς δυνάμει συμμάχους του τῆς Ἀριστερᾶς. Προτίμησε νά ψελλίσει μιὰ διακριτική διαφωνία, πού δέν θά διαταράξῃ τή συναίνεση ΝΔ-ΠΑΣΟΚ, δέν θά ἀνοίξῃ ρήγματα, δέν θά ἐνισχύσῃ ἀντίρροπες κοινωνικές δυνάμεις. Ἐμεῖς μπορούμε ἀκόμη νά ἐλπίζουμε ὅτι, ἔστω ἀργά, οἱ ἐκσυγχρονιστές θά ἀναλάβουν τήν πολιτική εὐθύνη τῆς δημόσιας τοποθέτησης, ἀποδεικνύοντας ὅτι ἐκσυγχρονισμός δέν εἶναι μόνο νά κάθῃσαι στό Da Capo πίνοντας Καμπερνέ-Σωβινιόν, καπνίζοντας πούρα καί συζητώντας μέ ἀποστροφή γιά τούς «ἀρχαϊσμούς» τῆς —πέραν τῶν ὀρίων τοῦ Κολωνακίου— ἐλληνικῆς κοινωνίας.

Γιάννης Μπαλαμπανίδης

Ὁ ἐξερευνητής τῶν αἰσθήσεων

Τό Ὑπουργεῖο Τουριστικῆς Ἀνάπτυξης δέν μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι δέν διαθέτει φαντασία γιά τήν προώθηση τοῦ ἐμπορεύματος, πού, στήν προκειμένη, εἶναι ἡ Ἑλλάδα. Ἡ φαντασία ὅμως —στό μυαλό τῶν προωθητῶν τοῦ προϊόντος Ἑλλάς— πάει μαζί μέ ἀφορήτως βαρύγδουπες φράσεις ἢ λέξεις οἱ ὁποῖες δημιουργοῦν ἰλαρότητα σέ ὅποιον γνωρίζει, ἔστω λίγο, τίς συνθήκες πού ἐπικρατοῦν στήν ἐλληνική ἐπικράτεια τῆς τουριστικῆς ἀνάπτυξης. Τό σλόγκαν πού ἐπινοήθηκε, μέ ἀφορμή τούς Ὀλυμπιακούς Ἀγῶνες τό 2004, «Ζῆσε τόν μῦθό σου στήν Ἑλλάδα», βελτιώθηκε τώρα μέ ἄλλου τύπου μεγαλομανιακές —ἐξερευνητικοῦ μεγέθους καί ἔξαψης τῆς φαντασίας— φράσεις: «Explore your senses in Greece» («ἐξερεύνησε τίς αἰσθήσεις σου στήν Ἑλλάδα») εἶναι τό κεντρικό διαφημιστικό σλόγκαν τό ὁποῖο ἀκολουθεῖται καί ἀπό ἄλλα παρομοίου κάλλους: «Συνάντησε τήν τελειότητα», «βάζοντας πλώρη στό ὄνειρο» ἕως τό πιο μπα- νάλ «ἀνακάλυψε τήν ὁμορφιά».

«Ὅλα τά μάτια τοῦ κόσμου στήν Ἑλλάδα», ἀναφέρει ἡ διαφήμιση τοῦ Ὑπουργείου, κάτι πού ἀκούγεται ὡς εὐσεβῆς πόθος. Ἡ ἀσεβής; Σίγουρα τέτοιου τύπου διαφημιστικές ἐκστρατεῖες ἀπευθύνονται σέ ξένους· δέν εἶναι τυχαῖο, ἐξάλλου, ὅτι ὅλα τά παραπάνω συνθήματα εἶναι στά ἀγγλικά, διότι οἱ Ἕλληνες γνωρίζουν πλέον καλά ὅτι ἡ χώρα τους ἔχει καταντήσει οἰκονομικά ἀπλησίαστη γιά τουρισμό καί λοιπά συναφή. Οἱ Ἕλληνες γνωρίζουν καλά ὅτι γιά ἓνα σαββατοκύριακο, ἓνα ζεῦγος θέλει 200 εὐρώ τό ἐλάχιστο, ἐάν ἔχει τή διάθεση νά φύγει ἀπό τό κλεινόν ἄστρῳ καί νά πάει μιά σύντομη ἐκδρομή, π.χ. στά Καλάβρυτα. Μέ τά ἴδια χρήματα γιά τίς ἴδιες μέρες μπορεῖ νά μετακινηθεῖ μέχρι τή γειτονική Ἰταλία καί ἂν τό ψάξει πολύ νωρίτερα μπορεῖ νά περάσει θαυμάσια τρεῖς μέρες σέ μιά ὁποιαδήποτε εὐρωπαϊκή πρωτεύουσα. Γιατί νά μείνει πλέον στήν Ἑλλάδα;

Ὁ ξένος, ἀντίθετα, προσκαλεῖται γιά νά «ἐξερευνήσει τίς αἰσθήσεις του στήν Ἑλλάδα» — πέντε διαθέτει τό ἀνθρώπινο εἶδος καί, βεβαίως, ὅλες μποροῦν νά ξυπνήσουν ἐδῶ καί νά ἀναπτυχθοῦν σέ σημεῖα ἀφάνταστα... Τό θέμα εἶναι μέ ποιόν τρόπο. Ὁ ξένος, πού τόσο πολύ θέλουμε νά προσελκύσουμε, καί μάλιστα ὄχι ὁ ξένος τοῦ γκρούπ καί τοῦ οἰκονομικοῦ πακέτου τῆς ἡμιδιατροφῆς καί τοῦ ἐγκλεισμοῦ στό ξενοδοχεῖο, ὅπου μαντρωμένος οὔτε βλέπει τίποτα, οὔτε —πόσο μᾶλλον— μπορεῖ νά «ἐξερευνήσει τίς αἰσθήσεις του» καί νά ξοδέψει κάνα εὐρώ παραπάνω, ὁ δυνητικός, λοιπόν, ἀλλοδαπός τουρίστας-ἐξερευνητής μέ σχετικᾶ ὑψηλό βαλάντιο, ἀπό ἐδῶ κι ἐμπρός θά ἔχει τήν εὐκαιρία νά γευτεῖ, γιά πα-

ράδειγμα, ἓνα πανάκριβο ψάρι βαφτισμένο «φρέσκο πελαγίσιο» (σέ βαθιά κατάψυξη ἀπό κάποιον ἄλλο πέλαγος τοῦ κόσμου – πάντως ὄχι τοῦ Αἰγαίου), θά ἔχει τήν εὐκαιρία νά ἐξερευνηθεῖ τήν ὄραση ἀλλά καί τήν ἀκοή του, ὅταν κόνοντας βόλτες στά ἀπίθανη καλλονῆς νησιά μας θά βρίσκει ἑκατοντάδες αὐτοκίνητα δίπλα στά ἤρεμα ἀκρογιάλια, τραπεζοκαθίσματα, ὀμπρέλες καί ξαπλωστρες πάνω στήν ἀκροθαλασσιά, ἐνῶ τά μηχανάκια θά συναγωνίζονται στόν θόρυβο τό σκάσιμο τῶν κυμάτων στήν παραλία μαζί μέ τίς ρακέτες, τά κασετόφωνα στή διαπασῶν μέ ὅλα τά τελευταῖα ἐλληνικά σουξέ, τά δέ τζέτ σκί καί τά κρίς κράφτ θά στοχεύουν τό κεφάλι του κάθε φορά πού θά ξεγελαστεῖ νά πάει λίγο πιό βαθιά γιά νά ἐξερευνηθεῖ κολυμπώντας καί μακροβουτώντας τόν ὑποθαλάσσιο πλοῦτο τοῦ ἐλληνικοῦ πελάγους.

Ὁ ἐξερευνητής τῶν αἰσθήσεων, αὐτό τό νέο μοντέλο ἐπισκέπτη τῆς χώρας μας, θά ἔχει ἐπίσης τή σπάνια εὐκαιρία νά «ἐξερευνηθεῖ» τήν ὄραση καθῶς καί τήν ὄσφρησή του ὅταν θά τύχει, γιά παράδειγμα, νά πάει στίς Σπέτσες (συμβαίνει λίγο πολύ παντοῦ τό ἴδιο) καί νά δεῖ, νά μυρίσει, νά ἀκούσει, νά ἀγγίξει καί νά γευτεῖ – ὅλα σέ ἓνα – τά ἐξῆς: Μιλᾷει μιά κάτοικος Σπετσῶν, ὀργισμένη, σέ ἐπιστολή της στά Νέα (15.1.2007) «[...] Δέν ἔφταναν τά ὀξύτατα προβλήματα μέ τήν ἀνοιχτή χωματερή, τά βοθρολύματα πού χύνονται γύρω γύρω ἀτόφια στή θάλασσα [...], τήν καταπάτηση κάθε νόμου περί οἰκοδομικοῦ κανονισμοῦ καί προστατευόμενου παραδοσιακοῦ οἰκισμοῦ. Τώρα ἀνοίξε καί μιά νέα πληγή: τά αὐτοκίνητα. Ἐκατοντάδες αὐτοκίνητα σέ μόνιμη βάση σέ ἓνα νησί πού αὐτοδιαφημίζεται ὡς τό νησί χωρίς αὐτοκίνητα, ἀλλά καί δεκάδες παράνομα λόγω ὄγκου φορτηγά [...] μέ ἄσχετους καί ἐπικίνδυνους κάντρι-μποί φορτηγατζήδες. Στά στενά δρομάκια ἐνός οἰκισμοῦ πού φτιάχτηκε γιά γαϊδούρια».

Τί πιό ὠραία ἐξερεύνηση ὅλων τῶν αἰσθήσεων!... Μένουν οἱ ἀρχαιολογικοί χῶροι καί τά μουσεῖα. Ἐκεῖ, ὁ ἀναβαθμισμένος ἀπό τίς ὑψηλῆς αἰσθητικῆς ἐξερευνήσεις τῶν αἰσθήσεων του ξένος ἐπισκέπτης, ἐφόσον εἶναι τυχερός, θά ἀναβαπτισθεῖ διανοητικῶς καί πνευματικῶς. Ἰπάρχει, βέβαια, μιά πιθανότητα νά ἀπογοητευτεῖ, ἀκούγοντας τόν ὑπάλλληλο βαθιάς μόρφωσης –ἀρχαιοελληνικῆς καί ἄλλης– νά κρώζει: «Δί μιουζιέμ ἰς κλόσντ νάο φόρ δέ πάμπλικ», στίς 2.30 μ.μ., ὡρα τῆς μεσημεριανῆς σιέστας ἀκόμα καί στούς πιό χότ τουριστικούς προορισμούς· ἀλλά ἐπειδή –κατά βάθος– αὐτό τό εἶδος τοῦ «ἐξερευνητῆ τῶν αἰσθήσεων» ποτέ δέν τό βάζει κάτω καί ἀντιμετωπίζει μέ γαλήνη καί χαρά τό καθετί πού τοῦ ἀποκαλύπτεται, ὑποθέτουμε, λοιπόν, ὅτι μετά ἀπό ἓναν χρόνο, ἄντε δύο, θά μᾶς ξανάρθει, διότι ἡ συγκίνηση εἶναι συγκλονιστική ὅταν ξυπνάει τό μεγαλεῖο ὅλων μαζί τῶν αἰσθήσεων μας. Καί μετά ξυπνήσαμε...

Μαρίνα Κόντη

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΓΝΩΣΗ

– ἡ παθογένεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος –

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου

Παρόλο πού τελευταία ἡ κουθέντα γιά τό ἐκπαιδευτικό ζήτημα στήν Ἑλλάδα, βοηθούσης καί τῆς συγκυρίας, ἔχει ἐπικεντρωθεῖ στήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση, σέ τοῦτο τό κείμενο θά ἤθελα νά κατεβοῦμε ἕνα σκαλοπάτι καί νά ἐστιάσουμε τήν προσοχή μας στά ζητήματα πού ἀφοροῦν τό Λύκειο καί τή διαδικασία εἰσαγωγῆς στά Πανεπιστήμια καί ΤΕΙ. Δέν εἶναι μόνο δική μου ἡ διαπίστωση, ὅτι ἡ διαδικασία αὐτή ἔχει ἰσχυρότατη ἐπιρροή –θά ἔλεγα θέτει τή σφραγίδα της– στό ὅλο ἐκπαιδευτικό σύστημα, εἴτε τό προηγούμενο (Δημοτικό, Γυμνάσιο), εἴτε τό ἐπόμενο (τριτοβάθμια ἐκπαίδευση). Μέ ἄλλα λόγια, ὅτι διαμορφώνει μιάν ἰδεολογία ἀπόκτησης γνώσεων, μιά μαθησιακή ἰδεολογία, ἡ ὁποία εἶναι παρούσα σέ ὅλα τά στάδια τῆς ἐκπαίδευσης, μέ ἀποτέλεσμα νά μήν ἔχει νόημα ἕνας διάλογος περί ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης, ἂν αὐτός δέν περιλαμβάνει καί τή δευτεροβάθμια καί τήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση.

Δέν εἶναι μακριά ἡ ἐποχή πού ὅλη ἡ Ἑλλάδα (ἀλλά κυριολεκτικά ὅλη ἡ Ἑλλάδα, τά Λύκεια, οἱ φοιτητικές παρατάξεις, οἱ τοπικοί φορεῖς, οἱ ἰδιοκτῆτες καφενειῶν, διάφορα κόμματα καί πάει λέγοντας), μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, εἶχε ξεσηκωθεῖ ἐναντίον τῆς διάταξης τοῦ Ὑπουργείου πού ἔθετε τό 10, τή βάση, ὡς ἐλάχιστο ὄριο γιά τήν εἰσαγωγή στήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση. Ἄς ἀρχίσουμε λοιπόν ἀπό αὐτό τό ὄριο τοῦ 10, γιατί νομίζω ὅτι, ἴσως ἀθελά της, ἡ Μαριέτα Γιαννάκου μέ τή διάταξη αὐτή μᾶς ἀποκάλυψε τόν μεγάλο κόμπο ἢ ἕναν ἀπό τούς μεγάλους κόμπους πού σφιγγουν καί πνίγουν τό ἑλληνικό ἐκπαιδευτικό σύστημα.

Ὅταν πρωτοάκουσα τήν εἰσαγωγή τοῦ 10 ὡς βάση γιά τήν πρόσβαση στήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση, τό πρῶτο πράγμα πού μοῦ ἤρθε στό μυαλό ἦταν ὅτι ἡ διάταξη αὐτή ἀντιφάσκει μέ τήν ὅλη λογική πού διέ-

πει τό νεοελληνικό σύστημα εἰσαγωγῆς στά ΑΕΙ καί ΤΕΙ: ἀπό τήν ἐποχή τῆς μεταρρύθμισης Παπανούτσου καί μετά, τά τελευταία σαράντα χρόνια, καί μέσα ἀπό διάφορες παραλλαγές πάνω στό ἴδιο βασικό μοτίβο, οἱ Ἑλληνόπαιδες εἰσάγονται στήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση μέ κατατακτήριες ἐξετάσεις. Μέ ἐξετάσεις, πού σκοποῦν νά κατατάξουν τούς ἐξεταζόμενους σέ μία σειρά: πρῶτος, δεύτερος, τρίτος ... χιλιοστός κ.ο.κ. Ἡ κατάταξη αὐτή, σύμφωνα μέ τή λογική τοῦ συστήματος, πρέπει νά εἶναι ὅσο τό δυνατόν ἀντικειμενική, μιᾶς καί καθορίζει «τό μέλλον τῶν παιδιῶν μας». Ὁ πρῶτος ἔχει ὅλες τίς ἐπιλογές στή διάθεσή του, ὁ δεύτερος καί ὁ τρίτος ἐπίσης, ἀλλά ὅσο προχωροῦμε πρὸς τά κάτω, οἱ ἐπιλογές λιγοστεύουν, μέχρι πού σέ κάποιον σημεῖο ἐκλείπουν τελείως.

Ἡ λογική τοῦ συστήματος αὐτοῦ ἦταν ἴσως πιό ἐμφανῆς τά πρώτα χρόνια τῆς καθιέρωσής του, τήν ἐποχή τοῦ λεγόμενου Ἀκαδημαϊκοῦ Ἀπολυτηρίου, λίγο πρὶν καί κατά τή διάρκεια τῆς χούντας, ὅταν ὑπῆρχαν δύο μεγάλες κατευθύνσεις, ἡ κλασική καί ἡ πρακτική, καί ὅλες οἱ πανεπιστημιακές σχολές, ἢ, ἂν θέλετε, τά γνωστικά ἀντικείμενα, ὑπάγονταν εἴτε στή μία εἴτε στήν ἄλλη. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι μέ ἐξαιρέση τούς πρῶτους στήν κατάταξη, πού πραγματικά εἰσάγονταν στή σχολή τῆς προτίμησής τους, οἱ ἐπόμενοι, ἡ μεγάλη πλειοψηφία δηλαδή, διοχετεύονταν σέ σχολές τρίτης ἢ τέταρτης προτίμησης, σέ γνωστικά ἀντικείμενα πού οὐδέποτε –ὑπό ἄλλες συνθήκες– θά ἤθελαν νά γνωρίσουν καί νά ἀσχοληθοῦν μέ αὐτά, σέ ἐπιλογές τόσο ἀσχετες μέ τήν πρώτη τους προτίμηση ὅσο ἀσχετες εἶναι ἡ οἰκονομία μέ τή βιολογία, ἡ βιολογία μέ τά μαθηματικά, ἡ ἀεροναυπηγική μέ τήν ὀδοντιατρική, τά νομικά μέ τή γερμανική φιλολογία. Μ' ἄλλα λόγια, τό σύστημα ἐπεδείκνυε πλήρη περιφρόνηση πρὸς τή σχέση τοῦ ὑποψηφίου μέ τό γνωστικό ἀντικείμενο μέ τό ὅποιο ἔμελλε νά ἀσχοληθεῖ στή ζωή του, ἀνα-

γορεύοντας την κατάταξη διά του ακαδημαϊκού απολυτηρίου των αποφοίτων Λυκείου κατά την τάξη της βαθμολόγησης, σέ μόνο και απόλυτο κριτήριο για την μετέπειτα πορεία τους. Η «ατέλεια» αυτή του συστήματος επισημάνθηκε έγκαιρως και, έκτοτε, οι διαφορές μεταρρυθμίσεις που έγιναν είχαν για σκοπό την αναίρεσή της, κυρίως μέσω της καθιέρωσης περισσότερων κατευθύνσεων, ώστε καθεμιά απ' αυτές να περιλαμβάνει κατά τό δυνατό συναφή γνωστικά αντικείμενα. Ωστόσο τό πρόβλημα έγινε αντιληπτό από την ελληνική κοινωνία και πολιτική έξουσία ακριβώς έτσι, ως ατέλεια δηλαδή ενός κατά τά άλλα σωστοῦ και «δίκαιου» συστήματος, μέ αποτέλεσμα, παρ' όλες τις μεταμορφώσεις που υπέστη κατά τή διάρκεια τῶν χρόνων, τό σύστημα νά παραμένει ἀπελπιστικά ἴδιο γιά πάνω ἀπό σαράντα χρόνια ἔχοντας δηλητηριάσει μέ τήν ἐσωτερική του λογική τή σχέση τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας μέ τή μάθηση καί τή γνώση.

Διατείνομαι, λοιπόν, ὅτι αὐτό πού ἀπό νωρίς ἐπισημάνθηκε ὡς ατέλεια τοῦ συστήματος, ἡ ὑποτίμηση, δηλαδή, τῆς σχέσης τοῦ ὑποψηφίου μέ τό γνωστικό αντικείμενο τῆς ἐπιλογῆς του δέν εἶναι παρὰ μία μόνο ὄψη, καί ἴσως ὄχι ἡ σημαντικότερη, τῆς γενικότερης ὑποτίμησης πού τό σύστημα αὐτό ἐπιδεικνύει –θά ἔλεγα μάλιστα διδάσκει– πρὸς κάθε μορφῆς γνώση: ὄχι μόνο μεταγενέστερη (τριτοβάθμια καί μετέπειτα), ἀλλά καί προγενέστερη (δηλαδή τή σχολική γνώση, τήν ὕλη ἐπί τῆς ὁποίας γίνονται καί οἱ ἐξετάσεις).

«Ζοῦμε τή σχετική ἀναμέτρηση τοῦ κάθε νέου μέ τόν διπλανό του καί ὄχι τήν ἀπόλυτη ἀναμέτρηση τοῦ καθενός μέ τή γνώση»

Ἡ λογική τοῦ συστήματος

Ἐπειδή προσπαθήσουμε νά ἀποκρυπτογραφήσουμε τή λογική τοῦ συστήματος. Μιλῆσαμε ἤδη γιά κατατακτικές ἐξετάσεις, γιά ἐξετάσεις πού σκοπὸ ἔχουν νά κατατάξουν τοὺς νέους σέ μιά σειρά προτεραιότητας. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ «φιλοσοφία» τοῦ συστήματος αὐτοῦ εἶναι ἀνταγωνιστική, ἔχουμε δηλαδή μίαν ἀναμέτρηση τῶν ὑποψηφίων μεταξύ τους, ἕναν «διαγωνισμό» τοῦ ἑνός ἐναντι τοῦ ἄλλου, ἕναν ἀγώνα μεταξύ τῶν νέων γιά τό καλύτερο «πλασάρισμα» στήν τελική κατάταξη, ἕνα πρωτάθλημα μέ ἄλλα λόγια. Ἡ ἐσωτερική λογική τοῦ συστήματος αὐτοῦ εἶναι, ἐπομένως, σχετικιστική. Αὐτό πού ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ ὅσο τό δυνατόν ἀκριβῆς ἀπεικόνιση τῆς δικῆς μου θέσης ἐναντι τῆς θέσης τοῦ διπλανοῦ κ.ο.κ., τῆς σχέσης τοῦ ἑνός ὑποψηφίου μέ τόν ἄλλον. Αὐτό πού, ἀντίστροφα, δέν προέχει καί ὡς ἐκ τούτου ἔχει τεθεῖ στό περιθώριο τοῦ συστήματος εἶναι

ἡ ἀπόλυτη σχέση τοῦ καθενός μέ τή γνώση καί τά κάθε λογῆς γνωστικά ἀντικείμενα. Γιά νά τό ποῦμε πῶς καθαρά: ἐδῶ καί σαράντα χρόνια ζοῦμε τή σχετική ἀναμέτρηση τοῦ κάθε νέου μέ τόν διπλανό του καί ὄχι τήν ἀπόλυτη ἀναμέτρηση τοῦ καθενός μέ τή γνώση. Ἔτσι στήν ἀπολύτως εὐκαιρία, σύμφωνα μέ τά ὑγιῆ κριτήρια, περίπτωση πού ὅλοι οἱ ὑποψήφιοι μᾶς «χρυσῆς» χρονιάς, κατέχοντας τό ἀπόλυτο τῆς γνώσης, κατ'ἀφερναν νά βαθμολογηθοῦν μέ εἰκοσι, τό σύστημα ἀντὶ νά θεωρήσει ἐαυτὸ πετυχημένο θά σήκωνε μέ ἀπελπισία τά χέρια ψηλά, ἀφοῦ θά εἶχε ἀποτύχει νά κατατάξει τοὺς ὑποψηφίους σέ καλοὺς, μέτριους, κακοὺς, σέ δικαιούμενους νά προχωρήσουν καί μὴ δικαιούμενους νά προχωρήσουν.

Γιά νά ἐπανακάμψουμε στή λογική τοῦ ἀγώνα, τοῦ διαγωνισμοῦ (ἀλήθεια σέ ποιές ἄλλες γλῶσσες οἱ ἐννοεῖς ἐξετάσεις καί διαγωνισμοὶ σημαίνουν τό ἴδιο καί τό αὐτό;), τοῦ πρωταθλήματος, ἂν ὁ διαγωνισμός, ὁ ἀγώνας, διεξάγεται μεταξύ τοῦ ἑνός ὑποψηφίου καί τοῦ ἄλλου, τό γνωστικό ἀντικείμενο, ἡ γνώση, ἡ κατά τά κοινῶς λεγόμενα ἡ ὕλη, δέν εἶναι παρὰ τό γήπεδο ἐπὶ τοῦ ὁποίου διαγωνίζονται, ὁ τόπος τοῦ ἀγώνα. Ὁ τόπος αὐτός, ὅπως κάθε ἀγωνιστικός χῶρος, δέν εἶναι βεβαίως ἄσχετος μέ τό ἄθλημα τό ὁποῖο διεξάγεται ἐπ' αὐτοῦ, ὀφείλει ὅμως πρωτίστως νά προσαρμόζεται στίς, καί νά ἐξυπηρετεῖ τίς, ἀνάγκες τοῦ ἀθλήματος.

Ἡ θέσπιση, λοιπόν, τοῦ βαθμοῦ 10 ὡς βάση γιά τήν εἰσαγωγή στήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση θέτει ἕνα ἀπόλυτο κριτήριο (ἐλάχιστης) σχέσης τοῦ ὑποψηφίου μέ τή γνώση σέ ἕνα κατά τά ἄλλα ἀπολύτως σχετικιστικό σύστημα. Ἐφ' ὅσον ἡ εἰσαγωγή τοῦ 10 δέν μεταβάλλει τή συγκροτησιακή λογική τοῦ συστήματος, εἶναι προφανές ὅτι λειτουργεῖ ὡς ἀντίφαση καί εἶναι αὐτό ἀκριβῶς τό στοιχεῖο πού ἔχει ξεσηκώσει τόν κόσμο ἐναντίον της. Γιατί, κατά τή γνώμη μου, ὁ κόσμος εἶναι, ἔστω καί ἀσυνείδητα, ἀπολύτως ἐνήμερος καί σύμφωνος μέ αὐτή τή συγκροτησιακή λογική, τή λογική τῆς ἀπόλυτης ὑπαγωγῆς τῆς μαθησιακῆς διαδικασίας στίς ἀνάγκες τοῦ κοινωνικοῦ ανταγωνισμοῦ, καί βεβαίως τήν ὑπερασπίζεται μέχρι θανάτου, προβάλλοντας τή δική του λογική. Μιά λογική πού, ἂν τή μεταφράσουμε, μᾶς λέει: ἔχω πού ἔχω νά ἀντιμετωπίσω τοὺς συνυποψηφίους μου (οἱ ὑποψήφιοι), τήν ἀύξηση τῆς τιμῆς τοῦ καφέ, τῶν τελῶν τοῦ δήμου καί τά ἄλλα καφενεῖα πού ἔχουν ἀνοίξει στήν περιοχῆ, τή δημοτική ἀντιπολίτευση, τή διαφανόμενη μείωση ἐσόδων ἀπό τά τέλη, τό μαρασμό τῆς ἐπαρχίας μας κ.ο.κ. (οἱ δήμαρχοι), τί μέ βάζεις νά ἀντιμετωπίσω κι ἕναν ἀκόμα ἐχθρό, τή γνώση; Ἀπό πού προέκυψε αὐτή, οὐρανοκατέβατη, γιά νά μοῦ δυσκολέψει ἀκόμα περισσότερο τή ζωή; Ἐχει ἡ γνώση ὑπόσταση ἀνθρώπινη, μέ σάρκα καί ὀστά, γιά νά ἔχει δικαίωμα συμμετοχῆς στή δημοκρατία μας; Εἶναι προφανές ὅτι ἡ γνώση μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ δίπλα δίπλα σέ μίαν ἄλλη μεγάλη ἀπροστάτευση στή σημερινή κοινωνία, τή φύση.

Λέγαμε λοιπόν ὅτι ὁ κόσμος ἔχει ξεσηκωθεί ἐναντίον

ἐκμάθηση ἀντικείμενο στό ἑλληνικό Λύκειο εἶναι ἡ ἐξεταστέα ὕλη, ἢ, γενικότερα, τά ἐξεταζόμενα μαθήματα) νά ὑφίσταται ἐδῶ καί μερικές δεκαετίες μέ προϊούσα προσαρμογή στίς ἀνάγκες τῆς ἐξέτασης: διδακτέα ὕλη εἶναι ἡ ἐξεταστέα ὕλη καί ἐξεταστέα ὕλη εἶναι ἡ ἐξετάσιμη, ἡ εὐκόλα καί ἀντικειμενικά ἐξετάσιμη ὕλη. Ἐδῶ καί χρόνια οἱ Ἑλληνόπαιδες ἀσχολοῦνται (ταλαιπωροῦνται θά ἔλεγα) μέ μιά ὕλη ὅλο καί πιό κλειστή στόν ἑαυτό της (γιατί μιά ὕλη ἀνοιχτή σέ εὐρύτερα πεδία γνώσης γίνεται ὅλο καί πιό δύσκολα ἐξετάσιμη, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τήν ἀντικειμενικότητα τῆς βαθμολόγησης), μιάν ὕλη πού καλύπτει μικρές μόνο καί κλειστές περιοχές γνώσης, ἀφήνοντας τεράστια γνωστικά πεδία ἀπ' ἔξω, μόνο καί μόνο ἐπειδή αὐτά δέν εἶναι εὐκόλως ἐξετάσιμα. Ἀντιθέτως, ἐπί τῶν κλειστῶν περιοχῶν γνώσης, ἡ ἀπαιτούμενη ἐξοικείωση τοῦ μαθητῆ φτάνει στόν βαθμό τοῦ σχολαστικισμοῦ καί τῆς ἐκζήτησης.

Ἡ διάταξη γιά τό 10 εἰσάγει, ἀπό τό παράθυρο, ἕνα ἀπόλυτο κριτήριο ἀναδεικνύοντας μιάν ἀξία.

αὐτῆς τῆς ἐνοχλητικῆς ἀντίφασης. Κατά τή γνώμη μου ἐδῶ ἀκριβῶς θρῖσκεται καί ἡ ἀξία τῆς διάταξης γιά τό 10, ὅτι δηλαδή εἰσάγει ἔστω καί ἀνομολόγητα, ἀπό τό παράθυρο, ἕνα ἀπόλυτο κριτήριο. Μπορεῖ ἡ ἰδεολογική ἀφετηρία τοῦ 10 νά εἶναι τό αὐθόρμητο δεξιό «ἐ, ὄχι καί νά μπαίνουν μέ 7 καί μέ 8 στό Πανεπιστήμιο», χωρίς καμιά περαιτέρω ἐπεξεργασία, μπορεῖ ἡ διάταξη αὐτή, διατυπωμένη ἀρνητικά καθώς εἶναι, νά μὴν ἀλλάζει τή φύση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας συστήματος, ἀλλά ἐν πάσῃ περιπτώσει, τό ἀπόλυτο κριτήριο πού εἰσάγει, ἀναδεικνύει, ἔστω δειλιά, τή γνώση ὡς ἀξία. Ὅλο τό ζήτημα εἶναι νά μὴ μείνουμε ἐδῶ, ἡ ἀξία αὐτή νά μὴν μπαίνει μόνο ἀπό τό παράθυρο (καί μέ τρόπο ἀρνητικό), ἀλλά ἀπό τήν κύρια εἴσοδο τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. Ἐπ' αὐτοῦ θά ἐπανέλθουμε, καθώς θά χρειαστεῖ νά μιλήσουμε συγκεκριμένα.

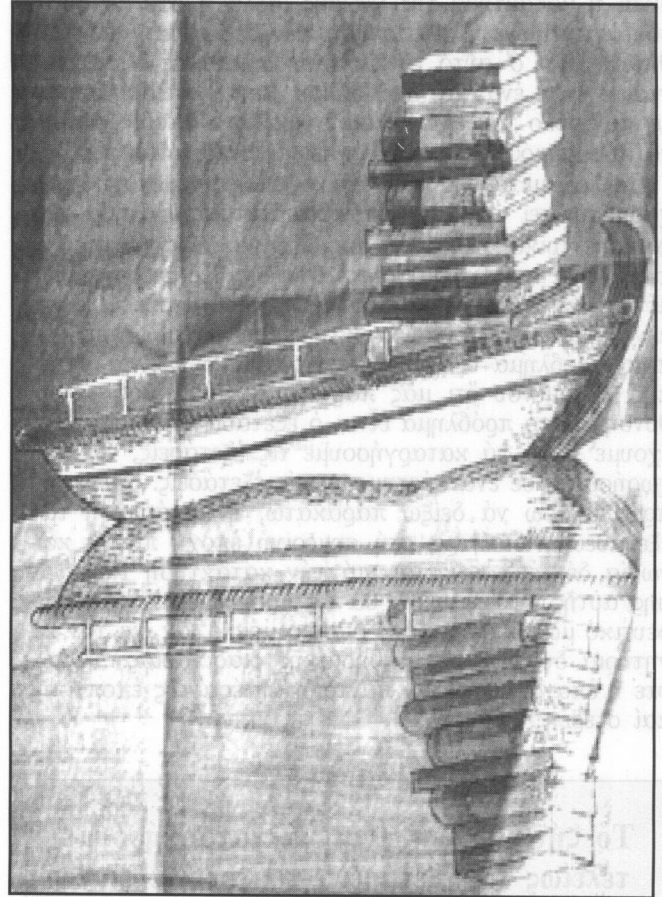
Ἡ γνώση ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀγωνιστικός χώρος καί ὄχι ὡς σκοπός τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας συστήματος, ὄχι μόνον ἀπό τήν κοινωνία (εὐγλωττο, ἀλλ' ὄχι μοναδικό παράδειγμα, οἱ ἀντιδράσεις κατά τοῦ 10) ἀλλά καί ἀπό τήν πολιτεία. Λέγαμε προηγουμένως ὅτι ὁ ἀγωνιστικός χώρος ὀφείλει νά προσαρμόζεται στίς ἀνάγκες τοῦ ἀθλήματος. Μέ τήν ἔννοια αὐτή βλέπουμε τήν ἐξεταστέα ὕλη (καί ὡς γνωστόν τό μόνο ὑπαρκτό πρὸς

Ἄς πάρουμε γιά παράδειγμα τή Φυσική τῆς Γ' Λυκείου ἡ ὁποία χωρίζεται σέ «Γενικῆς Παιδείας» (πού σημαίνει ὅτι κρίνεται ὡς σημαντική ὕλη καί προορίζεται γιά ὅλους τοὺς μαθητές ἀνεξαρτήτως κατεύθυνσης) καί σέ «κατεύθυνσης» (μέ πιό ἐξειδικευμένο περιεχόμενο, πού διδάσκεται μόνο σέ ὅσους ἀκολουθήσουν θετική καί τεχνολογική κατεύθυνση). Ὅμως ἡ Φυσική κατεύθυνσης εἶναι ὑποχρεωτικό ἐξεταστέο μάθημα στίς παραπάνω κατευθύνσεις, ἐνῶ ἡ Φυσική Γενικῆς Παιδείας δέν εἶναι. Μόνο προαιρετικά θά μπορούσε νά ἐπιλέξει κάποιος νά ἐξεταστεῖ σέ αὐτήν, ἀλλά λίγοι τό κάνουν, καθώς θεωρεῖται δύσκολη ἔναντι ἄλλων μαθημάτων ἐπιλογῆς καί ὅποιος τήν ἐπιλέξει θά μειονεκτεῖ ἔναντι τῶν ὑπολοίπων. Ἡ ὕλη τῆς Φυσικῆς Γενικῆς Παιδείας τῆς Γ' Λυκείου εἶναι ἡ Ἀτομική καί Πυρηνική Φυσική, δηλαδή ἡ μία ἀπό τίς δύο μεγάλες κατευθύνσεις τῆς σύγχρονης Φυσικῆς (ἡ ἄλλη εἶναι ἡ θεωρία τῆς Σχετικότητας). Καθώς, λοιπόν, ἡ Φυσική Γενικῆς Παιδείας δέν ἐπιλέγεται ὡς ἐξεταστέα ὕλη, οὔτε βέβαια ἀπ' ὅσους θά ἀκολουθήσουν τίς (κάποτε λεγόμενες) ἀνθρωπιστικές σπουδές, ἀλλ' οὔτε καί ἀπό τοὺς ὑποψηφίους τῶν τεχνολογικῶν κατευθύνσεων καί ἐπειδή, ὅπως εἶπαμε, ἡ μὴ ἐξεταστέα ὕλη εἶναι ἀνυπαρκτη ὕλη στό Λύκειο, διότι ἀπλούστατα δέν παρακολουθεῖται ἀπό κανέναν, ἡ Ἀτομική καί Πυρηνική Φυσική οὐσιαστικά δέν διδάσκεται. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ὄχι μόνον οἱ εἰσαγόμενοι στήν Ἱατρική ἢ στή Νομική δέν τή γνωρίζουν ἀλλά ὅτι τό ἴδιο ἰσχύει καί

για όσους εισάγονται στο Φυσικό Τμήμα της Φυσικομαθηματικής: ξεκινούν να σπουδάζουν Φυσική, χωρίς να έχουν ποτέ στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο γνωρίσει την Ατομική και Πυρηνική Φυσική. Αντιθέτως επί μήνες υφίστανται τη σχολική αλλά και την ενισχυτική (φροντιστηριακή) διδασκαλία κλειστών, ειδικών ενίοτε και περιφερειακών τομέων της Φυσικής. Επί τρεις μήνες για παράδειγμα, διδάσκονται και ασκούνται στίς ταλαντώσεις, απλές, εξαναγκασμένες, σύνθετες, με τά φροντιστήρια να διαγωνίζονται μεταξύ τους θέτοντας τους μαθητές ενώπιον εξεζητημένων ασκήσεων με συστήματα πολλαπλών ελατηρίων και πουλιά που εξαφνιστικά απογειώνονται από τά ελατήρια, ασκήσεις που ούδέποτε απασχόλησαν ή θά απασχολήσουν κανέναν επί της Γης, πλην και αν αυτός διετέλεσε καλόγερος στο Μεσαίωνα ή έντρουφει στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Τό πιό παράδοξο; Στίς ίδιες ακριβώς ασκήσεις πολλαπλών ελατηρίων εκπαιδεύονται μέχρι τελικής πτώσεως και οι υποψήφιοι του κλάδου της Χημείας, οι όποιοι εφόσον καταφέρουν να περάσουν επιτυχώς τούτη τή δοκιμασία, θά εισαχθούν στο Χημικό Τμήμα του Πανεπιστημίου, μίν έχοντας όμως (στη συντριπτική τους πλειονότητα) διδαχθεί τό μάθημα τής Χημείας στή Γ' Λυκείου.

Τό αποτέλεσμα είναι εμφανές, και τό ζούν καθημερινά όλοι οι πανεπιστημιακοί: οι φοιτητές εισάγονται στο Πανεπιστήμιο έχοντας σοβαρότατα κενά βασικών σχολικών γνώσεων, μέ συνέπεια νά δυσκολεύονται στή μετέπειτα παρακολούθηση τών μαθημάτων. Σέ πολλές περιπτώσεις τά κενά αυτά ούδέποτε καλύπτονται.

Παρόμοια παραδείγματα, όπως αυτό τής Φυσικής ή τής Χημείας, παραδείγματα που αποκαλύπτουν τεράστια γνωστικά κενά σέ συνδυασμό μέ έναν επίμερους γνωσιακό σχολαστικισμό, θά μπορούσαν νά αναφερθούν πολλά – όλοι έχουν και από μία περίπτωση νεοελληνικής εκπαιδευτικής παραφροσύνης νά αναφέρουν. Όλες αυτές οι περιπτώσεις καταδεικνύουν τήν προϋούσα προσαρμογή τής ύλης, του γνωστικού αντικειμένου και τής όλης μαθησιακής διαδικασίας στίς ανάγκες του μεγάλου κατατακτικού διαγωνισμού που είναι οι πανελλήνιες εξετάσεις. Ένα άλλο σύμπτωμα τής προσαρμογής αυτής είναι ό περιορισμός, ή συρρίκνωση τής διδασκόμενης και εξεταζόμενης ύλης στίς σελίδες ενός επίσημου μέτρου – γιατί αυτό ακριβώς συνιστά τό βιβλίο του Όργανισμού. Η συρρίκνωση αυτή συντελείται διότι ή εξέταση, και επομένως και ή γνώση, όφείλει νά είναι μετρήσιμη μέ αντικειμενικό τρόπο, σύμφωνα μέ κάποιο επίσημο μέτρο. Σέ διαφορετική περίπτωση έλλοχεύει ό κίνδυνος τής κοινωνικής αδικίας, τής νόθευσης τών κανόνων του έντιμου ανταγωνισμού μεταξύ τών υποψηφίων. Και πραγματικά κάθε φορά που στίς εξετάσεις θά τεθεί κάποιο θέμα που είναι, ή νομίζεται ότι είναι, εκτός ύλης, εκτός επίσημου μέτρου, είναι έντυπωσιακή ή κοινωνική όμορφονία στήν καταδικη του συμβάντος αυτού. Ο Τύπος, οι σύλλογοι γονέων, τά φροντιστήρια, όλοι όσοι τέλος πά-

ντως θεωρείται ότι εκφράζουν τήν ενδιαφερόμενη κοινή γνώμη, θά συμφωνήσουν ότι τό εκτός ύλης θέμα, ή εκτός ύλης γνώση, νοθεύει τούς κανόνες του ύγιους και κοινωνικά δίκαιου ανταγωνισμού. Η γνώση αυτή είναι εξοβελιστέα, εκτός κανόνων του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Αλλά και ή ύλη του επίσημου βιβλίου, εδώ και χρόνια, δέν διδάσκεται ολόκληρη, αφού δέν εξετάζεται ολόκληρη: γινόμαστε μάρτυρες μιās προϊούσας συρρίκνωσης τής ύλης σέ λίγα μόνα κεφάλαια του βιβλίου. Τό φαινόμενο όφείλεται στήν αδυναμία «αντικειμενικής» μέτρησης τής επίδοσης του μαθητή σέ σχέση μέ τόν «ανταγωνιστή» του, όταν ή ύλη είναι ευρεία, μέ αναπόφευκτη συνέπεια οι μαθητές, μίν μπορώντας νά τήν αποστηθίσουν, νά τήν εκθέτουν μέ δικό τους τρόπο, μέ δικά τους λόγια. Η βαθμολόγηση τέτοιων γραπτών, χωρίς άμεση, λέξη προς λέξη, αναφορά στο επίσημο μέτρο σύγκρισης, γίνεται εκ τών πραγμάτων κάπως αυθαίρετη, όποτε για νά μειωθεί ό κίνδυνος τής αυθαιρεσίας, αναπόφευκτα μειώνεται ή ύλη: ή γνώση υποκύπτει στίς ανάγκες του κοινωνικού ανταγωνισμού.

Όλα τά παραπάνω παραδείγματα, γνωστά σέ όλους, καταδεικνύουν αυτό που υποστήριξα προηγουμένως ότι σκοπός του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος δέν

είναι η κατάκτηση της γνώσης, αλλά η όσο τό δυνατόν αντικειμενική αξιολόγηση των δεξιοτήτων των μαθητών. "Ότι σ' αυτό τό πλαίσιο οι μαθητές διαγωνίζονται ό ένας έναντίον του άλλου, μέ τή γνώση νά παίξει τόν ρόλο του αγωνιστικού χώρου, ό οποίος όφείλει νά προσαρμόζεται στίς ανάγκες του διαγωνισμού.

Πολλοί, μεταξύ αυτών και ό ύποφαινόμενος, έχουν χαρακτηρίσει τό ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα εξετασιοκεντρικό, θέλοντας ακριβώς νά περιγράψουν τά φαινόμενα και τήν παθολογία πού εκθέσαμε προηγουμένως. Κατά τή γνώμη μου, ή διάγνωση του εξετασιοκεντρισμού, ενώ σίγουρα κάτι θέλει νά μās πεί, κάποιο πρόβλημα θέλει νά περιγράψει, δέν είναι επαρκής, δεδομένου ότι μās παραπέμπει σέ λάθος κατεύθυνση: αν τό πρόβλημα είναι ό εξετασιοκεντρισμός δέν έχουμε παρά νά καταργήσουμε τίς εξετάσεις, νά προχωρήσουμε σέ ένα σύστημα χωρίς εξετάσεις. "Όπως θά προσπαθήσω νά δείξω παρακάτω, ή κατάργηση των εξετάσεων, ιδιαίτερα στή σημερινή εποχή πού ή κοινωνία δέν ενδιαφέρεται για τήν κατάκτηση της γνώσης αυτής καθ' εαυτήν, θά αφαιρούσε από τό εκπαιδευτικό μας σύστημα ένα βασικό μοχλό, αν όχι τήν κινητήρια δύναμη, της μαθησιακής διαδικασίας. "Άλλωστε ή επανάληψη ήταν πάντα ή μητέρα της εποπτικής και στέρεης μάθησης.

Τό ζήτημα δέν είναι νά καταργήσουμε τελείως τίς εξετάσεις, τό ζήτημα είναι νά αλλάξουμε τό χαρακτήρα τους.

Τό ζήτημα, λοιπόν, δέν είναι νά μειώσουμε τόν ρόλο, ή νά καταργήσουμε τίς εξετάσεις, τό ζήτημα είναι νά αλλάξουμε τόν χαρακτήρα τους. Νά μεταδοίμε δηλαδή από μιά λογική διαγωνιστικού χαρακτήρα, από μιά λογική σχετικής κατάταξης, σέ μιά λογική απόλυτης αξιολόγησης της σχέσης του κάθε μαθητή μέ τό εκάστοτε γνωστικό αντικείμενο. Σέ ένα ιδεώδες κατάκτησης –κατά τό δυνατόν και μέσα στά σχολικά πλαίσια– σέ όλη του τήν ευρύτητα του, έστω άπλουστευμένου, γνωστικού αντικειμένου. Καί έπειδή ή ευρύτητα είναι δύσκολο πράγμα και κανείς μαθητής δέν μπορεί νά τήν καλύψει επαρκώς, ίσως τότε ξαναανακαλύψουμε ότι τό 14 και τό 15 είναι καλοί βαθμοί όσον άφορά τήν απόλυτη σχέση του κάθε παιδιού μέ τό γνωστικό αντικείμενο και ξεφύγουμε από τή σημερινή πραγματικότητα των άπολυτηρίων (και όχι μόνο) μέ 19,2 ή 19,6 ή 20, πού σκοπó έχουν νά προωθήσουν, νά βοηθήσουν, τά δικά μας παιδιά έναντι των παιδιών του γειτονικού σχολείου στον άκρατο ανταγωνισμό στον όποιο τά βάζουμε νά έπιδιοθούν.

Πρίν προσπαθήσουμε νά άνιχνεύσουμε μέ ποιόν συγκεκριμένο τρόπο μπορούμε νά μεταδοίμε από τή σχετικιστική λογική σέ μιά λογική απόλυτης σχέσης του καθενός μέ τή γνώση, είναι άπαραίτητο νά σταθοίμε λίγο ακόμα στήν ύπάρχουσα κατάσταση, νά ξεδιαλύνουμε κάποιες παρεξηγήσεις. Μιά τέτοια παρεξήγηση δημιουργείται γύρω από τό αίτημα/σύνθημα της Άριστεράς για έλευθερη πρόσβαση όλων, όλων των παιδιών του λαού, στή γνώση, σέ όλες τίς βαθμίδες της. Τό σύνθημα είναι βεβαίως κατά βάση σωστό, άλλωστε ανταποκρίνεται στο –και εκφράζει τό– ιδεώδες του Διαφωτισμού για μετάδοση της γνώσης σέ όλους, τόσο για λόγους άτομικής χειραφέτησης όσο και, κυρίως, για τή διαμόρφωση υπεύθυνων, ενεργών πολιτών πού θά μπορούν νά στηρίξουν τή δημοκρατία. "Όταν όμως σήμερα εκφωνοίμε τό αίτημα αυτό, καμωνόμαστε ότι ισχύουν κάποια πράγματα, τά όποια στήν πραγματικότητα δέν ισχύουν: τό ένα από αυτά είναι ότι ή γνώση, ή κατάκτηση της γνώσης, βρίσκεται στο έπίκεντρο του εκπαιδευτικού μας συστήματος, όλων των βαθμίδων. "Όπως είδαμε προηγουμένως ή γνώση είναι σήμερα ίσως τό υπόβαθρο, σωστότερα τό φόντο, άλλ' όχι τό κέντρο του εκπαιδευτικού μας συστήματος. Συνεπώς, ή πρόσβαση στο εκπαιδευτικό μας σύστημα δέν θά συνιστά πρόσβαση στή γνώση παρά μόνο αν επαναφέρουμε τή γνώση στο έπίκεντρο του συστήματος αυτού.

'Άλλ' ούτε –κι έρχομαι τώρα στή δεύτερη παρεξήγηση– τό λαϊκό αίτημα, ή κοινωνική πίεση θά έλεγα, για άπρόσκοπτη πρόσβαση σέ όλες τίς εκπαιδευτικές βαθμίδες –κυρίως στήν τρίτη, γιατί εκεί ύπάρχουν εμπόδια– έκπορεύεται από κάποιαν άδολη λαϊκή φιλομάθεια, ή εκφράζει τήν κοινωνική τάση για πρόσβαση στή γνώση. "Αν δέν όνοματίσουμε σωστά τά πράγματα, δέν μπορούμε νά άντιμετωπίσουμε τά προβλήματα καθώς έπιδεικνύουμε άπέναντί τους τήν ίδια ύποκριτική στάση, τήν όποία, για παράδειγμα, έπιδεικνύει και τό Υπουργείο Παιδείας όταν θεωρεί ότι ή Άτομική και Πυρηνική Φυσική διδάσκει σέ όλους τους μαθητές, άνεξαρτήτως κατεύθυνσης, τήν ώρα πού διδάσκεται ύποτυπωδώς σέ όλα μη άκουόντων και έπομένως, στήν ουσία, δέν διδάσκει σέ κανέναν άπολύτως.

Νά όνοματίσουμε σωστά τά πράγματα; Έδώ και δεκαετίες, θά έλεγα καθ' όλη τή διάρκεια του 20ού αιώνα, ή εκπαίδευση, μαζί μέ τους αντίστοιχους άποδεικτικούς τίτλους, ήταν τό διαβατήριο για τήν κοινωνική προαγωγή, κυρίως δέ για τή μετάταξη και τήν ένταξη υπό καλύτερους όρους στήν κοινωνία των πόλεων των παιδιών της ύπαιθρου, των άγροτόπαιδων πού άφενός «περίσσειαν» στα χωράφια, άφετέρου είχαν κάποια έφεση στή γνώση. Τό φαινόμενο ήταν περιορισμένο, και άρα υπό έλεγχο, μέχρι περίπου τά μέσα του 20ού αιώνα, όμως ή μαζική μετανάστευση από τήν ύπαιθρο στίς πόλεις και ιδίως στήν Άθήνα, ή «άστυφιλία», των δεκαετιών '50, '60 και '70 τό ενέτεινε. Για τά μέν χωριατόπαιδα πού ήθελαν νά μετα-

ναστεύουν στην πόλη, τό απολυτήριο τής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ήταν ο μόνος τρόπος να διεκδικήσουν μιάν έγγυημένη ένταξη στην καινούργια ζωή μέ καλούς όρους. Άλλά και τά παιδιά όσων είχαν ήδη μεταναστεύσει στην πόλη, έβλεπαν στο απολυτήριο τό μόνο διαβατήριο για να ξεφύγουν από τή μιζέρια τής περιφέρειας και του περιθωρίου τής πόλης στην όποια ζούσαν οι γονείς τους και να πετύχουν τήν πραγματική ένταξη στις αστικές κοινωνικές λειτουργίες. Για τούτα τά τελευταία παιδιά μάλιστα ή εκπαίδευση ήταν μονόδρομος, καθώς δέν είχαν πιά τήν έναλλακτική λύση ζωής του χωραφιού.

Έξαφνα, λοιπόν, μπροστά στις πόρτες τής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης άρχισαν να συνωστίζονται πολλά άτομα, κινούμενα από τήν ανάγκη τής ένταξής τους υπό καλύτερους όρους στη νέα (αστική) τους ζωή. Δέν ήταν πιά, και δέν θα μπορούσε να είναι, όπως τό πρώτο μισό του αιώνα, ή έφεση στη γνώση, πού έφερε τά άγροτόπαιδα (για τά παιδιά των αστικών οικογενειών δέν γεννᾶται λόγος) στα Γυμνάσια κι από κει μοιραία μπροστά από τά Πανεπιστήμια: ήταν άδηριτη κοινωνική αναγκαιότητα.

Τόν ανταγωνισμό αυτό ή δημοκρατική κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου θέλησε να τόν αντιμετώπισει, να τόν οργανώσει (θα έλεγα μάλιστα αρκετά έγκαιρα τό 1965) μέ —τι άλλο;— δημοκρατικό, κοινωνικά δίκαιο, τρόπο. Τέρμα πιά οι χαρακτηριστικοί δαθμοί στους ήμετέρους —όλα τά γραπτά θα έχουν κλειστό τό όνομα του ύποψηφίου, τέρμα ή άνισοτιμία και ή άδικία όσον άφορα τά θέματα— όλη ή Ελλάδα θα διαγωνίζεται πάνω στα ίδια θέματα. Όλοι, πλούσιοι και φτωχοί, άνώτεροι και κατώτεροι, δικοί μας και δικοί τους, έχουν τά ίδια δικαιώματα πρόσβασης, διά τής μόρφωσης, στην κοινωνική ένταξη μέ μόνο κριτήριο τής αντικειμενικά διαπιστούμενες ικανότητές τους. Οργανώθηκε έτσι ένα σύστημα, πού δικαιούται να χαρακτηριστεί κρατικιστικό, κατά τό όποιο τό κράτος άφου πρώτα διαπιστώσει τής διάφορες θέσεις άνώτερης και άνώτατης μόρφωσης πού έχει ανάγκη ή κοινωνία και άφου στη συνέχεια δημιουργήσει αντίστοιχες θέσεις φοίτησης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, στη συνέχεια οργανώνει μεταξύ των τελειοφοίτων/άποφοίτων Λυκείου έναν αδιάβλητο κατατακτήριο διαγωνισμό για τήν κατάληψη αυτών των θέσεων. Θέσεων σπουδών πού αντιστοιχούν σε θέσεις εργασίας, σε κοινωνικές θέσεις θα έλεγα.

Τούτος ο διαγωνισμός είναι ή Μεγάλη Κρίση, γιατί εκεί επάνω κρίνεται ή κοινωνική εξέλιξη του μαθητή. Καθ' όλη τή διάρκεια τής μαθητικής του ζωής, ακόμα και από τήν πρώτη Δημοτικού, ο μαθητής (έστω και μέ τήν πίεση ή τήν καθοδήγηση των γονέων του πού και αυτοί έχουν περάσει από τήν ίδια διαδικασία) προετοιμάζεται για τήν ώρα τής Μεγάλης Κρίσης, όπως ο χριστιανός προετοιμάζεται για τή Δευτέρα Παρουσία: ή τελική αυτή στιγμή είναι παρούσα σε κάθε στάδιο τής πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τς όποιες και επικαθορίζει. Αντίστοιχα, όπως

ακριβώς συμβαίνει μέ τους καλούς τής Δευτέρας Παρουσίας, έτσι και οι έπιτυχόντες στη Μεγάλη Κρίση νοιώθουν ότι πέρασαν τή μεγάλη δοκιμασία κι ότι από κει και ύστερα κάνουν λικνιστικούς περιπάτους στις μεγάλες λεωφόρους του τριτοβάθμιου εκπαιδευτικού παραδείσου και τής κοινωνικής ένταξης. Η προσπάθεια μειώνεται, άφου ο κατάκοπος μαθητής νοιώθει να έχει κερδίσει τό μεγάλο στοίχημα και ότι ακολουθούν μόνο μικρότερα στοίχηματα και τό μόνο πού διαταράσσει τόν τριτοβάθμιο φοιτητικό παράδεισο είναι ή έκρηξη, ή φοιτητική έκρηξη, πού σημειώνεται κάθε πού οι νέοι θα αισθανθούν ότι γίνονται ζαβολιές και νοθεύονται οι όροι του παιχνιδιού πού περιγράψαμε πιο πάνω. Έχουμε έτσι φοιτητικές διαμαρτυρίες για αυτούς πού βρίσκουν τρόπους παράκαμψης των αποτελεσμάτων τής Μεγάλης Κρίσης σπουδάζοντας σε πανεπιστήμια του έξωτερικού και για τήν αναγνώριση των πτυχίων τους, έχουμε διαμαρτυρίες για τήν ανεργία, για τήν άθέτηση δηλαδή τής καταστατικής, όσον άφορα τή λογική του συστήματος, κρατικής «δέσμευσης» ότι θέσεις σπουδών ίσον θέσεις κοινωνικής ένταξης, διαμαρτυρίες για τήν αναθεώρηση του άρθρου 16 και για τά ιδιωτικά πανεπιστήμια, πού θεσπίζει, επίσημα πιά, νέους δρόμους παράκαμψης των αποτελεσμάτων τής Μεγάλης Κρίσης, διαμαρτυρίες ακόμα και για τό 10, πού και αυτό νοθεύει τό σχετικιστικό σύστημα βάζοντας άπόλυτα εμπόδια και φραγμούς εκεί πού δέν υπήρχαν.

Καθ' όλη τή διάρκεια τής μαθητικής του ζωής ο μαθητής προετοιμάζεται για τή Μεγάλη Κρίση, όπως ο χριστιανός προετοιμάζεται για τή Δευτέρα Παρουσία.

Είναι πραγματικά έκπληκτικός ο τρόπος πού ή κοινωνία υπερασπίζεται και διεκδικεί τή λογική του συστήματος αυτού, ακόμα και αν πολλοί από τους όρους του έχουν, μέ τήν πάροδο των χρόνων, αλλάξει.

Και αυτό βεβαίως πού έχει κυρίως αλλάξει είναι ότι δέν ισχύει πιά ή εξίσωση «θέσεις σπουδών ίσον θέσεις εργασίας». Τά τελευταία χρόνια τό κράτος ιδρύει από εδώ και από κει σχολές και τμήματα, άλλοτε, κυρίως, για να καλύψει τήν αυξανόμενη ζήτηση για σπουδές, άλλοτε, δευτερευόντως, για να καλύψει κάποια συγκεκριμένα, ειδικά, γνωστικά αντικείμενα — λές και αυτό τό τελευταίο δέν μπορούσε να γίνει μέσα στα υπάρχοντα πανεπιστήμια. Από κοντά έρχεται και ή φοιτητική μετανάστευση στο έξωτερικό για να πληθύνει ακόμα περισσότερο τους ύποψηφίους για τς θέσεις εργασίας. Παρ' όλα αυτά, κατά έναν περιεργο μέν άλλ' όχι άκατανόητο τρόπο, οι εξέλιξεις αυτές δέν έχουν ανα-

τρέψει τη λογική του συστήματος, ούτε έχουν κλονίσει τη θέση του στη συνείδηση του λαού: καταρχάς, ακόμα κι αν από την εξίσωση «μία θέση σπουδών-μία θέση εργασίας» τείνουμε να μεταβούμε στο μία θέση «σπουδών-μια θέση εργασίας», αυτό τό 50% είναι κι αυτό κάτι: αν δεν κυνηγās τή σιγουριά, κυνηγās τουλάχιστον τήν πιθανότητα. Κατά δεύτερο λόγο οι σχολές μεγάλης ζήτησης παραμένουν σε τρία τέσσερα μεγάλα Πανεπιστήμια με περιορισμένο αριθμό θέσεων, συντηρώντας τή λογική του ανταγωνισμού γύρω από αυτές, ενώ ή λογική του ανταγωνισμού παραμένει ὀρθια και από τό γεγονός ὅτι τά ἀπομακρυσμένα Πανεπιστήμια, οι καινούργιες σχολές και τά τμήματα δέν θεωρούνται ποιοτικά ισότιμα με τά πλιό κεντρικά Πανεπιστήμια. Κατά ἕναν περιέργως συνεκτικό τρόπο τό κράτος φρόντισε νά διατηρήσει τή λογική του ανταγωνισμού γύρω από τίς πανελλήνιες εξετάσεις ἀνέπαφης, ιδρύοντας Πανεπιστήμια και Σχολές σε ἐπαρχιακές πόλεις πού είναι «καταστατικά» ὑποβαθμισμένα, χωρίς ἐπαρκή ὑποδομή, με διδακτικό προσωπικό ὡς επί τό πλείστον «ἐπισκέπτες» και με φοιτητές χαμηλότερης διαλογής, ἀφοῦ κανείς δέν ἐπιδιώκει ὡς πρώτη ἐπιλογή νά σπουδάσει σε τέτοια Πανεπιστήμια πού και μακριά από τόν τόπο καταγωγής τῶν φοιτητῶν είναι, και καλά Πανεπιστήμια δέν είναι, και ή ζωή σε ὀρισμένες από τίς πόλεις αυτές φαντάζει σε πολλούς κάτι σάν φοιτητική ἐξορία. Με τήν ἴδρυση αὐτῶν τῶν Πανεπιστημίων τό ἑλληνικό κράτος ἀπέδειξε για μία ἀκόμα φορά ὅτι ή γνώση δέν είναι ή πρώτη, ούτε ή μόνη, προτεραιότητα του εκπαιδευτικού μας συστήματος, ἀφοῦ στήν ἴδρυση αὐτῶν τῶν Πανεπιστημίων δέν ἐπικράτησε ή λογική του νά φτιαχτοῦν καινούργια Πανεπιστήμια καλύτερα από τά ὑπάρχοντα (ἀπαλλαγμένα καθὼς θά ἦταν από τά βαρίδια πού κουβαλοῦν τά ὑπάρχοντα), ή λογική του νά φτιαχτεῖ ἕνα καινούργιο Πανεπιστήμιο στήν ἴδια πόλη (στήν Ἀθήνα, ὅπου ὑπάρχει ή κοινωνική ζήτηση), ὡστε νά ἐνισχυθεῖ ὁ ανταγωνισμός μεταξύ του ὑπάρχοντος και του καινούργιου. Τό κράτος προτίμησε νά ἰδρύσει Πανεπιστήμια καταστατικά ὑποβαθμισμένα ἐπιδιώκοντας ἄλλους σκοπούς, πέρα από τήν προαγωγή τῆς γνώσης, ὅπως ή ἀνάπτυξη τῆς ἐπαρχίας κ.ο.κ. Σήμερα, τό ἴδιο αὐτό κράτος και οι ἴδιοι πολιτικοί λαιδωροῦν τήν ὑποβάθμιση τῶν ἑλληνικῶν Πανεπιστημίων και συζητοῦν τήν ἴδρυση ἰδιωτικῶν εκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων για νά «τονώσουν τόν ανταγωνισμό» και νά «δοθηθοῦν» ἔτσι και τά δημόσια... Μετά τά Κέντρα Ὑγείας πού τό ΠΑΣΟΚ ἔσπειρε ἀνά τήν ἑλληνική ἐπικράτεια στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας του '80 προωθώντας με βολонταριστικό τρόπο τό ἰδεολόγημα τῆς ἀποκέντρωσης (ἀλλά με ἀνομολόγητο στόχο νά δείξουν στόν ἀγρότη ὅτι «νά, ἐδῶ εἴμαστε, σε προσέχουμε, πέντε χιλιόμετρα από τό χωράφι σου σου φτιάξαμε και νοσοκομεῖο»), μετὰ λοιπόν τά Κέντρα Ὑγείας πολλά από τά ὅποια σήμερα ρημάζουν καθὼς δέν μποροῦν νά παρασχουν ἀναβαθμισμένες ὑπηρεσίες ὑγείας, σε λίγα χρόνια θά

ἔχουμε και Πανεπιστήμια νά ρημάζουν, ἰδίως αν ἐπιτραπεί σε ἰδιῶτες νά ἰδρύσουν ἀνώτατες σχολές ἐκεῖ πού ὑπάρχει κοινωνική ζήτηση.

Γυρίζοντας στόν εἰσμό του κειμένου θά προσέθετα ὅτι τή λογική του ανταγωνισμού τῶν Πανελληνίων δέν τήν ἀμβλύνει ούτε ή διέξοδος τῶν σπουδῶν στο ἐξωτερικό: στατιστικά είναι πολύ λίγοι αὐτοί πού ἐπιλέγουν ἐξαρχῆς νά σπουδάσουν ἔξω. Οι πολλοί τό πράττουν ἀναγκαστικά, ἀφοῦ προηγουμένως ἔχουν συμμετάσχει στόν ανταγωνισμό τῶν Πανελληνίων και ἔχοντας ἀποτύχει νά εἰσαχθοῦν στή σχολή τῆς προτίμησής τους. Ἡ φοιτητική ξενιτιά είναι τελευταία ἐπιλογή – και ὄχι μόνο για λόγους οικονομικού κόστους. Συνέπεια λοιπόν ὅλων τῶν παραπάνω είναι νά συντηρεῖται και νά ἐντείνεται, θά ἔλεγα, ή διαγωνιστική/κατατακτήρια λογική του ἑλληνικού εκπαιδευτικού συστήματος ὄντας πλέον πανταχοῦ παρούσα σε ὅλες τίς βαθμίδες και ἀποτελώντας τήν ἀρχουσα μαθησιακή ἰδεολογία ὅλων τῶν συντελεστῶν τῆς ἐκπαίδευσης, μαθητῶν, γονιῶν, εκπαιδευτικῶν και Ὑπουργείου.

Πέντε χιλιόμετρα από το χωράφι σου σου φτιάξαμε και Πανεπιστήμιο.

Ἄραγε πού ὀφείλεται ή δημοφιλία του συστήματος αὐτοῦ, γιατί ὁ λαός τό ὑπερασπίζεται με τέτοια θέρμη (και γνώση θά ἔλεγα) ἀπό κάθε νόθευση και κάθε ἐκτροπή ἀπό τήν καθαρή του λογική; Θά μπορούσε νά ἀνατρέξει κανείς στα τρισάβια του νεοελληνικού DNA και νά μιλήσει για ἰδεολογική ἀναπόληση ἑνός βυζαντινοῦ κρατικισμού. Προσωπικά ὅμως θά προτιμοῦσα μίαν ἄλλη πολύ πλιό σύγχρονη (και συγχρονική) ἐξήγηση: ὅτι δηλαδή τό σύστημα αὐτό ἀνταποκρίνεται στήν ἀκρως χρηστική ἀντίληψη τῆς κοινωνίας για τή γνώση, ὀργανώνει με τρόπο δημοκρατικό και δίκαιο τήν ὀφελμιστική σχέση πού ὁ κάθε πολίτης αὐτοῦ του τόπου βλέπει νά ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ἐκπαίδευση, τή γνώση και τήν κοινωνική του ἐξέλιξη. Τό σύστημα αὐτό ἐπομένως χειρίζεται τή γνώση με τόν ἴδιο ὀφελμιστικό τρόπο πού τή βλέπει ή κοινωνία. Ἄλλά στο σημείο αὐτό χρειάζεται προσοχή: ὅταν λέμε «ή κοινωνία βλέπει» δέν ἐννοοῦμε κάποια συλλογική ὄραση. Ἐννοοῦμε ἀπλῶς πολλά, παρά πολλά, ἄτομα πού βλέπουν τήν ἀτομική τους σχέση με τή γνώση με αὐτόν τόν τρόπο. Πρόκειται ἐπομένως για μίαν ἀτομοκεντρική, νά τήν πῶ και ἀτομικιστική, θεώρηση τῆς γνώσης, ή ὅποια δέν μπορεῖ νά χαρακτηριθεῖ κοινωνική, στο βαθμό πού τό ἄθροισμα πολλῶν ἀτομικότητων δέν ἀρκεῖ για νά συγχροτηθεῖ ή κοινωνικότητα, τό κοινωνικό. Για νά μπορεῖ τό ἄθροισμα τῶν ἀτομικότητων νά χαρακτηριθεῖ κοινωνικό, ὀφείλει κατά τή διαδικασία

της άθροισης να επέλθει και ένας μετασχηματισμός του ατομικού αιτήματος, τέτοιος ώστε να το καθιστά κοινωνικό αίτημα. Στην προκειμένη περίπτωση αυτός ο μετασχηματισμός του ατομικού αιτήματος για κοινωνική ένταξη/άνελιξη στο κοινωνικό αίτημα για γνώση είναι που έλλειπει. Είναι νομίζω προφανές ότι αυτό είναι ακριβώς το σημείο στο οποίο πάσχει το ελληνικό σύστημα, στο ότι δηλαδή πρόκειται απλώς για ένα σύστημα οργάνωσης της ατομικής ιδιοτέλειας και όχι για σύστημα προαγωγής της γνώσης. Ότι το κοινωνικό αίτημα της εκπαίδευσης δεν μπορεί να είναι άλλο παρά η γνώση, είναι, νομίζω, πανθομολογούμενο: πέρα από την πάντα επίκαιρη (ίσως μάλιστα σήμερα πιο επίκαιρη από ποτέ) αντίληψη του Διαφωτισμού για τη γνώση ως αξία πάνω στην οποία βασίζεται η δημοκρατική κοινωνία, ακόμα και τα πιο σύγχρονα αιτούμενα περί κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης (τά οποία αποτελούν σε τέτοιο βαθμό τον άξονα του πολιτικού ορίζοντα ώστε θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως «προορισμός» των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών), τη γνώση έχουν ως βάση.

Θεώρησα όλη την παραπάνω μεγάλη παρέκβαση (από τον κύριο στόχο που είναι να μιλήσουμε συγκεκριμένα) αναγκαία, προκειμένου να καταστούν σαφή δύο πράγματα. Αφενός ότι η χρησιμότητα της γνώσης, πιο συγκεκριμένα η ατομική της χρήση, ήταν, είναι και πιθανότατα θα παραμείνει η κινητήρια δύναμη, το κίνητρο της μαθησιακής διαδικασίας. Η γνώση που παράγεται ή αποκτάται έχοντας ως κίνητρο την ήδη υπάρχουσα γνώση, ή αυτοπαραγόμενη γνώση που κινεί τον εαυτό της, απαιτεί τέτοιο επίπεδο προϋπάρχουσας γνώσης, ώστε να μην μπορούμε να κάνουμε λόγο γι' αυτή, τουλάχιστον εφ' όσον μιλάμε για τη μέση εκπαίδευση (θα προσέθετα μάλιστα ούτε για την ανώτατη). Αφετέρου η πολιτεία δεν αρκεί να οργανώσει το ατομικό αίτημα, την ατομική ιδιοτέλεια, για κοινωνική ένταξη μέσω της πρόσβασης στη γνώση, αλλά οφείλει να το μετασχηματίζει με τέτοιο τρόπο ώστε στο επίκεντρο να βρίσκεται και επομένως να προάγεται η γνώση, γιατί στη γνώση βρίσκεται το κοινωνικό, το συλλογικό, συμφέρον. Έχω την εντύπωση ότι ένα σωστό εκπαιδευτικό σύστημα βασίζεται στην άρμονική συνύπαρξη των δύο αυτών χαρακτηριστικών, χωρίς να αγνοείται, να παραμελείται, κάποιο από τα δύο και ότι ο τρόπος που συζητούμε το πρόβλημα στην Ελλάδα μάς κάνει να έχουμε χωριστεί σε δύο στρατόπεδα, ένα των κυνικών, θά έλεγα, και ένα των ιδεολόγων της γνώσης για τη γνώση, που αδυνατούν να συνδιαλεχθούν και να επικοινωνήσουν.

Ένα νέο σύστημα

Για ένα πράγμα φαίνεται σήμερα να έχουν πεισθεί όλοι, ότι η δευτεροβάθμια εκπαίδευση –και ιδίως το Λύκειο– πρέπει να αποκτήσει την αυτοτέλειά της και

την αυταξία της, να απεξαρτηθεί πλήρως από την παραπέρα πορεία των νέων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ώστε να πάρουν τα Λύκεια να είναι εξεταστικά κέντρα για τη φοιτητική και κοινωνική ένταξη των μαθητών. Να μπορέσουν έτσι τα Λύκεια να διδάξουν με επάρκεια στα παιδιά τη δευτεροβάθμια σχολική γνώση σε όλο της το εύρος, αφενός αναδεικνύοντας την αξία της, αφετέρου εθίζοντας τα παιδιά και διδάσκοντάς τα να σέβονται τη γνώση και να μην ασχολούνται μόνο με την ανταλλακτική της αξία, ένας εθισμός που ίσως αργότερα ακολουθήσει τα παιδιά αυτά και κατά την πορεία τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Πώς όμως επιτυγχάνεται αυτό;

Το πρώτο μέτρο –και σ' αυτό συμφωνούν σχεδόν όλοι– είναι η πλήρης αποκοπή της διαδικασίας (των εξετάσεων) εισόδου στην τριτοβάθμια εκπαίδευση από την αποφοίτηση του Λυκείου. Η αποτυχία, ή χρεωκοπία, της μεταρρύθμισης Αρσένη που θέλησε να δώσει αξία στη λυκειακή εκπαίδευση μέσω της πλήρους (για όλα σχεδόν τα μαθήματα και για δύο συναπτά έτη) σύνδεσής της με την ανταγωνιστική διαδικασία ένταξης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, μιλάει από μόνη της για το πώς δεν πρέπει να προχωρήσουμε. Προφανώς ο Γ. Αρσένης και όσοι τον υποστήριξαν ανήκουν στην κυνική σχολή, που περιγράψαμε προηγουμένως.

Τό φαινόμενο της ένισχυτικής διδασκαλίας είναι συνοδό φαινόμενο του ανταγωνισμού, τό ένα παιδί κάνει φροντιστήριο για να αποκτήσει πλεονέκτημα έναντι του διπλανού.

Η πιο συνεπής πρόταση ριζικής αποκοπής της δευτεροβάθμιας από την τριτοβάθμια εκπαίδευση, που έχει ακουστεί και υποστηριχθεί, είναι η καθιέρωση ενός προπαρασκευαστικού έτους για την οριστική εισοδο, κατόπιν εξετάσεων, στις πανεπιστημιακές σχολές. Τό έτος αυτό θα τελεί υπό την ευθύνη των Πανεπιστημίων (πού θα πρέπει να χρηματοδοτηθούν γι' αυτό), ή ύλη θα είναι ειδική, «στενή» – τρία, τέσσερα μαθήματα κορμού που αποτελούν τη βάση του γνωστικού αντικείμενου. Στο έτος αυτό θα μπορούσε να μεταφερθεί πανεπιστημιακή ύλη, «ξαλαφρώνοντας» κατ' αυτό τον τρόπο τά επόμενα χρόνια, ενώ πρόσθετο πλεονέκτημα είναι ότι θα ανάγκαζε τά πανεπιστήμια (και τους πανεπιστημιακούς) να δώσουν βάρος σε μαθήματα κορμού, σε πιο γενική ύλη, μ' άλλα λόγια ύλη υποδομής, πράγμα που δεν συμβαίνει πάντοτε σήμερα, ιδίως στις λεγόμενες ανθρωπιστικές σπουδές, όπου οι φοιτητές έρχονται πολλές φορές απ' ευθείας αντιμέτωποι με ειδικά μαθήματα. Είναι προφανές ότι σε όσες σχολές ή ζήτηση είναι μεγάλη και οι θέσεις λίγες, οι

έξετάσεις μετά τό προπαρασκευαστικό θά είναι αναγκαστικά διαγωνιστικού χαρακτήρα, ενώ εκεί πού ή ζήτηση και ή προσφορά είναι περίπου στά ίδια επίπεδα, θά άρκει ή βάση για τή συνέχιση τών σπουδών. Τό προπαρασκευαστικό έτος δέν έξυπηρετεί μόνον έξεταστικούς σκοπούς. Μπορεί νά ένσωματωθεί οργανικά στό όλο πρόγραμμα σπουδών. Καί επομένως από πλευράς μαθησιακής κάθε άλλο παρά περιττό είναι.

Προκύπτει όμως ένα έρώτημα: αν άποκοπεί μέ τέτοιο πλήρη και ριζικό τρόπο ή τριτοβάθμια από τή σχολική εκπαίδευση, τό κοινωνικό μέλλον τών νέων από τή σχολική εκπαίδευση, ποιό θά είναι τό άτομικό κίνητρο τών μαθητών για νά πάρουν στά σοβαρά αυτή τή σχολική εκπαίδευση; Σέ μία κοινωνία πού έχει έθιστεί νά βλέπει τή γνώση χρηστικά και μόνο, σέ παιδιά του Λυκείου πού έχουν ένηλικιωθεί και έχουν σ' ένα βαθμό ξεφύγει από τήν έπιρροή και τήν έπιτήρηση τών γονιών, ποιό θά είναι τό κίνητρο για νά ασχοληθούν σοβαρά μέ τή λυκειακή τους εκπαίδευση, όταν γνωρίζουν ότι τούς άρκει ένα άπολυτήριο μέ δέκα, τή βάση δηλαδή, για νά έγγραφούν στό προπαρασκευαστικό έτος;

Νομίζω –και έρχόμαστε έτσι στό δεύτερο αναπόσπαστο σκέλος τής πρότασης– ότι μαζί μέ τό προπαρα-

σκευαστικό έτος, ή πολιτεία πρέπει νά καθιερώσει άπολυτήριες έξετάσεις και στίς τρεις τάξεις του Λυκείου. Οί έξετάσεις αυτές θά πρέπει για ένα χρονικό διάστημα μιάς-δύο δεκαετιών νά είναι αναπόφευκτα κεντρικού, κρατικού χαρακτήρα, κάτι σαν τίς Πανελληνίες δηλαδή – και θά έξηγησω άμέσως μετά τό γιατί. Είναι προφανές ότι σ' αυτές τίς έξετάσεις προδιόρισμος βαθμός (για τήν έπόμενη τάξη του Λυκείου) θά έξακολουθήσει νά είναι τό 10. Όμως για τήν πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση θά πρέπει νά απαιτείται ένας μέσος όρος (τών τριών άπολυτηρίων και τών τριών τάξεων), γύρω στό 14, ίσως και 13 (άλλ' είπαμε μιλάμε για 13 και 14 μέ πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα από τή σημερινή, πάνω σέ ύλη και σέ έναν τύπο έξετάσεων πού διαφέρει από τόν σημερινό). Τό 13 αυτό είναι ο μέσος βαθμός του άπολυτηρίου, έξάγεται από όλα τά μαθήματα, ενώ δέν θά πρέπει νά γίνεται καμιά ιδιαίτερη διάκριση ανάμεσα σέ μαθήματα «κλασικής» ή «πρακτικής» παιδείας. Στο μόνο πού θά μπορούσε νά γίνει διάκριση είναι μία ίσως αύξημένη βαρύτητα στά πρωτεύοντα και κάποια δευτερεύοντα μαθήματα, έναντι τών ύπολοίπων, πριν τήν έξαγωγή του μέσου όρου.

Ένα κεντρικό σύστημα έξετάσεων μπορεί πίο εύκολα νά δώσει τό καινούργιο στίγμα για τό τί είναι ζητούμενο στην εκπαιδευτική διαδικασία.

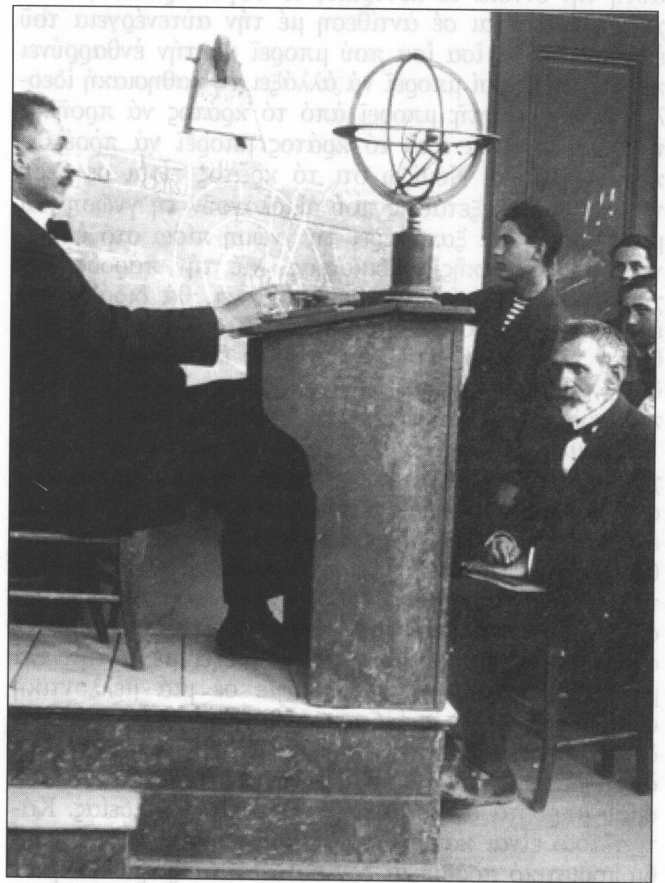
Ό αναγνώστης θά παρατηρήσει ίσως ότι τό σύστημα αυτό μοιάζει άπελπιστικά μέ τό σύστημα Άρσένη, έφ' όσον και τά δύο προβλέπουν κεντρικές έξετάσεις σέ όλη τήν ύλη, τό μέν σύστημα Άρσένη στίς δύο τελευταίες τάξεις, έδω μάλιστα στίς τρεις τελευταίες τάξεις, σέ όλο τό Λύκειο. Φαινομενικά ή παρατήρηση ίσχύει στην πραγματικότητα όμως τό προτεινόμενο σύστημα δέν έχει καμία σχέση, είναι στόν αντίποδα του παλιού, άφου του έχει ξεριζωθεί ή ψυχή. Ψυχή του συστήματος Άρσένη ήταν ο διαγωνιστικός/άνταγωνιστικός του χαρακτήρας μέσω τής σύνδεσής του μέ τήν εισαγωγή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Ψυχή του συστήματος πού συζητούμε τώρα είναι ή πιστοποίηση μιάς ικανοποιητικής άπόλυτης σχέσης του μαθητή μέ τό γνωστικό αντικείμενο. Τό 13 ή τό 14 πιστοποιεί μιάν άπολύτως ικανοποιητική, έφικτή σχέση του κάθε παιδιού μέ τή γνώση, έναν βαθμό πού θεωρητικά όλοι μπορούν νά κατακτήσουν, χωρίς άπαραίτητως νά υπάρχουν κερδισμένοι και χαμένοι: μία άπαιτησή δηλαδή έλάχιστης άπολύτως σχέσης του μαθητή μέ τό γνωστικό αντικείμενο. Μέ αυτή τήν έννοια, χωρίς νά καταργείται ή προσπάθεια τών μαθητών, μεταδίδουν-

με σέ μιά πολύ πύο άποδραματοποιημένη σχέση του μαθητή με τίς εξετάσεις και σέ ένα άπλό σύστημα πιστοποίησης γνώσεων χωρίς κανέναν ανταγωνιστικό χαρακτήρα. Τό σχολείο παραμένει σχολείο, ξαναβρίσκει δηλαδή τόν έαυτό του.

Αυτή ή άποδραματοποιημένη σχέση τήν όποία καθιστά έφικτή ό άπόλυτος χαρακτήρας του συστήματος, έχω τήν έντύπωση ότι θά συντελέσει -για πρώτη φορά έδώ και δεκαετίες- στην ουσιαστική μείωση, άν όχι στην πλήρη κατάργηση, των φροντιστηρίων και τής παραπαιδείας. Τό φαινόμενο τής ένισχυτικής διδασκαλίας είναι συνοδό φαινόμενο του ανταγωνισμού, τό ένα παιδί κάνει φρονιστήριο για νά άποκτήσει πλεονέκτημα έναντι του διπλανού, για νά φτάσουμε πιά στό σημείο σήμερα ό κάθε νέος νά κάνει φρονιστήριο για νά μή μειονεκτεί έναντι των άλλων. Ένα μή ανταγωνιστικό, άπόλυτο σύστημα, πού δέν ζητάει παραπάνω από τήν ικανοποιητική κατάκτηση του γνωστικού αντικειμένου από τό κάθε παιδί, δέν προάγει τή φρονιστηριακή εκπαίδευση και θά τήν περιορίσει στα χαμηλά ποσοστά στα όποια αυτή κινείται στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο (όπου και εκεί τό φρονιστήριο είναι πολλές φορές άποτέλεσμα «έγκαιρης αντιμετώπισης» του επερχόμενου στο μέλλον ανταγωνισμού).¹

Μιά δεύτερη κριτική παρατήρηση τήν όποία θά μπορούσε νά κάνει κανείς, και τήν όποία άποδέχομαι χωρίς δισταγμό, είναι ότι τό σύστημα είναι και πάλι πολύ κεντρικό, «κρατικιστικό» με μιά έννοια ότι δέν αφήνει πολλούς βαθμούς έλευθερίας και δέν ένισχύει τήν άυτονομία του εκπαιδευτικού και τής σχολικής διαδικασίας, έναντι του Υπουργείου. Δύο είναι, νομίζω, οι λόγοι πού σέ ένα πρώτο στάδιο μίας-δυό δεκαετιών ή διαδικασία αυτή δέν μπορεί παρα νά είναι κεντρική. Ο ένας έχει νά κάνει με τό γεγονός ότι στην Ελλάδα δέν έχουμε μάθει νά βαθμολογούμε αντικειμενικά και άμερόληπτα τά παιδιά «μας», τά παιδιά τής τάξης μας. Αν ή υπόθεση αυτών των εξετάσεων θέλει νά πάρει ή ίδια στα σοβαρά τόν έαυτό της και νά τήν πάρουν και οι άλλοι στα σοβαρά, θά πρέπει νά είναι άμερόληπτη, μή χαριστική, τόσο όσον άφορά τή βαθμολόγηση όσο και τή θεματολογία των εξετάσεων.

Ο δεύτερος λόγος έχει νά κάνει με τόν έθισμό σέ μίαν εκπαιδευτική/μαθησιακή ιδεολογία ή όποία εκπορεύεται από τό υπάρχον σύστημα και στον όποιο ύπόκεινται όλοι (ή σχεδόν όλοι) οι άσχολούμενοι με τήν εκπαίδευση, διδάσκοντες και διδασκόμενοι. Πιστεύω ότι ένα κεντρικό σύστημα εξετάσεων μπορεί πύο εύκολα και πύο γρήγορα, εύνοώντας μίαν όρισμένου τύπου θεματολογία εξετάσεων έναντι της παλιάς, νά δώσει τό καινούργιο στίγμα περί του τί είναι ζητούμενο στην εκπαιδευτική διαδικασία και νά βοηθήσει έτσι και τους εκπαιδευτικούς νά προσαρμοστούν στο νέο εκπαιδευτικό τοπίο. Μιά εξεταστική θεματολογία πού άνιχνεύει τήν κρίση, τή σκέψη, τήν κατανόηση και τήν εύρύτητα τής γνώσης, πολύ εύκολα και πολύ γρήγορα θά ξεκολλήσει τήν καθημερινή μαθησιακή διαδικασία

του σχολείου από τό έγκεκριμένο διβλίο, θά ξαναδώσει νόημα και μ' αυτή τήν έννοια θά ξαναζωντανέψει

1. Δέν θά άποφύγω τόν πειρασμό για μιά άκόμα παρατήρηση: μιά άποδραματοποίηση τής σχέσης των νέων με τή γνώση ίσως συντελέσει στη μείωση τής υπογεννητικότητας τουλάχιστον πολύ περισσότερο από ό,τι συντελούν τά μέτρα (ή μάλλον οι ύποσχέσεις) Καραμανλή για οικονομική ένίσχυση στις οικογένειες με τρία παιδιά. Η υπογεννητικότητα δέν έχει οικονομικά αίτια: άν είχε, οι εύπορες οικογένειες θά είχαν πύο πολλά παιδιά από τίς λιγότερες εύπορες, πράγμα πού δέν ισχύει (και μάλλον ισχύει τό αντίστροφο). Η υπογεννητικότητα στον ευρωπαϊκό Νότο και ιδιαίτερα στην Ελλάδα έχει κυρίως νά κάνει με τό γεγονός ότι για τήν ελληνική οικογένεια τό μέγάλωμα ενός παιδιού βιώνεται ως δράμα. Δέν ισχυρίζομαι βέβαια ότι τό δράμα αυτό όφείλεται μόνο στις πανελλήνιες εξετάσεις και τό σχολικό σύστημα: ή εικόνα των γονιών πού αναφωνούν «μή» όταν ό μικρός Κωστάκης πλησιάζει πύο κοντά από 5 μέτρα τήν κουπαστή του πλοίου μας δείχνει ότι τό φαινόμενο είναι κάπως πύο σύνθετο. Ωστόσο μιά άποδραματοποίηση τής εκπαιδευτικής διαδικασίας και μιά πύο φυσιολογική διαδικασία ένταξης του παιδιού στην κοινωνία θά μειώσει τήν υπογεννητικότητα περισσότερο από κάθε άλλο μέτρο πού έχει προταθεί στο παρελθόν (άν υποθέσουμε ότι ή υπογεννητικότητα είναι πρόβλημα).

τήν προφορικότητα της μαθησιακής διαδικασίας. Με αυτή την έννοια τό κεντρικό, τό συγκεντρωτικό, στοιχείο δέν έρχεται σέ αντίθεση μέ τήν αυτενέργεια του εκπαιδευτικού, ίσα ίσα πού μπορεί νά τήν ενθαρρύνει κιόλας, όπως και μπορεί νά αλλάξει τή μαθησιακή ιδεολογία του μαθητή: μπορεί από τό κράτος νά προήλθε ή άμαρτία, αλλά από τό κράτος μπορεί νά προέλθει και ή σωτηρία. Νομίζω ότι τό κράτος είναι σέ θέση νά οργανώσει έξετάσεις πού αξιολογούν τή γνώση και μέσω αυτών νά ξαναφέρει τή γνώση πίσω στό επίκεντρο της σχολικής διαδικασίας. Μέ τήν πάροδο του χρόνου τό νέο σύστημα θά επιβάλλει, θά διδάξει, θά έλεγει, τήν ιδεολογία του, θά διδάξει δηλαδή στους μαθητές τόν σεβασμό στη γνώση και έπομένως τή σύνδεση της προαγωγής των άτομικών συμφερόντων του καθενός μέ τήν προαγωγή της γνώσης.

Αν μέ τήν πάροδο του χρόνου ή κοινωνία αποδεχθεί τό νέο σύστημα, διδαχθεί από αυτό και ένστερνωσθεί τήν ιδεολογία της γνώσης πού τό συνέχει, άν μέ άλλα λόγια ή γνώση αναχθεί σέ μία άμετακίνητη σταθερά, σέ ένα άδιαμφισβήτητο ζητούμενο, του συστήματος, ό κάθε νέος (και ό κάθε γονιός) ίσως μπορεί νά αξιολογήσει μέ πολύ πού εύθύ και έντιμο τρόπο τή σχέση πού έχει και πού θέλει νά έχει μέ αυτήν. Θά μπορούσαμε τότε νά οδηγηθούμε σέ μία μελλοντική αυτορρύθμιση της πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, όπως συμβαίνει σέ άλλες χώρες της Ευρώπης, όπου δέν παρατηρούνται τέτοια φαινόμενα συνωστισμού μπροστά στις πύλες της άνώτατης παιδείας. Κάτι τέτοιο είναι και στη χώρα μας δυνατόν, έφόσον τό διοριστικό πρόβλημα δέν συνδέεται σήμερα άναγκαστικά μέ τήν τριτοβάθμια εκπαίδευση, πού δέν είναι πλέον προϋπόθεση ούτε για περισσότερες δουλειές, ούτε για καλύτερους μισθούς. Έτσι ό ανταγωνισμός για τήν πρόσβαση στην άνώτατη παιδεία είναι σήμερα περισσότερο ιδεολογικό φαινόμενο, και μέ αυτή τήν έννοια ή εμπέδωση μιας νέας ιδεολογίας, διαφορετικής από τήν ιδεολογία του καθολικού ανταγωνισμού, ίσως οδηγήσει τόν κάθε νέο νά σκεφθεί έντίμως και χωρίς συμπλέγματα ύστερησης, όχι πιά άν θά μετάσχει στον ανταγωνισμό, αλλά άν του άρέσουν τά γράμματα, άν κάνει για τά γράμματα, άν θέλει νά προχωρήσει ή προτιμάει άλλα πράγματα στη ζωή του. Μία τέτοια προοδευτική αυτορρύθμιση, μία προοδευτική έξίσωση της προσφοράς και της ζήτησης, από τήν πλευρά της ζήτησης αυτή τή φορά, δέν καταργεί πάντως τήν ανάγκη του προπαρασκευαστικού έτους, έφόσον ή καθιέρωση του δέν ύπαγορεύεται μόνον από διαγωνιστικές αλλά και από καθαρά μαθησιακές/διδασκτικές ανάγκες.

Είναι αυτονόητο ότι ή άλλαγή της εκπαιδευτικής διαδικασίας, των -ας τις ονομάσουμε έτσι- παραγωγικών σχέσεων της εκπαίδευσης, θά άπελευθερώσει και τις παραγωγικές δυνάμεις της εκπαίδευσης, τό τί διδάσκεται δηλαδή στα παιδιά, ως ύλη και ως τρόπος, από τά δεσμά του ανταγωνιστικού συστήματος. Αυτή

ή άπελευθέρωση του σχολικού γνωστικού αντικειμένου επιβάλλει μία δεύτερη, ίσως ακόμα πού σημαντική, δημόσια συζήτηση περί του τί και πώς διδάσκεται στα παιδιά, κατ' άρθρο και στό σύνολο, ποιοί οι στόχοι της μαθησιακής διαδικασίας και πώς συντελείται αυτή.

Εκκίνηση από τό τέλος;

Τούτες τις μέρες, βοηθούσης και της διαδικασίας άναθεώρησης του άρθρου 16 στη Βουλή, ή συζήτηση έχει ανάψει κυρίως για τά θέματα πού άφορούν τά ιδιωτικά Πανεπιστήμια και γενικότερα τή μεταρρύθμιση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Δέν θέλω νά μπώ καθόλου σέ αυτή τή συζήτηση μία μόνο πτυχή του όλου προβλήματος θέλω νά θίξω, πού σχετίζεται άμεσα μέ τά θέματα του παρόντος κειμένου, δηλαδή τή δευτεροβάθμια και τή διαδικασία μετάβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Ο τρόπος μέ τόν όποιο διεξάγεται σήμερα στην Έλλάδα ή κουδέντα μās οδηγεί άναπόδραστα στα χειρότερα.

Είναι γνωστό ότι ή άναθεώρηση του άρθρου 16, ούτως ώστε νά μήν έμποδίζεται συνταγματικά ή ίδρυση πανεπιστημιακών ιδρυμάτων από ιδιωτικούς φορείς, είναι έπιταγή της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι όμως επίσης γνωστό, ότι για όλόκληρη τή Νέα Δημοκρατία και τουλάχιστον για τό μισό ΠΑΣΟΚ (και ως εκ τούτου και για ένα ποσοστό μεγαλύτερο του 55% του έλληνικού λαού) ή σχετική συζήτηση δέν γίνεται μέ έναν τυπικό τρόπο, μόνο και μόνο για νά εκπληρωθούν τά κριτήρια πού θέτει ή ΕΕ: ή έπιχειρηματολογία πού κυριαρχεί είναι ότι ή ίδρυση ιδιωτικών Πανεπιστημίων είναι τό μέτρο εκείνο πού θά βγάλει τήν Έλλάδα από τόν εκπαιδευτικό λήθαργο και θά τήν οδηγήσει στον δρόμο της γνώσης, καθώς θά δημιουργηθούν άναβαθμισμένα σύγχρονα ιδρύματα μέ καλύτερης ποιότητας εκπαίδευση, πού θά «τραβήξουν» όλους τους φοιτητές προς αυτά, άναγκάζοντας έτσι μέ τόν ανταγωνισμό τους και τή δημόσια τριτοβάθμια εκπαίδευση νά άναβαθμίσει τις υπηρεσίες της κ.ο.κ. Η έπιχειρηματολογία είναι γνωστή, εύρύτατα διαδεδομένη και τήν έχουμε άκούσει όλοι. Στη λιγότερο ένθουσιώδη έκδοχή της μās λέει ότι ή σημερινή κατάσταση στό δημόσιο Πανεπιστήμιο είναι τόσο άποτελεματωμένη, πού ή διαταραχή ή όποια θά προκληθεί μέ τήν είσοδο και ιδιωτικών Πανεπιστημίων στό εκπαιδευτικό τοπίο ίσως κάτι νά κουνήσει, κάτι νά αλλάξει προς τό καλύτερο και εν πάση

περιπτώσει αποκλείεται να κάνει χειρότερα τα πράγματα, γιατί χειρότερα δεν γίνεται.

Η άποψή μου είναι ότι χειρότερα γίνεται, και ότι ο άναρχος και αποσπασματικός τρόπος με τον οποίο διεξάγεται σήμερα την Ελλάδα ή κουβέντα περί εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης ξεκινώντας από τις εσχαιές του τέλους (τριτοβάθμια εκπαίδευση και δη ιδιωτικά πανεπιστήμια) και όχι από την αρχή (σχολική εκπαίδευση) και χωρίς να υπάρχει συνολική και συνεκτική θεώρηση μας οδηγεί αναπόδραστα στα χειρότερα. Αν λοιπόν ιδρυθούν στη χώρα μας ιδιωτικά πανεπιστήμια οι πιθανότητες είναι δύο. Υπάρχει καταρχάς μία πολύ ισχυρή πιθανότητα τα εν λόγω ιδρύματα να είναι είτε υποβαθμισμένα, είτε πολύ ειδικής θεματολογίας επιπέδου μεταπτυχιακής ειδίκευσης. Σέ αυτή την περίπτωση, η εισαγωγή των ιδιωτικών πανεπιστημίων πολύ λίγο θα μεταβάλει το σημερινό τοπίο, ιδιαίτερα αν μιλάμε για μεταβολή προς το καλύτερο. Υπάρχει όμως και η περίπτωση (ιδιαίτερα αν τα εν λόγω ιδρύματα είναι, αν όχι τύποις αλλά κατ' ουσίαν και με την ευρύτερη έννοια, κερδοσκοπικά) τα πράγματα να εξελιχθούν με τον τρόπο που τα όνειρεύονται οι υποστηρικτές των ιδιωτικών πανεπιστημίων: είναι τέτοια ή αναντιστοιχία της προσφοράς δημόσιας τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με τη ζήτηση —και δέν τό έννοω έδω τόσο από πλευράς ποιότητας όσο από πλευράς τόπου—² που δέν είναι δύσκολο να φανταστούμε ότι αν στην Αθήνα και σέ μία-δυό ακόμα πόλεις ιδρύονταν ιδιωτικές σχολές π.χ. ιατρική, πολυτεχνική κ.ά. με σκοπό να καλύψουν την αυξημένη κοινωνική ζήτηση στον τόπο που αυτή εκδηλώνεται, τότε τα ιδιωτικά πανεπιστήμια θα ανταγωνίζονται αν όχι σέ ποιότητα, όπωσδήποτε σέ αριθμό φοιτητών, τά δημόσια, οδηγώντας μάλιστα όρισμένα περιφερειακά έξ αυτών σέ μαρασμό.

Σέ αυτή λοιπόν την περίπτωση που οι ιδιώτες ανταποκριθούν στίς προσδοκίες των θιασωτών της ιδιωτικής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και σπεύσουν μαζικά να καλύψουν τά κενά που παρουσιάζει ή δημόσια εκπαίδευση δημιουργώντας εκπαιδευτική υπερπροσφορά, γεννάται ένα τεράστιο πρόβλημα όσον άφορά τίς προηγούμενες βαθμίδες της εκπαίδευσης, δηλαδή τό σχολείο: ή δημιουργία υπερπροσφοράς τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ή όποία θα καλύπτει ή ζήτηση με τούς όρους που επιθυμεί ή πελατεία της, καταργεί τελείως τόν ανταγωνισμό γιά τήν πρόσβαση σ' αυτήν. Έτσι —και μέ τήν έννοια τών όσων γράφαμε σέ προηγούμενες σελίδες— τραβάει τό χαλί κάτω από τά πόδια της σημερινής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ή όποία, όπως είπαμε, κινείται μέ βάση τόν ανταγωνισμό, αφήνει έπομένως πίσω της ένα δευτεροβάθμιο εκπαιδευτικό σύστημα, άψυχο, χωρίς τήν κινητήρια δύναμή του. Σέ μία κοινωνία που έξακολουθεί να έμπορευείται από τήν ιδεολογία τού ανταγωνισμού και που αντίστοιχα υποβαθμίζει τήν αξία της γνώσης, ή άφαίρεση τού ανταγωνιστικού κινήτρου από ή δευτεροβάθμια εκπαίδευση χωρίς τήν αντικατά-

στασή του από κάποιο άλλο κίνητρο, άρα από κάποιο άλλο σύστημα και κάποια άλλη ιδεολογία, αφήνει ή δευτεροβάθμια εκπαίδευση, τό σχολείο, χωρίς αντικείμενο. Τούτο σημαίνει ότι ή μαθησιακά κυνική Ελλάδα θα γίνει άκόμη πιο κυνική (γιατί ή γνώση μόνον ενίσταται στόν κυνισμό), και, γιά να τό πούμε πιο πεζά, θα παράγει στό μέλλον άμόρφωτους μαθητές σέ άκόμα μεγαλύτερο βαθμό από όσο τούς παράγει σήμερα. Έπομένως ή πρώτη ύλη, ή φοιτητική πρώτη ύλη που θα συγκεντρώνεται μπροστά στίς πόρτες τούτων τών αναβαθμισμένων Πανεπιστημίων, ιδιωτικών τε και μή, θα είναι μορφωτικά ύποδεέστερη της σημερινής. Πώς είναι, λοιπόν, δυνατόν να ύποστηρίζεται σοβαρά ότι μέ τέτοια πρώτη ύλη θα οδηγθούμε σέ αναβάθμιση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης;

Τά προβλήματα της εκπαίδευσης είναι πολλά και σύνθετα. Αλλά, έστω και έτσι, έχουν συγκεκριμένη ύπόσταση, έχουν αρχή, μέση και τέλος. Όποιος επιχειρεί να τά λύσει πετώντας πετρούλες (ή άγκωνάρια) στό εκπαιδευτικό χάος μήπως κινηθεί και αλλάξει κάτι, άπλως έπιτείνει τό χάος, μάς βυθίζει όλους όλο και πιο πολύ μέσα του, καθιστώντας τήν άναμέτρηση τών αυριανών γενεών μέ τό χάος αυτό όλο και πιο δύσκολη.

2. Η γεωγραφική αναντιστοιχία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που ύφίσταται σήμερα θα οδηγήσει στην εμφάνιση δυσλειτουργιών και στό σύστημα τού προπαρασκευαστικού έτους. Ο ανταγωνισμός γιά μία θέση στό γεωγραφικά συμφερότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα (ιδίως αν αυτό είναι και ποιοτικά καλύτερο, πράγμα που συμβαίνει όχι πάντα, αλλά συνήθως) θα έξακολουθήσει να ύπάρχει και άπλως θα μεταφερθεί στό προπαρασκευαστικό έτος. Θα σημειωθεί έπομένως συνωστισμός στά προπαρασκευαστικά τών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Αθήνας μέ αντίστοιχη πιθανή «λειψανδρία» στά περιφερειακά ιδρύματα. Τό πρόβλημα μακροπρόθεσμα θα λυθεί μόνο μέ τήν άντιστοιχίση της προσφοράς μέ ή ζήτηση. Ός τότε θα πρέπει ίσως να υίοθηθει κάποιο σύστημα διοχέτευσης, ώστε φοιτητές τού προπαρασκευαστικού της Αθήνας ή της Θεσσαλονίκης, που δέν κατάφεραν, λόγω αριθμητικού περιορισμού, να εισαχθούν στή σχολή της συγκεκριμένης πόλης, να μπορούν να εισαχθούν σέ αντίστοιχη σχολή έφ' όσον μάλιστα ύπάρχουν εκεί κενές θέσεις. Σέ καμία περίπτωση πάντως δέν πρέπει τά «περιζήτητα» προπαρασκευαστικά τών μεγάλων πόλεων να δάλουν περιορισμό εισόδου ζητώντας π.χ. μεγαλύτερο βαθμό άπολυτηρίου τού Λυκείου, γιατί τότε ο ανταγωνισμός θα μεταφερθεί πάλι πίσω στό Λύκειο.

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΟΣ ΜΕ ΤΟΝ ΣΥΝΑΙΝΕΤΙΚΟ ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΣΜΟ

του Άντωνη Μανιτάκη

Η αναθεώρηση του 2001: φλύαρη, άνούσια και νομοτεχνικά άτελής

Λίγα για την προϊστορία της αναθεώρησης του 2001. Μόλις πέρασαν πέντε χρόνια από την αναθεώρηση του 1986, η κυβέρνηση Μητσοτάκη θέτει, τό 1993, θέμα αναθεώρησης (ανάγκη έκσυγχρονισμού, άμηση έκλογή του ΠτΔ και άπάλειψη ρυθμίσεων που δημιουργούν προβλήματα εφαρμογής). Τότε, πρωταρχικά αναθεωρητέα διάταξη είχε κριθεί ή διάταξη για την ποινική ευθύνη ύπουργών. Η πρόωγη πτώση της κυβέρνησης Μητσοτάκη διακόπτει την διαδικασία πριν καν ξεκινήσει. Ο Άνδρέας Παπανδρέου όμως τόν Ίανουάριο του 1995 στό διάγγελμα που άπηύθυνε στόν έλληνικό λαό ως πρωθυπουργός αναγγέλλει αναθεώρηση του Συντάγματος. Ο Σημίτης ήταν τότε πάρα πολύ διστακτικός, δημοσιεύει μάλιστα άρθρο στό Βήμα, όπου έκφράζει τίς επιφυλάξεις του όσον άφορᾷ την αναθεώρηση και διατυπώνει την άποψη ότι εκείνο που χρειάζεται πάνω άπ' όλα είναι νά αλλάξουν οι θεσμοί και ή λειτουργία τους και κυρίως ό,τι μέσω της νομοθεσίας μπορούμε νά πετύχουμε περισσότερα πράγματα άπ' ό,τι μέ την αναθεώρηση. Αυτά έγγραφε όταν τέθη-

κε τό θέμα της αναθεώρησης τό 1995. Τό τελευταίο τό ξέχασε όταν έγινε πρωθυπουργός.

Τό 1998 ξεκινᾷ, πάντως, μιά νέα διαδικασία της αναθεώρησης μέ αίτημα τόν «συνταγματικό έκσυγχρονισμό». Προτείνονται για αναθεώρηση πολύ περισσότερα άπό τά μισά άρθρα του Συντάγματος και συγκεντρώνονται τεράστιες πλειοψηφίες (250-270 ψήφοι) στην πρώτη Βουλή σχετικά μέ τή ανάγκη αναθεωρήσεώς τους. Σύσσωμη ή αντιπολίτευση μέ έκείνη αυτή την φορά τό ΚΚΕ θεώρησε ύποχρέωση της νά συναχθεί μέ τό αίτημα του έκσυγχρονισμού και νά παράσχει μέ τή «συναινετική ψήφο» της την έξουσιοδότησή της ώστε νά γίνει ή αναθεώρηση τών προκρινόμενων διατάξεων άκόμη και μέ άπλή πλειοψηφία άπό την Αναθεωρητική Βουλή. Καί τή στάση της Ν.Δ. ως αντιπολίτευσης, στό διαδικαστικό αυτό ζήτημα την καταλαβαίνω: ήλιπε ή προσδοκούσε νά πραγματοποιήσει ή ίδια ως κυβερνητική πλειοψηφία την αναθεώρηση άν κέρδιζε τίς έκλογές. Την πολιτική στάση όμως του Συνασπισμού δέν την καταλαβαίνω: Γιατί έπρεπε νά συγκατατεθεί στην αναθεώρηση διατάξεων και νά επικροτήσει πολιτικά μιά διαδικασία μέ προφανή κυβερνητικό χαρακτήρα, όταν ό ίδιος δέν είχε καμιά έλπίδα νά συμπράξει πολιτικά και θεσμικά στην αναθεώρηση τών αναθεωρητέων διατάξεων; Γιατί νά χρεωθεί πολιτικά κάτι που δέν θά μπορούσε νά ελέγξει ή νά διαπραγματευθεί άργότερα; Γιατί νά μήν έπισημάνει έκκαιρα την «κυβερνητική» μεθόδευση της αναθεώρησης και νά μή διεκδικήσει συναίνεση στην δεύτερη φάση, που ήταν και ή άποφασιστική; Διερωτώμαι πόσο συνέπραξαν, άλήθεια, οι βουλευτές της Άριστερᾷς στην

* Τό παρόν κείμενο άποτελεί άπόσπασμα άπομαγνητοφωνημένης όμιλίας του Άντ. Μανιτάκη στό Πανεπιστήμιο Άθηνών στις 14.6.2006, που διοργάνωσε τό Ίνστιτούτο «Νίκος Πουλαντζᾷς». Στην πλήρη του μορφή θά κυκλοφορήσει τό έπόμενο διάστημα στην σειρά «Παραεμβάσεις» του Ίνστιτούτου.

τελική διατύπωση των αναθεωρημένων άρθρων και πόσο βάραινε ή λήφθηκε υπόψη ο λόγος τους στις συζητήσεις της Αναθεωρητικής. Τί νόημα έχει άλλωστε να εμφανίζεται η αδύναμη και μικρή Αριστερά με πρόγραμμα συνταγματικό και ιδέες αναθεωρητικές όταν δεν έχει την πολιτική δύναμη να τις επιβάλει ή να τις διαπραγματευτεί, όταν περιφρονείται και λοιδορείται ιδίως από τις σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις; Γιατί να μὴν ἀδράξει τὴν εὐκαιρία και να διατυπώσει τὸν δικό της διακριτό, ριζοσπαστικό, συνταγματικό λόγο και να δείξει τὸν ιδεολογικό και «κυβερνητικό» χαρακτήρα τῆς αναθεώρησης;

Ἡ ἀναθεώρηση τοῦ 2001 ὑπῆρξε ἡ πλέον ἐκτεταμένη πού γνώρισε ποτέ ἡ ἐλληνική συνταγματική δημοκρατία. Ἀναθεωρήθηκαν πάνω ἀπὸ 80 συνταγματικές διατάξεις, με πρωτοφανείς πλειοψηφίες στήν πρώτη φάση, ἀλλά και με ἕξιςου μεγάλες, πολύ πέραν τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας, στήν ἀναθεωρητική φάση.

Καί ὅμως ἡ πλέον ἐκτεταμένη ἀναθεώρηση τῆς συνταγματικῆς μας ἱστορίας ἦταν, συνολικά κρινόμενη, και ἡ πλέον ρηχὴ: ἓνας φλύαρος και ὑπερφίαλος ἐκσυγχρονισμός τῶν συνταγματικῶν διατάξεων χωρίς βάθος, με ἀσήμαντες ἐπιπτώσεις στή λειτουργία τῶν θεσμῶν και σοβαρά ἐρμηνευτικά προβλήματα σέ ὀρισμένες ἀπό αὐτές κατὰ τὴν ἐφαρμογή τους. Καμία οὐσιαστική τομὴ στό πολιτικό μας σύστημα. Ὡς πρὸς τὴν προστασία τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων, αὐτὴ κρίθηκε δίκαια ἀπλῶς ἐπιβεβαιωτική. Ὅσο γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἐθνικοῦ κοινοβουλίου και τῆς θέσης τοῦ βουλευτῆ, ἀκόμη ἀναζητοῦνται και τὰ δύο, παρόλο πού ἐγινε οὐσιαστικός ἐξορθολογισμός τῆς κοινοβουλευτικῆς και νομοθετικῆς διαδικασίας και εἶναι ἀδικο νὰ ὑποτιμᾶται ἡ σημασία τῆς ἀναθεώρησης στόν τομέα αὐτό. Ἐλείψαν ὅμως οἱ τομές πού εἶχε ἀνάγκη τό πολίτευμα και τό ἀπαιτοῦσε τό κράτος δικαίου με βάση αὐτὰ πού εἶχαν προηγηθεῖ. Τὰ κρίσιμα, τὰ καυτὰ ζητήματα τῆς λειτουργίας τοῦ πολιτικοῦ μας συστήματος, αὐτὰ πού ταλαιπώρησαν και ταλαιπωροῦν τὴ δημοκρατία μας, τὰ σκάνδαλα και ἡ διαπλοκή, τὰ ἀσυμβίβαστα τῶν βουλευτῶν και τό πολιτικό χρέμα, τό πόθεν ἔσχες τῶν βουλευτῶν και τῶν κομμάτων, ὁ ἐλεγχος τῶν ἐκλογικῶν δαπανῶν, ὁ ἐλεγχος τῆς ἀσύδοτης τηλεόρασης και τῆς δύναμης πού ἔχουν ἀποκτήσει τὰ ἠλεκτρονικά μέσα ἐνημέρωσης, ἡ διοικητικὴ ἀναδιάρθρωση κ.ἄ, ὅλα αὐτὰ τὰ καιρία ζητήματα ἔμει-

ναν ἐκτός τοῦ πεδίου τῆς ἀναθεώρησης, και πάντως δὲν ἀντιμετωπίστηκαν συνταγματικά.

Ἡ ἀναθεώρηση τοῦ 2001 πέρασε χωρίς νὰ γίνει αἰσθητή, χωρίς νὰ τὴ θυμᾶται ἰδιαίτερα κανεὶς και χωρίς νὰ τὴν επικαλοῦνται, πολιτικά, ἀκόμη και αὐτοῖ πού τὴν πραγματοποίησαν. Λησμονήθηκε πρὶν ἀκόμη στεγνώσει ἡ μελάνη τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου. Ἐ-

δωσε και δίνει, είναι αλήθεια, τροφή σε νέους επιστήμονες και στή θεωρία. Τήν επικαλούνται ακόμη τά δικαστήρια. Αλλά ή κοινή γνώμη και τά κόμματα τήν άγνοούν, ενώ οι πολίτες μένουν άπαθείς και άδιάφοροι, τόσο όσο άδιάφοροι έμειναν κατά τή διάρκεια τής αναθεώρησης. Απόδειξη περίτρανη τής προηγούμενης διαπίστωσης, ή ανάγκη νέας αναθεώρησης πριν περάσουν πέντε χρόνια από τήν περάτωση τής προηγούμενης. Και τήν αναθεώρηση δέν τήν προτείνει μόνον ή κυβερνητική πλειοψηφία, τήν θεωρεί αναγκαία και ή νυν αντιπολίτευση, ό ίδιος ό πρώην πρωθυπουργός, ό Σημίτης –ές και δέν ήταν άρχηγός τής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας τό 2001– αλλά και ό κοινοβουλευτικός εισηγητής τής. Και εύλογα διερωτάται κανείς: Άν ή προηγούμενη αναθεώρηση ήταν πράγματι συναινετική και επέφερε τούς αναγκαίους έκσυγχρονισμούς, τότε γιατί ή ανάγκη νέας αναθεώρησης, και μάλιστα γιατί χρειάζεται επείγοντως νά αναθεωρηθούν σημαντικά αναθεωρημένα άρθρα, όπως ό βασικός μέτοχος, τό επαγγελματικό άσυμβίβαστο τών βουλευτών, τό μισθοδικείο, ή απαγόρευση μονιμοποίησης τών συμβασιούχων τού δημοσίου, ή άποκέντρωση και τοπική αυτοδιοίκηση και γιατί έπανερχόμαστε μέ τή συγκατάθεση τού ΠΑΣΟΚ σε αναθεωρήσεις πού τό ίδιο είχε άρνηθεί νά κάνει, όπως τά ιδιωτικά πανεπιστήμια και τό συνταγματικό δικαστήριο;

Οί θεσμικές συνέπειές τής:

α) Η ένκόμηση τού Συντάγματος

Άλλά ή πλέον έκδηλη, άν και άρρητη, διαδικαστική συνέπεια τής εύκολης αναθεώρησης τού 2001 είναι ό τι τό πολιτεύμα μας, ή μεταπολιτευτική μας συνταγματική δημοκρατία εισήλθαν, χωρίς νά τό καταλάβουν(!), σε μία διαδικασία διαρκούς και συνεχούς αναθεώρησης, και μάλιστα σε μία διαδικασία αναθεώρησης τής αναθεώρησης. Η μία αναθεώρηση φαίνεται νά διαδέχεται τήν άλλη. Κάθε φορά πού συμβαίνει νά έχουμε κυβερνητική αλλαγή, και ή νέα κυβέρνηση διαπιστώνει ό τι ή προηγούμενη δέν είναι επαρκής και επιθυμεί νά διορθώσει τά λάθη τής προηγούμενης, εντάσσει στό κυβερνητικό πρόγραμμα, μέ τήν προσδοκία πάντα ό τι θά κερδίσει τς επόμενες εκλογές, και μία πρόταση αναθεώρησης. Έτσι, μέ προφανή σκοπό νά ένδυναμώνει τόν μεταρρυθμιστικό τής προφίλ, και για νά έχει στό χέρι μία δικαιολογία πρόωρης διάλυσης τής Βουλής.

Μέ τς συνεχείς, άπανωτές, φλύαρες, άνώφελες και εύκολες αναθεωρήσεις, τό Σύνταγμα τείνει νά μετατραπεί από *αύστηρό σε ήλιο*. Η αναθεωρητική διαδικασία από δύσκολη, τυπικά χρονοβόρα και άδέβαιη διαδικασία, μετατρέπεται σε μία εύκολη, «πολιτικάντικη» διαδικασία προσεγγίζοντας εκείνη τής νομοθετικής. Αυτό πού επιχειρήθηκε μέ τήν άρχική πρόταση αναθεώρησης τού ΠΑΣΟΚ, τό 1985, και άποσύρθηκε

στήν συνέχεια –νά αρχίζει, δηλαδή, και νά τελειώνει ή αναθεώρηση σε μία μόνον Βουλή, χωρίς τή μεσολάβηση εκλογών, μέ αύξημένες άπλως πλειοψηφίες– πραγματοποιείται τώρα μέ τήν κατάλληλη εκμετάλλευση τών εναλλακτικών πλειοψηφιών στις δύο βουλές. Η αναθεώρηση μπορεί, έτσι, νά γίνεται συχνά, κάθε πέντε χρόνια, και νά αναθεωρείται ακόμη και αυτό μόλις είχε αναθεωρηθεί, αρκεί νά έχουμε κυβερνητική αλλαγή και προσδοκία τής νέας κυβέρνησης ό τι θά κερδίσει τς επόμενες εκλογές. Κάθε κυβερνητική αναθεωρητική πρωτοβουλία θά πρέπει, λογικά, νά συναντά τή συναίνεση τής αντιπολίτευσης, ή όποια δέν μπορεί παρά νά άποδέχεται τήν πρόκληση τής αναθεώρησης τού Συντάγματος και νά ψηφίζει θετικά, προσδοκώντας ό τι θά πραγματοποιήσει αυτή –ως κυβέρνηση– μέ τήν άπόλυτη πλειοψηφία τών βουλευτών τής, ό,τι κρίθηκε αναθεωρητέο μέ αύξημένες πλειοψηφίες στην προηγούμενη νέα Βουλή.

Τό συναινετικό αναθεωρητικό αυτό παιχνίδι μεταξύ κυβέρνησης αντιπολίτευσης δέν είναι άμοιρο συνεπειών.

Η αναθεώρηση λειτουργεί ως μία κοινή, «μπαράν» διαδικασία. Δημιουργούνται, παράλληλα, στις αναθεωρητικές πλειοψηφίες, άντανακλαστικά νομοθετικές λειτουργίας, μέ συνέπεια νά αντιμετωπίζεται, τελικά, και τό Σύνταγμα σαν νά ήταν «κοινός» νόμος, και ή προσέγγιση αυτή άντανακλάται όχι μόνον στόν τύπο, στην νομοτεχνική, δηλαδή, διατύπωση τού Συντάγματος αλλά και στό κανονιστικό τού περιεχόμενο.

Θά πρέπει, πάντως, νά ύπογραμμιστεί ό τι ή διαφορά τού Συντάγματος από έναν κοινό νόμο δέν εξαντλείται ούτε έντοπίζεται, όπως συνήθως λέγεται, στην αύξημένη τυπική δύναμη τού πρώτου σε σχέση μέ τόν δεύτερο. Τό Σύνταγμα διαφέρει από τόν νόμο πρώτα και κύρια στή ρυθμιστέα ύλη. Η συνταγματική ύλη άφορά τά θεμελιώδη δομικά στοιχεία τού κράτους και τού πολιτεύματος, τά θεμελιώδη και μόνον αυτά δικαιώματα, τούς βασικούς κανόνες τού δημοκρατικού παιχνιδιού, τς διαδικασίες διαμόρφωσης τής λαϊκής θέλησης και γενικότερα τς θεμελιώδεις, και μόνον τς θεμελιώδεις, αρχές πού διέπουν τήν έννομη τάξη. Τό Σύνταγμα άσχολείται μόνον μέ τά θεμελιώδη τής έννομης συμβίωσης μας. Δέν ρυθμίζει τά δευτερεύοντα και ειδικά. Δέν άσχολείται μέ τή συγκυρία ούτε μέ τά μεταβαλλόμενα και τρέχοντα. Τά τελευταία άνήκουν στην ύλη τού νόμου. Τό Σύνταγμα τοποθετείται πάνω από τή συγκυρία. Δέν είναι και δέν πρέπει νά είναι συγκυριακό κείμενο. Η ρύθμιση πού επιβάλλει προορίζεται νά είναι πάγια, νά έχει άπεριόριστη χρονική διάρκεια, άφου σκοπό τής έχει νά παγιώσει μία κατάσταση και νά εξασφαλίσει σταθερότητα και συνέχεια στό πολιτεύμα και στις συνταγματικές σχέσεις και όχι νά ρυθμίσει άπαθανατίζοντας ως φωτογραφικός φακός, στιγμιαίες και εφήμερες ή ειδικές σχέσεις και εξειδικευμένες κρατικές λειτουργίες.

Διατηρεί για τόν λόγο αυτό τό Σύνταγμα μία σχέση

άντιφατική με τον χρόνο. Οι ρυθμίσεις του δέν εγκλωβίζονται λογικά σε χρονικά όρια ούτε μπορεί να είναι στιγμιαίες ή εφήμερες. Το αντίθετο θά ήταν άρνηση του έαυτού του, πού είναι έξ όρισμού άθάνατος ή αιώνιος. Διατυπώνονται, άλλωστε, με τρόπο γενικό και έλλειπτικό για να είναι άνθεκτικές στη φθορά του χρόνου, και για να μήν υπόκεινται στις αλλαγές της συγκυρίας και στις μεταβολές των συνθηκών. Οι συνταγματικές διατυπώσεις πρέπει να είναι λιτές, γενικές και έλλειπτικές για να μπορούν να προσαρμόζονται έρμηνευτικά στις μεταβαλλόμενες καταστάσεις. Όσο πιο γενικές και άοριστες είναι οι συνταγματικές διατάξεις τόσο πιο άνθεκτικές είναι στον χρόνο και τόσο πιο προσαρμόσιμες και εύελικτες στις αλλαγές των καιρών. Αυτή είναι η μέγιστη πολιτική άρετή τους. Μόνον τό όλιγόλογο, συνοπτικό και περιεκτικό Σύνταγμα δέν γερνάει εύκολα, διότι μπορεί μέσα από την καθημερινή συνταγματική πρακτική και έρμηνεία να *άνανεώνεται νοηματικά συνεχώς*. Οι φλύαρες, λεπτομερειακές και πληθωρικές, νομοτεχνικά, ρυθμίσεις γεράζουν πριν την ώρα τους και δέν μπορούν να άνανεωθούν παρά μόνον αν αναθεωρηθούν. Συμμερίζονται κατά τά άλλα τή μοίρα του νόμου. Ταιριάζουν άλλωστε νομοτεχνικά σε ύλη νομοθετική και όχι συνταγματική. Η κοινή νομοθεσία διακρίνεται από τόν έξειδικευμένο, λεπτομερειακό και συγκυριακό τρόπο τής κανονιστικής ρύθμισης πού περιέχει. Η συνταγματική ρύθμιση, αντίθετα, ξεχωρίζει από τόν γενικό, θεμελιακό και αφαιρετικό χαρακτήρα της. Τέλος, η νομοθεσία ρυθμίζει κατά βάση συμπεριφορές με τή νομοτεχνική μορφή των κανόνων, άποτελεί ή ίδια ένα σύνολο κανόνων. *Τό Σύνταγμα, αντίθετα, συγκροτεί λογικά ένα σύστημα άρχων και θεμελιωδών δικαιωμάτων και όχι κανόνων.*

Άλλωστε τά παλιά συντάγματα ήταν όλιγόλογα και γενικόλογα. Και αυτό δέν ήταν άδυναμία αλλά προτέρημα, διότι είχαν προσαρμοστικότητα και άνθεκτικότητα. Στη σημερινή ιδίως εποχή, πού έχουμε συνηθίσει να ζούμε και να σκεπτόμαστε σε χρόνο στιγμιαίο, σε τηλεοπτικό χρόνο, μόνον ή γενική διατύπωση μπορεί να δαμάσει και να υπερβεί, ταυτόχρονα, τς εκλάμπεις τής στιγμής. Γι' αυτό και μόνο τά παλιά συντάγματα παραμένουν σύγχρονα, διότι μπορούν και έκσυγχρονίζονται διαρκώς μέσα από την άέναη άνανέωση των νοημάτων τους, πού πλάθει ή νομοθετική, διοικητική και δικαστική πρακτική. Όσο πιο παλιό είναι, λοιπόν, ένα σύνταγμα τόσο πιο άνθεκτικό στον χρόνο και τόσο πιο «σίγουρη» και «άποτελεσματική» άποδεικνύεται ή ρυθμιστική του δεινότητα. *Όπως τό παλιό κρασί, όσο πιο παλιό τόσο πιο καλό.*

Η άναθεώρηση του 2001 συνέβαλε τά μέγιστα με τς πληθωρικές, λεπτομερειακές και έξειδικευμένες ρυθμίσεις της στη «έκνόμηση» του Συντάγματος, στην άντιμετώπισή του ως κοινού νόμου. Η έξομείωση αυτή έχει ως συνέπεια τή μετατροπή του Συντάγματος σε κείμενο τής συγκυρίας, περιστασιακό, πού πρέπει να αλλάζει όταν αλλάζει ή συγκυρία. Τά παραδείγματα

των συνταγματικών ρυθμίσεων για τόν άποκαλούμενο «βασικό μέτοχο», για τό «μισθοδικείο», για τήν άπαγόρευση νομιμοποίησης των συμβασιούχων κ.ά. είναι χαρακτηριστικά του εφήμερου χαρακτήρα πού παίρνει μία συνταγματική ρύθμιση όταν ρυθμίζει, συγκυριακά, περιστασιακές καταστάσεις.

Η έκνόμηση του Συντάγματος και ή παρεπόμενη συνέπεια σχετικοποίησης τής διάκρισης νόμου και Συντάγματος συνιστά ό,τι χειρότερο μπορεί να συμβεί σε ένα συνταγματικό πολίτευμα, διότι υποσκάπτει εύθέως τό κύρος και τήν αυθεντία του Συντάγματος, και αφήνει έκθετες στη βούληση μιας περιστασιακής κυβερνητικής πλειοψηφίας τς δικαιοκρατικές έγγυήσεις προστασίας των δικαιωμάτων και των έλευθεριών. Δημιουργεί τελικά και άνασφάλεια δικαίου, σε άρχοντες και άρχόμενους, και ως επιδιώκει τό αντίθετο. Διότι προιόνζει τό κλαδί πάνω στο όποιο κάθονται μακαρίως οι πλειοψηφίες πού ενάλλάσσονται στην έξουσία «συναινετικά».

β) Η άποδυνάμωση και άπονομιμοποίηση τής πολιτικής

Η έκνόμηση του Συντάγματος έχει και μιάν άλλη, άντίστροφη, όψη: *τή συνταγματοποίηση τής πολιτικής και των πολιτικών σχέσεων*. Η ένθυλάκωση, δηλαδή, από τό Σύνταγμα νομοθετικής ύλης έχει ως συμπλέουσα συνέπεια τή συνταγματική τυποποίηση έννόμων σχέσεων, πού είναι κανονικά άντικείμενο πολιτικής άντιδικίας και άσκησης πολιτικών τής εκάστοτε κυβέρνησης. Τό αίτημα έπομένως τής συνταγματικής κατοχύρωσης καταστάσεων ή σχέσεων ή δικαιωμάτων μπορεί μέν να άνταποκρίνεται στην άνάγκη διασφάλισης τους από τς συγκυριακές αποφάσεις τής εκάστοτε κυβερνητικής έξουσίας, ταυτόχρονα όμως πραγματοποιείται και μία άλλη λειτουργία πού δέν πρέπει να υποτιμάται: *άφαιρείται ύλη από τήν πολιτική, από τή δικαιοδοσία τής πολιτικής έξουσίας*. Η συνταγματοποίηση των πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων δέν είναι βέβαια ελληνικό φαινόμενο, είναι παγκόσμιο και μάλιστα παλιό. Στην Ελλάδα άπλως εκδηλώνεται μέ έναν ιδιαίτερο τρόπο και προσλαμβάνει διαστάσεις διευρυμένες.

Η συνταγματοποίηση τής πολιτικής έχει, κατ' άρχήν, *έναν άντιπολιτικό χαρακτήρα*. Άντιμετωπίζει τήν πολιτική δύσπιστα και καχύποπτα, συρρικνώνοντας τό πεδίο τής δικαιοδοσίας της και μετατρέποντας *ύλη πολιτική σε ύλη νομική και δικαστική*. Μέ τή συνταγματοποίηση κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις, κρατικές, κανονικά, άντικείμενο πολιτικής άντιδικίας και άσκησης μιας εύελικτης νομοθετικής πολιτικής, γίνονται άντικείμενο άνελαστικής νομικής έρμηνείας και δικαστικής άντιδικίας. Η πολιτική χάνει, αναπόφευκτα, από τήν τάση συνταγματοποίησης. Η πολιτική έξουσία παραιτείται από ένα μέρος τής δικαιοδοσίας της.

Καί μαζί της ὁ κοινός νομοθέτης τίθεται ὑπό συνταγματική ἐπιτροπεία. Τά παραδείγματα ἀπό τήν πρόσφατη ἀναθεώρηση εἶναι πολλά.

Θά περιοριστώ σέ ἓνα πού δέν εἶναι μέν τό πλέον ἀντιπροσωπευτικό, δείχνει ὅμως, τουλάχιστον, μιά ἀντίστροφη ὄψη τῆς συνταγματικῆς τυποποίησης δικαιωμάτων.

Οἱ ὑποστηρικτές τῆς ἀναθεώρησης τοῦ 2001 ἐπαίρονται γιά τή συνταγματική κατοχύρωση «νέων» δικαιωμάτων, ὅπως τοῦ δικαιώματος στήν πληροφορία, στήν γενετική ταυτότητα, στήν προστασία τῶν προσωπικῶν δεδομένων κ.ά. Καί θεωροῦν τή ρητή συνταγματική τους κατοχύρωση ὡς κατάκτηση καί ἀπόδειξη τοῦ νέου συνταγματισμοῦ. Καί ὅμως τά φαινόμενα ἀπατοῦν: ἡ συνταγματική τυποποίηση ἑνός δικαιώματος, πού οὕτως ἢ ἄλλως εἶχε καθιερωθεῖ καί ἐνσωματωθεῖ στό πραγματικό ἢ οὐσιαστικό Σύνταγμα μέσω τῆς δικαστικῆς πρακτικῆς καί νομολογίας καθῶς καί μέσω τῶν διεθνῶν συνθηκῶν, ἐπιτρέπει καί ἐπιβάλλει, ἐξαίτιας τῆς εἰδικῆς συνταγματικῆς πρόβλεψης πού περιέχει τό ἴδιο, περιοριστικές ἐρμηνεῖες καί ἀποφασιστικές νομοθετικές παρεμβάσεις. Ἡ συνταγματική τυποποίηση ἐξουσιοδοτεῖ, μέσω τῆς ρήτρας «ὅπως νόμος ὀρίζει», νομοθέτη καί δικαστή νά παρεμβαίνουν στήν ἄσκηση τοῦ θεμελιώδους δικαιώματος, εἰδικά καί περιοριστικά, ὀριοθετώντας καί συρρικνώνοντας τό κανονιστικό του περιεχόμενο. Στερεῖται, δηλαδή, ἓνα νέο καί εὐπλαστο θεμελιώδες δικαίωμα, τή δυνατότητα νά προσκτᾶται τό ἴδιο μέσα ἀπό τή συνταγματική πρακτική, τή συνεχή διεκδίκηση του καί τίς ἀντιδικίες πού προκαλεῖ κάθε φορά ἓνα ἀνανεωμένο κανονιστικό περιεχόμενο. Στερεῖται ἀκόμη τῆς δυνατότητας, πού ἔχει τό ἴδιο νά πλάθει τή συνταγματική φυσιολογία του ἀντλώντας καί συγκεκριμενοποιώντας τό νόημά του σέ ἀναφορά πρὸς τίς συνταγματικές ἀξίες τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, τῆς ἰσότητος, καί τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης κ.ά. Σέ ἀντίθεση μέ τή συνταγματική πρακτική πού εἶναι εὐπλαστη καί ἀνοικτή, ἡ αὐστηρή συνταγματική τυποποίησή ἑνός δικαιώματος ὠθεῖ τόν ἐρμηνευτή σέ μιά τυπολατρική ἐρμηνευτική προσέγγισή του καί σέ μιά ἄγνονη ἐρμηνευτική ἀντιπαράθεση ἢ ἀντιδιαστολή πρὸς ἄλλα εἰδικά συνταγματικά δικαιώματα, νέα καί παλαιά.

Εἶναι λάθος νά πιστεύεται ὅτι ἓνα θεμελιώδες δικαίωμα δέν διαθέτει συνταγματική ἰσχύ ὅταν δέν εἶναι ρητά συνταγματικά κατοχυρωμένο. Ἡ ρητή συνταγματική κατοχύρωσή του δέν αὐξάνει οὔτε διευρύνει τήν ἰσχύ του, ἀντίθετα τήν ὀριοθετεῖ καί τήν περιορίζει τυποποιώντας την. Τά περισσότερα θεμελιώδη δικαιώματα εἶναι ἄγραφα καί δέν ἔχουν ρητή συνταγματική κατοχύρωση, ὅπως συμβαίνει μέ τήν οικονομική ἐλευθερία, τήν ἐλευθερία τῆς δημόσιας καί τῆς ἰδιωτικῆς ἐπικοινωνίας κ.ά. Καί ὅμως ποτέ κανεῖς δέν ἀμφισβήτησε τή συνταγματική τους περιορή.

Ἀριστερός πολιτικός βολонταρισμός καί συνταγματικός ἰδεαλισμός (παρένθεση)

Ἡ τάση συνταγματοποίησης τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν σχέσεων ἔχει καί ἓνα ἀμφιλεγόμενο ἰδεολογικό ὑπόβαθρο, θύμα τοῦ ὁποίου ἔχουν πέσει πολλοί ἰδεολόγοι καί πολιτικοί, κυρίως τῆς Ἀριστερᾶς (μέ τήν εὐρεία ἔννοια τοῦ ὄρου). Οἱ τελευταῖοι κατακλύζονται ἀπό τήν ψεύτικη συνείδηση ὅτι μέ τήν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος καί τή συνταγματική κατοχύρωση θεσμῶν, διαδικασιῶν καί πολιτικῶν (κοινωνικῆς καί ἐκπαιδευτικῆς, π.χ.) θά διασφαλιστοῦν δικαιώματα καί θά ἀντιμετωπιστοῦν χρόνια προβλήματα τοῦ πολιτικοῦ καί διοικητικοῦ μας συστήματος. Παίρνουν, δηλαδή, στά σοβαρά καί πιστεύουν κατά λέξη τίς πολιτικές καί ἰδεολογικές διακηρύξεις πού συνοδεύουν κάθε ἀναθεωρητικό διάδημα. Καλλιεργοῦν ἔτσι στόν ἑαυτό τους καί στούς ἄλλους τήν ἐσφαλμένη καί ἀπλοϊκή ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀναθεώρηση καί κάθε ἀναθεώρηση, ἐφ' ὅσον εἶναι ἐκσυγχρονιστική, εἶναι ἓνα θετικό καί ἀναγκαῖο πολιτικό ἐγχείρημα ἀπέναντι στοῦ ὁποῖο θά πρέπει κάθε πολιτικός καί κάθε συνειδητός πολίτης ὄχι μόνον νά μήν ἀντιταχθεῖ, ἀλλά καί νά τοποθετηθεῖ θετικά ἢ καί νά τό στηρίξει. Ἐκεῖνο πού διαφοροποιεῖ, λένε, μιά ἀριστερή συνταγματική πολιτική ἀπό τίς συντηρητικές ἢ καί τίς ἀπλῶς ἐκσυγχρονιστικές εἶναι ὅτι ἡ πρώτη διεκδικεῖ ἀκόμη πῶς προωθημένες ἐκσυγχρονιστικές καί κυρίως μιά ριζικά διαφορετική κοινωνική πολιτική, μέ θεσμούς αὐθεντικά κοινωνικούς καί προστατευτικούς τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων.

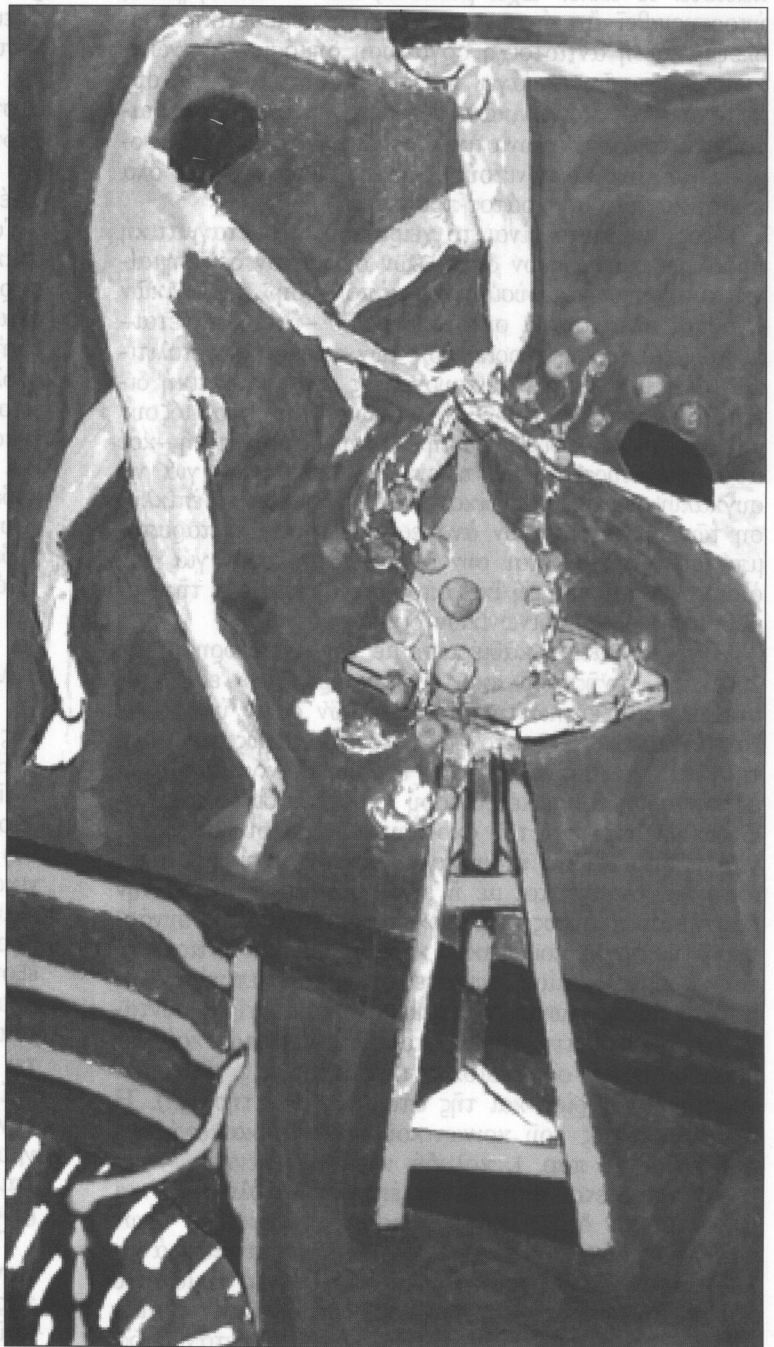
Ἡ ἀπλοϊκή καί μηχανιστική αὐτή τοποθέτηση τῶν ἰδεολόγων τῆς Ἀριστερᾶς τοῦς ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα σέ μιά πλειοδοσία ἀναθεωρητικῶν προτάσεων κοινωνικοῦ κυρίως χαρακτήρα. Οἱ προτάσεις αὐτές ἐμφανίζονται ἔτσι «μαξιμαλιστικές», ἐπειδή εἶναι πολιτικά ἀνέξοδρος καί ἐκ τῶν πραγμάτων μὴ πραγματοποιήσιμες, ἀφοῦ προτείνονται ἀπλῶς καί μόνον γιά ἰδεολογική «ζύμωση» καί ἔχουν ἀποκλειστικά συμβολικό χαρακτήρα.

Ὡστόσο, τό πολιτικό καί ἰδεολογικό τίμημα τῆς «ἀριστερῆς» αὐτῆς τοποθέτησης δέν εἶναι ἀμελητέο. Πρῶτον, διότι οἱ στυλοβάτες της εἶναι ἀναγκασμένοι νά «παίξουν» στό γήπεδο τῶν πολιτικῶν τους ἀντιπάλων καί μάλιστα μέ τοῦς ὄρους καί μέ τή λογική τοῦ παιγνιδιοῦ, πού οἱ ἀντίπαλοι, πρὸς ἴδιον ὄφελος, ἔχουν καταστρώσει. Δεύτερον, διότι οἱ ὁπαδοί τῆς «ἀριστερῆς» αὐτῆς ἀντίληψης ἀποδέχονται, τελικά (ἢ εἶναι ἀναγκασμένοι νά ἀποδεχτοῦν, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο), ὅτι μέ μιά κατάλληλη, «προοδευτική», συνταγματική ἀναθεώρηση θά μπορούσαμε νά ἀποκτήσουμε πῶς δημοκρατικούς θεσμούς καί ἓνα κοινωνικό κράτος. Ἄν δέν τά ἔχουμε, εἶναι διότι οἱ «ἄλλοι» δέν θέλουν, ἐνῶ ἐμεῖς θέλουμε. Καί αὐτό πού χρειάζεται νά γίνει εἶναι νά πεισθοῦν οἱ ψηφοφόροι ἀλλά καί οἱ συγγενεῖς πολιτικές δυνάμεις γιά τήν ὀρθότητα καί προοδευτικότητα τῶν ἀριστερῶν συνταγματικῶν προτάσεῶν μας. Μέ

ἄλλα λόγια «Ζῆσε μαῦρε μου, νά φᾶς τό Μάη τριφύλλι καί τόν Αὐγουστο σταφύλι».

Τρίτον, καί πλέον σημαντικό, εἶναι ὅτι ἔτσι καλλιεργεῖται ἐκ τῶν πραγμάτων μιά «ἀριστερή» συνταγματική συνείδηση, ἡ ὁποία ἐμφερεῖται ἀπό μιά «φετιχοποιημένη» πρόσληψη τοῦ Συντάγματος. Τό Σύνταγμα ἀντιμετωπίζεται ὡς «ἀντικείμενο μέ μαγικές ιδιότητες», πού ἐκτός ἀπό τή δημοκρατία καί τήν ἐλευθερία κομίζει καί κοινωνική ἰσότητα καί δικαιοσύνη, ἐνῶ θεωρεῖται ὅτι μπορούμε νά ἔχουμε μιά πραγματική «κοινωνική οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς», ὑπό τήν προϋπόθεση ὅτι τό Σύνταγμα προβλέπει κάτι τέτοιο. Καί ἂν δέν ἔχουμε ἀκόμη, εἶναι γιατί δέν τό προβλέπει τό Σύνταγμα. Λές καί ἡ καθιέρωση ἐνός κοινωνικοῦ κράτους εἶναι ζήτημα πρωταρχικά συνταγματικό, καί ὄχι πολιτικό καί θεσμικό, λές καί ὅτι ἡ συνταγματική κατοχύρωση ἐνός κοινωνικοῦ δικαιώματος μπορεῖ νά ὀδηγήσει ἀπό μόνη της στήν ἀπόλαυσή του, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει μέ τά ἀτομικά δικαιώματα, καί εἰδικά μέ τήν προσωπική ἐλευθερία ἢ τήν ἐλευθερία τοῦ λόγου, πού ἀπό μόνη της ἡ συνταγματική κατοχύρωση συνεπάγεται, καί τήν ἀπόλαυση τοῦ δικαιώματος.

Τέταρτον, ὅσον ἀφορᾶ τό κοινωνικό κράτος καί τά κοινωνικά δικαιώματα, ὑποτιμᾶται τό γεγονός ὅτι ἡ συνταγματική κατοχύρωσή τους εἶναι δῶρον ἄδωρον χωρίς ἀντίστοιχες δημόσιες κοινωνικές ὑπηρεσίες καί χωρίς πρόβλεψη κοινωνικῶν πόρων. Καί ἐνῶ ἐλλείπουν οἱ «ὕλικές» προϋποθέσεις ἱκανοποίησής τους, δημιουργεῖται στόν πολίτη μιά ἀπατηλή εἰκόνα, πού καλλιεργεῖ τήν ψευδαἰσθηση τοῦ «ἔχειν», ἐνῶ στήν πραγματικότητα τίποτε δέν... «κατέχει» αὐτός πού πιστεύει ὅτι «ἔχει». Τό πρόσθετο, μάλιστα, βαρῦ τίμημα τῆς προηγούμενης ψευδαἰσθησης εἶναι ὅτι ἡ συνταγματική κατοχύρωση τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων καί τοῦ κοινωνικοῦ κράτους πλήττει εὐθέως, ἔρχεται σέ εὐθεία ἀντιπαράθεση καί μέ τόν ἐντονα διεκδικητικό καί ἄρα πολιτικό χαρακτήρα τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων καί διεκδικήσεων. Ἡ συνταγματική τυποποίησή τους, δηλαδή, ἀποδυναμώνει τήν κατά βάση καί κατά πρῶτο λόγο «πολιτική» καί ὄχι νομική ἀξίωση ἱκανοποίησής τους. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι δέν πρέπει νά ὑποτιμᾶται ἡ συμβολική καί πολιτική σημασία τῶν δικαστικῶν ἀγῶνων καί τῶν ἐννομῶν κοινωνικῶν διεκδικήσεων. Παράλληλα ὁμως, δέν θά πρέπει νά θυσιάζεται στόν δωμό μιάς δικαστικῆς διεκδίκησης ἢ ἀντιδικίας ἢ πολιτι-

κή καί ἀγωνιστική διεκδίκηση ἐνός κοινωνικοῦ αἰτήματος καί νά καλλιεργεῖται ἔτσι, ἔμμεσα, ἡ ἐσφαλμένη ἀντίληψη ὅτι τό ἕνα μπορεῖ νά ὑποκαταστήσει τό ἄλλο. Ἡ δικαστική διεκδίκηση ἔχει συνήθως μερικό καί ἀποσπασματικό χαρακτήρα καί δέν μπορεῖ νά ὀδηγήσει, ποτέ, στήν πλήρη, πραγματική καί καθολική ἀπόλαυση ἐνός κοινωνικοῦ δικαιώματος. Τό ἕνα δέν ὑπο-

καθιστᾶ τὸ ἄλλο. Ἔχει μάλιστα, καὶ δικαιολογημένα, υποστηριχθεῖ ὅτι ἡ συνταγματική ἢ νομοθετική πρόβλεψη καὶ ἡ ἀντίστοιχη ὀργάνωση δημόσιων κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν παράγει πολίτες παθητικούς, ἀπλούς καταναλωτές κοινωνικῶν ἀγαθῶν, οἱ ὅποιοι παραιτοῦνται ἀπὸ τὶς ἀγωνιστικές διεκδικήσεις καὶ ἀδιαφοροῦν γιὰ τοὺς κοινωνικούς ἀγῶνες. Τὰ περιμένουν ὅλα παθητικά ἀπὸ τὸ κράτος-προστάτη.

Τέλος, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ χειρότερο, ἡ συνταγματική πρόβλεψη κοινωνικῶν διατάξεων ὄχι μόνον δέν σημαίνει αὐτόχρονη καὶ οὐσιαστική «ἀπόλαυση» κοινωνικῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ συχνὰ συνδυάζεται μὲ –ἢ συνεπάγεται– περιορισμὸ ἢ καὶ συρρίκνωση τῶν κοινωνικῶν πολιτικῶν. Ἔτσι, ὅταν δέν λειτουργεῖ ὡς νομιμοποιητική δικαιολογία κυβερνητικῶν πολιτικῶν, πού ἐφαρμόζουν μιά ἀσθενή καὶ «φιλάνθρωπη» κοινωνική πολιτική –καὶ αὐτὸ παρατηρεῖται τὶς τελευταῖες δεκαετίες– γιὰ νὰ συγκαλύψουν σκληρές οικονομικές πολιτικές, ἡ ἐπίκληση τῶν συνταγματικῶν ἀναθεωρήσεων καὶ ἡ παραπομπή σὲ αὐτές γίνεται συχνὰ ὡς δικαιολογία γιὰ τὴν ἀπόρριψη καὶ τὴν μὴ ἱκανοποίηση, ἄμεσα, διὰ τῆς νομοθετικῆς ὁδοῦ, κοινωνικῶν δικαιωμάτων.

Ἡ συνταγματική καθιέρωση μὲ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ 2001 τῆς ἀρχῆς τοῦ «κοινωνικοῦ κράτους» εἶναι πιστεύω ἡ πιὸ εὐγλωττὴ ἀπόδειξη τῶν ὄσων ὑποστήριξα πιὸ πάνω. Δέν κατοχυρώθηκε αὐτοτελῶς καὶ μόνη τῆς ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἐρθεῖ ἰσότημα σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴν ἀρχή τοῦ φιλελεύθερου «κράτους δικαίου». Καθιερώθηκε ὡς ἀρχή τοῦ «κοινωνικοῦ κράτους δικαίου», γιὰ νὰ δηλωθεῖ ὅτι ἡ συνταγματική τῆς ἰσχύ ἐξαρτᾶται ἀπὸ, καὶ συναρτᾶται μὲ ἢ εἶναι συνυφασμένη μὲ, τὴν «ἀρχή τοῦ κράτους δικαίου». Ἡ συνταγματική συνάρτηση τῆς ἀρχῆς κοινωνικοῦ κράτους μὲ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ κράτους δικαίου, σημαίνει ὅτι ἡ νομοθετική ἱκανοποίηση τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων θεωρεῖται συνταγματικά ἐπιτρεπτή μόνον ὅταν δέν θίγονται καὶ δέν διακινδυνεύουν οἱ δικαιοκρατικές ἐγγυήσεις τῆς οικονομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας(!). Ἡ ἀρχή ἐπομένως τοῦ κοινωνικοῦ κράτους καθιερώθηκε στὸ ἄρθρο 25 παρ. 1, κολοβή, κουτσοσυρεμένη.

Δέν χρειάζεται πιστεύω νὰ ἐπιχειρηματολογήσω καὶ ἄλλο γιὰ νὰ δείξω τὸν ἰδεαλιστικὸ χαρακτήρα ὄλων τῶν προηγούμενων «ἀριστερῶν» συνταγματικῶν ἀντιλήψεων, οἱ ὅποιες παράγονται ἀπὸ ἓναν ἀνεργάτιστο καὶ ἀφελή πολιτικὸ βολονταρισμὸ καὶ ὀφείλονται στὴν ἄγνοια στοιχειωδῶν λειτουργιῶν τοῦ Συντάγματος, ἀλλὰ καὶ τῶν βασικῶν κατακτήσεων τοῦ δημοκρατικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συνταγματισμοῦ.

Τὰ πάγια γνωρίσματα τοῦ ἑλληνικοῦ δημοκρατικοῦ συνταγματισμοῦ καὶ οἱ ἐγγυητές τῆς διαφύλαξής τους

Καιρὸς νὰ ἐπανέλθω τώρα στὸ σημεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο

ξεκίνησα: στὸν δημοκρατικὸ συνταγματισμὸ καὶ στὶς ἀπειλές πού δέχεται ἀπὸ τὸν πλειοψηφικὸ κοινοβουλευτισμὸ. Ὁ νοσοφιμιστὸς ἀναθεωρητικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὴν κυβερνητικὴ πλειοψηφία εἶδαμε ὅτι πλήττει τὸν αὐστηρὸ χαρακτήρα τοῦ Συντάγματος, δηλαδή τὴν ἰδιότητά του νὰ μένει πάνω ἀπὸ τὴν πολιτικὴ συγκυρία καὶ νὰ μένει ἄθικτο ἀπὸ τὶς συγκυριακές κυβερνητικές μεταβολές καὶ βουλήσεις.

Τὰ αὐστηρὰ Συντάγματα ἔχουν, πράγματι, αὐτὸ τὸ ἀνεκτίμητο πολιτικὸ προτέρημα, ὁ δύσκολος, καὶ διαφορετικὸς ἀπὸ τὴν τροποποίηση ἑνὸς νόμου τρόπος ἀναθεώρησής τους τὰ ἀνυψώνει πάνω ἀπὸ τὴν πολιτικὴ συγκυρία καὶ τὰ προφυλάσσει ἀπὸ διαστικὲς προσβολές ἐφήμερων καὶ περιστάσιακῶν κυβερνητικῶν ἀποφάσεων. Τοποθετοῦνται ἔτσι, χάρις στὴν αὐστηρότητά τους, πάνω καὶ ἔξω καὶ πέρα ἀπὸ τὶς πολιτικές καὶ κομματικές ἀντιπαραθέσεις, ἀπὸ τὰ συγκυριακὰ κυβερνητικά προγράμματα. Τὰ Συντάγματα δέν ἀνήκουν στὴ δικαιοδοσία κανενὸς κόμματος καὶ καμίας κυβερνητικῆς ἐξουσίας. Εἶναι κομματικά καὶ κυβερνητικά οὐδέτερα. Καμιά πολιτικὴ παράταξη δέν δικαιούται νὰ ἰδιοποιηθεῖ ἀναθεωρητικὴ ἐξουσία χωρὶς νὰ πλήξει τὴν ἴδια τὴ δημοκρατία. Διότι στὰ δημοκρατικά πολιτεύματα ἡ ἔδρα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἶναι κενή, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ εἶναι πάντα ἀντικείμενο πολιτικῆς πάλης καὶ διεκδίκησης.

Ἡ αὐστηρότητα τοῦ Συντάγματος, μαζί μὲ τὸν ἐνιαῖο του τυπικὸ χαρακτήρα (: στὸ ἴδιο κείμενο μὲ τὴν ἴδια ἰσχύ ὀργάνωση κράτους, πολίτευμα καὶ δικαιώματα) ὑπῆρξε ἓνα σταθερὸ καὶ πάγιο γνώρισμα τοῦ ἑλληνικοῦ συνταγματισμοῦ. Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ὅλα τὰ ἑλληνικά συντάγματα ἦταν αὐστηρὰ εἶναι ὅτι ἔτσι προστατευόταν ἀπέναντι σὲ ὅλες τὶς συντεταγμένες ἐξουσίες τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα. Ἡ διακινδύνευση ἄρα τῆς αὐστηρότητας τοῦ Συντάγματος συνεπάγεται αὐτόχρονη καὶ διακινδύνευση τῆς δημοκρατίας, πλήττει εὐθέως τοὺς κανόνες τοῦ δημοκρατικοῦ παιγνιδιοῦ καὶ ἀφήνει ἔκθετη στὸ ἔλεος μῆς περιστάσιακῆς καὶ συνταγματικῆς ἀνελέτης πολιτικῆς ἐξουσίας τὴ συνταγματικὴ προστασία τῶν ἀτομικῶν καὶ κοινωνικῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν συλλογικῶν ἀγαθῶν, ὅπως τὸ περιβάλλον.

Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καὶ ὁ αὐστηρὸς χαρακτήρας τοῦ Συντάγματος εἶναι συνυφασμένος μὲ τὴν προστασία τῆς ἀρχῆς τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος γενικότερα. Τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα ἤθελαν καὶ θέλουν νὰ προστατεύσουν τὰ ἑλληνικά συντάγματα ἀπὸ κάθε εἶδους ἀναθεωρήσεις καὶ πολιτικές ἐκτροπές. Τὴ δυνατότητα τοῦ συλλογικοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ ἑνὸς λαοῦ ἤθελαν καὶ θέλουν νὰ παγιάσουν καὶ νὰ διαιωνίσουν ὅλες οἱ συντακτικὲς συνελεύσεις τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἑθνικῆς Ἐπανάστασης. Καὶ ἡ προστασία τῆς δημοκρατίας ἐπιτυγχάνεται, τυπικά, ὅταν ἡ ἐπαναστατικὴ βούληση τοῦ λαοῦ, ἡ κυριαρχία του στὴν πρωτογενῆ τῆς ἐκδήλωση, πού παίρνει τὴ μορφή τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας, ὄχι-

ρωθεῖ τυπικά καί καταφέρει νά παραμείνει ἀνέπαφη ἀπό τίς συγκυριακές καί περιστάσιακές πολιτικές καί κομματικές πλειοψηφίες ἢ καί μειοψηφίες.

Ἡ προηγούμενη διαπίστωση ἤχει ἴσως ὡς ἀντίληψη ἱστορικά παρωχημένη καί ἰδεαλιστική. Καί ὅμως εἶναι γεμάτη πολιτική οὐσία καί πρακτικές πολιτικές συνέπειες. Διότι, διαφυλάσσοντας ἀπό ἐπιπόλαιες καί ἀλλεπάλληλες ἀναθεωρήσεις ἢ προσβολές τό Σύνταγμα καί κάνοντας ἐπικλήση στόν αὐστηρό τους χαρακτήρα καί στήν συντακτική ἐξουσία, δέν προστατεύεται ἀπλῶς ἡ δημοκρατία στήν πλειοψηφική της ἐκδοχή, ἀλλά οἱ θεμελιώδεις ὅροι τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτικοῦ μας βίου: οἱ θεμελιώδεις διαδικαστικές καί οὐσιαστικές προϋποθέσεις τῆς πολιτικῆς συμβίωσης, ἡ δημοκρατική πολιτική μας ταυτότητα καί συνέχεια.

Σέ μιά ἀνταγωνιστική καί ἀγοραία κοινωνία, ὅπως ἡ ἀστική, ἡ ὁποία σπαράσσεται ἀπό ταξικούς ἀνταγωνισμούς καί πολιτικές καί κοινωνικές συγκρούσεις, ἕνα δημοκρατικό σύνταγμα πρέπει, ἐπιπλέον, νά ὀργανώνει τούς ὅρους τοῦ πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἔτσι ὥστε καμία πολιτική δύναμη, καμία πλειοψηφία νά μήν μπορεῖ νά καταλάβει τήν ἔδρα τῆς κυριαρχίας καί νά ἐπιβάλλει τό πολιτικό της πρόγραμμα ὡς συνταγματικό πρόγραμμα. Σέ μιά πλουραλιστική δημοκρατία ἡ ἔδρα τῆς κυριαρχίας μένει κενή γιά νά εἶναι συνεχῶς καί ἀενάως ἀντικείμενο πολιτικῆς διεκδίκησης. Ἡ ἀγορά τοῦ δήμου πρέπει νά εἶναι ἀνοικτή καί ἀρα ἐλεύθερη στούς κοινωνικούς καί πολιτικούς ἀνταγωνισμούς. Κανείς δέν δικαιούται νά καταλάβει αὐτόν τόν χῶρο, κανείς δέν δικαιούται νά γίνει κύριος τοῦ χώρου τῆς δημοκρατίας, τοῦ πεδίου ὅπου πλειοψηφία καί μειοψηφία ἀνταγωνίζονται ἡ μία τήν ἄλλη. Καμία πολιτική ἐξουσία δέν δικαιούται νά μονοπωλήσει τήν κατοχή της. Ἄρα, δημοκρατικό δέν εἶναι ἕνα σύνταγμα ἐπειδή τό θέλησε καί τό ἐπέβαλε ἡ συντακτική ἐξουσία ἢ ἡ κυρίαρχη καί δημοκρατικά νομιμοποιημένη ἐξουσία, ἀλλά ἐπειδή ἀποτελεῖ προϊόν, ὡς κοινό κτῆμα, πολιτικῆς ἀντιπαράθεσης, διαλόγου καί συμβιβασμοῦ ὄλων τῶν πολιτικῶν δυνάμεων πού ἀνταγωνίζονται καί διεκδικοῦν τήν ἐξουσία. Τό Σύνταγμα, λοιπόν, δέν ἀνήκει ἐξ ὀρισμοῦ σέ κανέναν. Καμία πολιτική δύναμη δέν νομιμοποιεῖται νά τό χρησιμοποιεῖ ὡς μέσο ἄσκησης πολιτικῆς καί ἐφαρμογῆς τοῦ πολιτικοῦ της προγράμματος.

Οἱ προηγούμενες διαδικαστικές δημοκρατικές ἐγγυήσεις διασφαλίζονται μόνον μέσα ἀπό τόν αὐστηρό χαρακτήρα τοῦ Συντάγματός μας.

Τέλος, ὁ αὐστηρός καί πάλι χαρακτήρας τοῦ Συντάγματος μᾶς ἐμπεριέχει καί μιά ἄλλη ἐγγύηση ἐξίσου σημαντική: διατηρεῖ τή συντακτική, τήν πρωτογενή ἰσορροπία τῶν κρατικῶν ἐξουσιῶν, τή διάκριση καί τήν ἐξισορρόπηση τῶν ἐξουσιῶν καί εἰδικά μεταξύ μεταξὺ πολιτικῆς ἐξουσίας καί δικαστικῆς. Ἡ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν ἀναφέρεται εἰδικά στό ἄρθρο 110 παρ. 1 Σ ὡς διάταξη πού δέν ὑπόκειται σέ ἀναθεώρηση. Ἡ

ἀρχή τῆς διάκρισης τῶν ἐξουσιῶν καί τῆς ἀλληλοστάθμισής τους ἀποτελεῖ ἕνα πάγιο χαρακτηριστικό τοῦ ἑλληνικοῦ συνταγματισμοῦ, μιά θεμελιώδους χαρακτήρα ἐγγύηση τῆς ἀτομικῆς καί τῆς πολιτικῆς μας ἐλευθερίας: ἡ ἀρχή τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ὑπάρχει καί κατοχυρώνεται διά τῆς ἀρχῆς τῆς διάκρισης τῶν ἐξουσιῶν.

Καί ἡ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν εἶναι μιά θεμελιώδης ἐγγύηση τήρησης τοῦ Συντάγματος, τοῦ θεματοφύλακα τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν πού διέπουν τήν πολιτική μας διαβίωση καί τήν ἔννομη ρύθμιση τῆς κοινωνικῆς συμβίωσης.

Θεμελιώδης ἐγγύηση τήρησης τοῦ Συντάγματος καί φύλαξης τοῦ δημοκρατικοῦ χαρακτήρα τοῦ πολιτεύματος ἀποτελεῖ ὁ δικαστικός ἐλεγχος τῆς συνταγματικότητας τῶν νόμων. Πρόκειται γιά ἕνα ἀκόμη θεμελιώδες γνώρισμα τοῦ ἑλληνικοῦ δημοκρατικοῦ συνταγματισμοῦ. Ἡ δικαστική ἐξουσία ἐγγυητής τῆς συντακτικῆς προστασίας τῶν πολιτικῶν μας δικαιωμάτων καί τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν, τῶν «δημόσιων δικαίων» μας, ὅπως ἔλεγε τόν 19ο αἰώνα.

Ὁ ἐλεγχος τῆς συνταγματικότητας τῶν νόμων ἀποτελεῖ τελικά ἐγγύηση δημοκρατικῆς καί ὄχι φιλελεύθερης, ὅπως τή θέλουν καί τήν ἀντιμετωπίζουν σέ ἄλλα κράτη. Συνιστᾷ μιά ἀντισταθμιστική ἐξουσία ἀπέναντι στήν πολιτική ἐξουσία καί ἕνα ἀνάχωμα στήν ἀλαζονεία τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας. Καί ἀπό αὐτή τήν ἀποψη θά μπορούσε, εἶναι ἀλήθεια, τό Σύνταγμα νά χαρακτηριστεῖ φιλελεύθερο, ἡ ἀντισταθμιστική ὅμως αὐτή ἐξουσία συνιστᾷται γιά νά ἐγγυηθεῖ τά θεμελιώδη γνώρισμα τῆς συνταγματικῆς μας δημοκρατίας, ὅπως αὐτά ἀποτυπώθηκαν στή βούληση τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη. Καί τό δικαίωμα αὐτό τό ἀπέκτησε ὁ Ἕλληνας δικαστής μόνος του, ἀπό τά τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, ἐπειδή θεωρήθηκε ὅτι εἶναι σύμφυτο μέ τή δικαιοδοτική του ἐξουσία. Ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο τμήμα τῆς δικαστικῆς του ἀποστολῆς καί δέν ξεριζώνεται μέ ἀναθεώρηση. Ὅπως δέν ὑπόκειται σέ ἀναθεώρηση ἡ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν ἔτσι δέν καταργεῖται καί ὁ δικαστικός ἐλεγχος τῆς συνταγματικότητας τῶν νόμων μέ τή μεταφορά του σέ ἕνα δικαιοδοτικό ὄργανο πού θά βρισκεται ἐκτός τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, ἐξοπλισμένο κατ' ἀποκλειστικότητα μέ αὐτή τήν ἀρμοδιότητα, ὅπως συμβαίνει μέ τά Συνταγματικά Δικαστήρια.

Διάκριση τῶν ἐξουσιῶν καί δικαστικός ἐλεγχος τῆς συνταγματικότητας τῶν νόμων ὑπάρχουν γιά νά ἐγγυῶνται τόν πολιτικό καί κοινωνικό πλουραλισμό, τήν πολυλαπλότητα καί τήν ἀντίθεση τῶν συμφερόντων, τήν ἀντιστάθμιση καί τήν ἐξισορρόπηση τῶν ἐξουσιῶν.

Πιστεύω γιά τόν λόγο αὐτό ὅτι ἡ ἐπιχείριση ἀναθεώρησης εἶναι, στό μέτρο πού ἐπιδιώκει ἢ σχεδιάζει νά θίξει τόν διάχυτο ἐλεγχό τῆς συνταγματικότητας τῶν νόμων, ἀντίθετη σέ θεμελιώδεις συνταγματικές ἀρχές καί ἀξίες.

Ἄν στηριχθεῖ μάλιστα κανείς σέ δηλώσεις ὑποστηρι-

χτῶν τῆς ἴδρυσης συνταγματικοῦ δικαστηρίου, θά διαγνώσει μιά σαφή «ἀντιδικαστική» πρόθεση. Διαβλέπω καί στίς δύο κυβερνητικές παρατάξεις μιά ἀναθεωρητική πού στρέφεται κατά τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, θέλει νά τήν περιορίσει, νά τήν ὀριοθετήσῃ. Ἡ καχυποψία τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπέναντι στή δικαστική εἶναι ἀνυπόκριτη. Ἀρκοῦμαι νά παραθέσω δύο ἀποσπάσματα ἀπό δύο γραπτά κείμενα. Τό ἕνα εἶναι τοῦ εἰσηγητῆ τῆς προηγούμενης ἀναθεώρησης τοῦ συναδέλφου Εὐ. Βενιζέλου, τό ἄλλο ἐνός ἄλλου συναδέλφου, ἐνθερμου ὑποστηρικτῆ τῆς ἀναθεώρησης τοῦ 2001, τοῦ Ξ. Κοντιάδη. Τό πρῶτο παράθεμα: «Τό Σύνταγμα στήν ἐποχή μας, στό νέο συνταγματισμό, ἀντιμετωπίζει μέ καχυποψία τήν πολιτική τάξη καί τήν δικαστική ἐξουσία» καί ἄλλου: «Ἡ καχυποψία τοῦ Συντάγματος καί ἄρα τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη πρέπει νά εἶναι καχυποψία καθολική, πανοπτική. Ἀφορᾷ καί τόν μελλοντικό κοινό νομοθέτη, ἀλλά καί τόν δικαστή». Αὐτά τά ὑποστηρίζει εἰσηγητής τῆς πλειοψηφίας, ὁ ὁποῖος ἀναγορεύει ἐαυτόν καί τήν παράταξή του σέ συντακτικό νομοθέτη. Τό ἄλλο παράθεμα προέρχεται ἀπό θεωρητικό τοῦ νέου συνταγματισμοῦ: «Ἡ δυσπιστία», γράφει «τοῦ ἀναθεωρητικοῦ νομοθέτη ἔναντι τῆς ἐκτελεστικῆς καί τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας [ἐδῶ, βέβαια, σῶφρων ὁ συνάδελφος, δέν βάζει νομοθετική ἐξουσία, ἀλλά ἐκτελεστική ἐξουσία] περιορίζοντας τήν εὐχέρεια δράσης τῆς, ἀποτυπώνει εὐρύτατα μιά δυσπιστία ἔναντι τῆς πολιτικῆς τάξης, ἀφοῦ ἀφαιρεῖ πολιτική ὕλη πρὸς ὄφελος κρατικῶν ὀργάνων μέ τεχνοκρατική στελέχωση. Παρόμοια δυσπιστία καί ἀντίστοιχοι περιορισμοί, ἐρημνευτικοί, ἐπιβλήθηκαν μέ τήν ἀναθεώρηση τοῦ 2001 καί ἀπέναντι στή δικαστική ἐξουσίας».

Θά ἔλεγα, συμπυκνώνοντας καί σχηματοποιώντας, ὅτι ὁ ἀναθεωρητικός οἵστρος πού κατέλαβε τά δύο μεγάλα κόμματα τήν τελευταία δεκαετία ἔχει βασικά δύο ἄξονες: ὁ ἕνας ταυτίζεται μέ τή θεσμική ἐπιδίωξη ἀναγωγῆς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας διά τῆς ἐκάστοτε κυβερνητικῆς πλειοψηφίας σέ ἀναθεωρητική ἐξουσία. Ἐπιδιώκεται νά καταστῇ ἡ πολιτική ἐξουσία «κύρια» τῆς ἀναθεωρητικῆς διαδικασίας, ἔτσι ὥστε νά μπορεῖ νά καθορίζει ἡ ἴδια τούς ὅρους τῆς πολιτειακῆς μας διαβίωσης σύμφωνα μέ τίς καιροσκοπικές πολιτικές βλέψεις τῆς. Ὁ ἄλλος ἄξονας, θέτει στό στόχαστρό του τή δικαστική ἐξουσία, θέλει νά τήν ἀποδυναμώσει θεσμικά, ὥστε νά μήν μπορεῖ νά ἀνταχθεῖ στήν πολιτική ἐξουσία ὅταν αὐτή προσβάλλει βάνανυσα πολιτικά καί κοινωνικά μας δικαιώματα. Καί οἱ δύο στόχοι ἐπιδιώκεται νά ἐπιτευχθοῦν μέσα ἀπό τήν καταδολίευση καί «μπαναλοποίηση» τῆς ἀναθεωρητικῆς διαδικασίας.

Εἶναι ἄραγε μοιραία ἡ δυσοίωνα ἐξέλιξη τοῦ ἐλληνικοῦ συνταγματισμοῦ, πού μόλις σᾶς περιέγραψα ἢ ἡ ἱστορία μᾶς ἐπιφυλάσσει, ὅπως πάντα, ἐκπλήξεις καί ἀπρόβλεπτες, ἀλλά ἀναγκαῖες, ἀνατροπές; Τή φλόγα πού καίει δεκαετίες τώρα στά σωθικά μας, χρειάζεται νά τήν κρατήσουμε ἄβεστη.

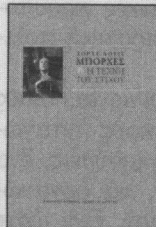
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Χόρχε Λουίς Μπόρχες

Η ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΣΤΙΧΟΥ

Η τέχνη του στίχου είναι μια εισαγωγή στη λογοτεχνία, στο λογοτεχνικό γούστο και στον ίδιο τον Μπόρχες.

■ «Το κεντρικό γεγονός της ζωής μου αποτέλεσε η ύπαρξη των λέξεων και η δυνατότητα να υφαίνω αυτές τις λέξεις σε ποίηση».

■ «Όταν καταστρώνω μια πλοκή, τη γράφω γιατί κατά κάποιον τρόπο πιστεύω σ' αυτήν - όχι όπως πιστεύει κάποιος στην ιστορία αλλά όπως πιστεύει σε ένα όνειρο ή σε μια ιδέα».

■ «Ο Whistler είπε: "Η Τέχνη συμβαίνει". Δηλαδή, υπάρχει κάτι το μυστηριώδες στην τέχνη. Θα ήθελα να διαβάσω τη φράση του με ένα νέο νόημα. Θα ἔλεγα: Η τέχνη συμβαίνει κάθε φορά που διαβάζουμε ένα ποίημα».

14 X 20 εκ. | σελ. 118 | Τιμή: 20,00 €

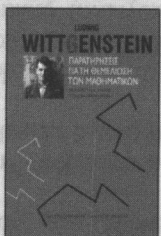
Maxime Rodinson

ΜΩΑΜΕΘ

Έρμαιο εσωτερικής διάσπασης και υπό την απειλή των ισχυρών γειτόνων της, η Αραβία βρίσκεται σε αναζήτηση. Το 571 γεννιέται ο άνδρας που θα ενσαρκώσει το μέλλον αυτού του κόσμου που εκκολάπτεται. Η Αραβία χρειαζόταν μια μονοθεϊστική θρησκεία που να μην είναι ούτε ο ιουδαϊσμός ούτε ο χριστιανισμός. Χρειαζόταν ένα Κράτος χτισμένο από μίαν ιδεολογία προσαρμοσμένη στις προσδοκίες των κατοίκων της. Από τον Μωάμεθ θα γεννηθεί το Ισλάμ, συνάμα κοινότητα των πιστών, θρησκεία και αυτοκρατορία με εγκόσμιες διαστάσεις, όπου επρόκειτο να διαμορφωθεί ένας νέος πολιτισμός.

15 X 23,5 εκ. | σελ. 416 | Τιμή: 22,00 €

Ludwig Wittgenstein

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

Ο Wittgenstein είχε γράψει 1000 σελίδες περίπου αφιερωμένες στη λογική και τα μαθηματικά, οι περισσότερες από τις οποίες περιλαμβάνονται στις Φιλοσοφικές παρατηρήσεις και τη Φιλοσοφική γραμματική. Μολονότι τα δύο αυτά κείμενα περιέχουν εκτενείς αναφορές σε θέματα ανωτέρων μαθηματικών, οι ωριμότερες απόψεις, που περιέχονται στο ανά χειρας βιβλίο, κινούνται κυρίως στο στοιχειώδες επίπεδο. Εδώ ο Wittgenstein εκθέτει, τρόπον τινά, τα πορίσματα των ερευνών που διεξήγαγε στα μεταβατικά αυτά κείμενα.

17 X 24 εκ. | σελ. 480 | Τιμή: 25,00 €

www.cup.gr

ΝΤΕΚΑΡΤ: ΤΟ ΑΙΝΙΓΜΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

της Βασιλικής Γρηγοροπούλου

"Όπως οι ήθοιοιόι όταν καλούνται στή σκηνή, γιά νά μή φανεί τό κοκκίνισμα στό πρόσωπό τους, φορούν μιά μάσκα, έτσι κι εγώ όταν πρόκειται νά άνέβω στό θέατρο τοῦ κόσμου, έμφανίζομαι φορώντας προσωπεϊό (ΑΤ Χ, 213).

Σύμφωνα μέ τήν άρχαιοελληνική θεατρική παράδοση, τό πρόσωπο, ή προσωπεϊόν, ύποδηλώνει τή μάσκα τήν όποία φορά ένας δρών προκειμένου γιά τήν άναπαράσταση ενός ρόλου' ένας ήθοιοός, ώς γνωστόν, μπορεί νά παίξει πολλούς ρόλους: επίσης, πολλοί και διαφορετικοί δρώντες μπορούν νά ύποδυθούν τόν ίδιο ρόλο.

Ό Ντεκάρτ έχει άναγνωρισθεϊ ώς βασικός εκπρόσωπος τοῦ νεότερου όρθολογισμοῦ. Στή φιλοσοφία του, τό στοχαζόμενο εγώ άναπτύσσοντας μεθοδικά τή μελέτη τοῦ έαυτοῦ του, διαμορφώθηκε ώς persona τής νέας έπιστήμης, ένα τεχνητό πρόσωπο, φτιαγμένο μέ έννοιες, τό όποιο άυτόπροσδιορίζεται και άυτοελέγχεται καθώς άναλογίζεται τά όριά του και ό,τι τοῦ άνήκει' έτσι, λαμβάνει τό δικαίωμα νά ύποστηρίζει τόν έαυτό του, τίς ιδέες του, δηλαδή ό,τι έχει άναγνωρίσει ό,τι τοῦ άνήκει.

Ιστορικά, ώς γνωστόν, τό πολυδιάστατο έργο του έχει άποδοθεϊ από άρκετούς έρμηνευτές μέ πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, σάν νά ύπάρχουν πολλοί Ντεκάρτ, όπως έξάλλου έχει συμβεϊ και μέ τά έργα τών κλασικών συνθετῶν στή μουσική κι όπως θά τό κατανοούσε και ό ίδιος, ό όποιος άγαπούσε τή μουσική

και ώς νέος είχε άσχοληθεϊ μαζί της. Συμβαίνει όμως τά κλασικά έργα νά μή χάνουν τήν ταυτότητά τους, δηλαδή τήν τάξη τών λόγων πού τά συνθέτουν, παρά τίς διαφορετικές εκτελέσεις τους, τίς όποίες έντούτοις έμπνέει ή σύνθεσή τους. Σέ πολλές μελέτες πού γραφτήκαν πάνω στίς μελέτες τοῦ Ντεκάρτ, άναζητᾶται ακριβώς ή τάξη τών λόγων, δηλαδή ή σύνθεση τοῦ καρτεσιανοῦ έργου, στήν όποία όφείλει τήν άναγνώρισή του,¹ ή όποία παρουσιάζει άκόμη τήν ικανότητα νά άναπτύσσεται και νά τροποποιεϊται.

1. Άναφέρομαι κυρίως στή μνημειώδη μελέτη τοῦ Gueroult, *Descartes selon l'ordre des raisons*, Aubier, Παρίσι 1968, τ. I-II, ό όποιος έπιχειρεϊ νά δείξει τήν τάξη τών λόγων τών καρτεσιανῶν στοχασμῶν, τή συνέχεια και τή συνοχή τους. Πρόκειται έντούτοις γιά μία από τίς άναγνώσεις τοῦ καρτεσιανοῦ έργου. Ό Β. Williams και ή Μ. Wilson μελετοῦν τούς *Στοχασμούς* τοῦ Ντεκάρτ σάν ένα πρόγραμμα καθαρής έπιστημολογίας, ενώ ό D. Garber μελετᾶ τή μεταφυσική τοῦ Ντεκάρτ βασισόμενος στή φυσική φιλοσοφία του, κυρίως στό *Le Monde* και τά *Principia*. Θά άπαιτοῦνταν όμως μιά εκτεταμένη μελέτη γιά τίς έρμηνευτικές προσεγγίσεις τής φιλοσοφίας του.

Στήν κοινωνία του 17ου αιώνα, παράλληλα με την εκτεταμένη παραγωγή πορτραίτων από τα εργαστήρια των ζωγράφων, χρειαζόταν να αναμορφωθούν οι παλαιοί ρόλοι, αλλά και να δημιουργηθούν νέοι, βασισμένοι σε άσικες και έκκοσμηκευμένες προϋποθέσεις και σκοπούς. Οι νέοι ρόλοι, όπως και η νέα επιστήμη, πολλά όφειλει στο πειραματικό πνεύμα, τό όποιο και χαρακτηρίζει τήν εποχή αυτή.

Ο Ντεκάρτ, αν και εισάγει καινοφανείς ή ανατρεπτικές αρχές, δέν θέλησε να θίξει, τουλάχιστον εϋθέως και ρητώς, τά θρησκευτικά δόγματα περι τών Προσώπων τής Άγίας Τριάδος και τήν άθανασία τής ψυχής, στά όποια έγγραφόταν τό ζήτημα τής προσωπικής ταυτότητας.² Άποφεύγει, έντούτοις, να παραλάβει τήν έννοια πρόσωπο από τή θεολογία και ακολουθεί τή δική του όδό, βασισμένη στα μαθηματικά, στον πειραματισμό και στον προσωπικό του στοχασμό, προκειμένου να αναλύσει και να συνθέσει τόν έαυτό του.³

Η καρτεσιανή όδός, γραμμένη σε πρώτο πρόσωπο, διατυπώνει προτάσεις για θεμελιώδη προβλήματα τής γνώσης: σχετικά με τό πρόβλημα τής πλάνης προτείνεται ή αναγνώριση τών όρίων του νοϋ, οι καθαρές και οι διακριτές ιδέες πάνω δε στη διάκριση του νοϋ από τό σωμα, πού προέκυψε από ένα νοερό πείραμα του ίδιου, και στη διάκριση τών νοητικών φαινομένων από τά φυσικά αντικείμενα βασίστηκε ή νέα όρθολογική επιστήμη.

Η καρτεσιανή φιλοσοφία είναι γνωστή ως μέθοδος ή όδός πού θεμελιώνει και καθοδηγεί τόν στοχασμό και ή νέα επιστήμη αναπτύσσεται μέσω τής μεθοδικής ανάπτυξης του νοϋ και τών έννοιών του. Τήν εποχή αυτή, δίνεται έμφαση στην παραγωγή νέων τεχνικών έπινοήσεων και εργαλείων όμως, τό κύριο εργαλείο στο όποιο βασίζεται ή επιστήμη είναι ο νοϋς, και σε αυτό πρέπει να βασίζεται ο επιστήμονας κατά τρόπο ώστε να τό έμπιστεύεται γι' αυτό και δίνεται έμφαση στη μέθοδο, δηλαδή στην καθοδήγηση του νοϋ. Χαρακτηριστικός μάλιστα είναι ο πρώτος κανόνας τής περιφημής καρτεσιανής μεθόδου:

νά μήν παραδέχομαι ποτέ τίποτα ως άληθινό, αν δέν τό γνωρίζω ολοφάνερα άληθινό· δηλαδή να άποφεύγω προσεκτικά τή διασύνη και τήν προκατάληψη, και να μήν περιλαμβάνω στίς κρίσεις μου τίποτα παραπάνω από ό,τι θά παρουσιάζεται στο νοϋ μου τόσο καθαρά και τόσο ευδιάκριτα ώστε να μή μου δίνεται καμιά εύκαιρία να άμφιβάλλω γι' αυτό.⁴

Ο κανόνας αυτός υποδεικνύει βασικές καθοδηγητικές άξίες του επιστήμονα, ο όποιος θά πρέπει να βασίζεται στον δικό του νοϋ. Ο Ντεκάρτ εισηγείται άπέναντι στον έαυτό του τήν τήρηση ενός κανόνα: να μή θεωρεί τίποτε ως δεδομένο εκ τών προτέρων, δηλαδή να μήν αναγνωρίζει ως άληθινό ή πραγματικό ό,τι δέν

έλέγχεται από τόν ίδιο και υπερβαίνει τά όρια τής κατανόησής του. Πρώτα πρώτα, πρέπει να βασίζεται σε ό,τι είναι προφανές, δηλαδή άπλό, προσβάσιμο και έλέγξιμο από τόν ίδιο. Πρόκειται για άπλές και απτόδεικτες προτάσεις,⁵ άρα άναμφίβολες και άξιόπιστες,

2. Σύμφωνα με τή θεολογική μεσαιωνική παράδοση, τό πρόσωπο άποτελούσε φυσική όντότητα άρρηκτα συνδεδεμένη με τήν ψυχή. Ο έαυτός ήταν ή ψυχή, μιά άυλη ύπόσταση, εκ φύσεως άθάνατη ως εκ τούτου, δέν έτίθετο ζήτημα για τή μετά θάνατον ζωή. Για τόν Τερτυλλιανό, τό πρόσωπο (persona) ενός άτομικού όντος βασίζεται στην ψυχή του· υιοθετεί έντούτοις μιά αντίληψη περι «σωματικής ψυχής», και από αυτή τήν άποψη ή έννοια πρόσωπο αναφέρεται τόσο στίς σκέψεις όσο και στίς πράξεις ενός άτομικού όντος. (Βλ. Tertullian, *On the Soul*, στο E.A. Quain, *Tertullian*, New York: Fathers of Church, 1950, 40, σ. 272.) Από αυτή τήν άποψη, έπιχειρείται να δικαιολογηθεί πώς ένα πρόσωπο είναι δυνατό να λογοδοτήσει κατά τήν ήμέρα τής Κρίσεως για τίς πράξεις του στην επίγεια ζωή, να τιμωρηθεί ή να έπιβραβευθεί ή άτομικότητα όμως αυτής τής ψυχής δύσκολα μπορούσε να δικαιολογηθεί. Κατεξοχήν όμως, τό ζήτημα τής προσωπικής ταυτότητας συνδεόταν με τό δόγμα τής Άγίας Τριάδος, σύμφωνα με τό όποιο ή Θεϊκή ουσία ή Ύπόσταση είναι μιά και ένιαία, ενω παρουσιάζεται σε τρία Πρόσωπα, διακριτά μεταξύ τους. Χάρη δε στο όμοούσιον τής Άγίας Τριάδος, σύμφωνα με τόν Τερτυλλιανό, ή διάκριση τών τριών Προσώπων δέν διασπά τήν ενότητά τους, και δέν άναιρεί τήν πεποίθηση για ένα και μοναδικό Θεό. (Βλ. E. Osborn, *Tertullian, First Theologian of the West*, Cambridge University Press, Κάιμπριτζ 1997, σσ. 136-138.)

Έντούτοις, τό 17ο αϊ. παρουσιάζεται μιά επανάσταση στην θεωρία τής προσωπικής ταυτότητας, με έκκοσμηκευμένους και δικαιοκούς όρους, στην όποια κατεξοχήν συντελεί ή καρτεσιανή θεωρία, ενώ άξιοποιούνται και επανεμφανίζονται αντίληψεις περι του «προσώπου» από τήν αρχαιοελληνική και τή ρωμαϊκή παράδοση.

3. Όπως έπισημαίνει ο Udo Thiel, («Personal Identity», στο D. Garber-M. Ayers (έπιμ.), *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy*, Cambridge University Press, Κάιμπριτζ, σ. 873), «ο Ντεκάρτ δέν χρησιμοποιεί τόν όρο persona ως τεχνικό όρο, και σπανίως προβαίνει στην χρήση του όταν συζητά τήν έννοια του έαυτού, πού είναι κεντρική στη μεταφυσική του. Στίς λίγες περιπτώσεις όπου χρησιμοποιεί τόν όρο "πρόσωπο" αναφέρεται στο άτομικό όν, πού συνίσταται σε σωμα και ψυχή». Πρέπει να έπισημάνω όμως ότι τόν 17ο αιώνα παρουσιάζεται μιά επανάσταση στην θεωρία τής προσωπικής ταυτότητας λόγω τής νέας έννοιας του προσώπου. Θεωρώ ότι ο Ντεκάρτ άποφεύγει να χρησιμοποιήσει τόν όρο πρόσωπο, άποφεύγοντας συγχρόνως και τήν παραδοσιακή θεολογική χρήση του, ενω μέσω και μαζί με τή φιλοσοφία του έαυτού, ετοιμάζεται μιά νέα έννοια του προσώπου, εκείνου πού βασίζεται στην συνείδησή του, όπως εϋθέως θά διατυπωθεί από τόν Λόκ.

4. Descartes, *Λόγος περι τής μεθόδου*, εισ.-μετφ.-σχόλια X. Χριστίδης, Παπαζήσης, Άθήνα 1976, σ. 19.

από τις οποίες μπορεί να συναχθούν άλλες προτάσεις. Ός κίνδυνος επισημαίνεται ή διασύνη (précipitation) να δεχθούμε μία πρόταση ως αληθή εμπιστευόμενοι ανεξέλεγκτα αντιλήψεις άλλων. Κι ένα «φάρμακο» για την απαλλαγή από προκαταλήψεις και πάθη, ένα μεθοδολογικό εργαλείο, τό οποίο προτείνεται, είναι ή άμφιβολία. Ό νοϋς λοιπόν επιβάλλει στον έαυτό του κανόνες τούς οποίους όφείλει να τηρεί, άφου μέσω τής άμφιβολίας άφαιρεί τις παρορμήσεις, κυρίως τή διασύνη, και συγκεχυμένες αντιλήψεις, πού για ποικίλους λόγους μπορεί να συντηρηεί.

Ό παραπάνω πρώτος κανόνας τής μεθόδου διατυπώνεται σέ πρώτο πρόσωπο, ύποδηλώνοντας τή διάθεση του Ντεκάρτ να δεσμευτεί άπέναντι στον έαυτό του ότι θα τηρήσει έναν κανόνα πού εισηγείται και επιβάλλει ό ίδιος στον έαυτό του. Σέ αυτό τό «συμβόλαιο», παρουσιάζεται ότι δέν προηγείται μιά άλλη άρχή ή αίτιο· ό στοχαζόμενος, μή κινούμενος από άλλο αίτιο, παρουσιάζεται έντελώς αυτόνομος, ως εκ τούτου και άποκλειστικά ύπεύθυνος. Άπό αυτή τήν άποψη, συνδέεται έξαρχής τό έγχείρημα τής γνώσης μέ τήν ήθική· ό νέος επιστήμονας—άν έπιτραπεί ως μή διαστικό τό συμπέρασμα—, είναι και ένα ήθικό πρόσωπο· ένα πλάσμα δικαίου έναντι και έντός τής επιστήμης του, τήν όποία μπορεί να ύπερασπίζεται, ενώ ό ίδιος είναι σέ θέση να λογοδοτεί για τις ιδέες του. Είναι ένδεχομένως και αυτός ένας λόγος για τόν όποιο ό Ντεκάρτ, παρόλο πού δέν έθιξε εύθέως τά θεολογικά δόγματα, δέν κέρδισε ποτέ τήν εμπιστοσύνη των Πατέρων τής Σορβόνης.

Τό ύποκειμένο τής καρτεσιανής επιστήμης, όριζόμενο ως ένα στοχαζόμενο πράγμα, δέν έχει ένα όρισμένο όνομα· ως πράγμα γεννιέται και αναπτύσσεται μαζί μέ τό προϊόν τής ενέργειάς του, τή στοχαστική επιστήμη, δεσμευόμενο έναντι των κανόνων ανάπτυξης τής, τούς οποίους εισάγει τό ίδιο. Άμφότερα δέ θα πρέπει να είναι άπαλλαγμένα από προκαταλήψεις και πάθη.

Ό Ντεκάρτ άξιολογώντας ως πρώτιστο τό έρώτημα *τί είμαι*, θέτει τό ζήτημα του άυτοπροσδιορισμού ως ισοδύναμο τής ύπαρξης. Άντιθέτως, στην εποχή του, πρώτιστο ήταν τό έρώτημα *τίνας είμαι*, και τό κριτήριο τής προσωπικής ταυτότητας βασιζόταν στην προέλευση κάποιου και στην οικογενειακή καταγωγή του, ή όποία όριζε τά κληρονομικά του δικαιώματα και τή θέση του στην κοινωνία. Ήταν άντισυμβατική λοιπόν ή προτεραιότητα αυτού του έρωτήματος εκ μέρους του φιλοσόφου.

Ό Ντεκάρτ εκθέτει τό φιλοσοφικό του πρόγραμμα στό πίο ώριμο έργο του, τούς *Μεταφυσικούς στοχασμούς*, σέ πρώτο ένικό πρόσωπο.⁵ Υπογραμμίζει τήν άπόφασή του να άπομονωθεί, να έξετάσει τόν έαυτό του βα-

θύτερα, άπευθυνόμενος μόνο σέ αυτόν τόν ίδιο. Πρώτα από όλα τόν άπασχολεί πώς θα γίνει οικείος στον έαυτό του, κατά πόσον κατέχει και όρίζει ό ίδιος τόν έαυτό του, τις ιδέες του. Έμμεσα πλύν σαφώς, θέτει τό ζήτημα τής ευθύνης του σκεπτόμενου ανθρώπου άπέναντι στις ιδέες του, κατά πόσον τις όρίζει, μπορεί να τις δεβαιώσει, να τις ύπερασπιστεί και να αναλάβει τήν ευθύνη τους. Έτσι, τό πρώτο πρόσωπο μπορεί να εκτεθει στη δημοσιότητα, εκπροσωπώντας τόν έαυτό του, τόν στοχασμό του, έφόσον νόμιμα του άνήκει.

Ή πρωτοπρόσωπη άφήγηση έχει έγείρει αρκετά έρωτηματικά όπως, άν πρόκειται για τήν άφήγηση μιάς πνευματικής άυτοβιογραφίας, άν ή φιλοσοφική εκθεση περιγράφει τή σύσταση του ύποκειμένου τής επιστήμης, ή άν τό πρώτο πρόσωπο είναι ρητορικό τέχνασμα πού άποσκοπεί στην ταύτιση του άναγνώστη μέ τό έγχείρημα του συγγραφέα. Ή Μάργκαρετ Ουίλσον (Margaret Wilson) δέν άρνείται, όπως επισημαίνει, ότι τό σύστημα του Ντεκάρτ προϋποθέτει τήν έννοια του ύποκειμένου ή του έαυτού, ή τή μορφή του πρώτου ένικού. Υποστηρίζει όμως ότι τό έργο του Ντεκάρτ πρέπει να διαβαστεί πρωταρχικά ως παρουσίαση μιάς φιλοσοφικής θέσης, και όχι σάν ιστορία ή σάν άυτοβιογραφία.⁷ Υποστηρίζει, μέ άλλα λόγια, τόν άπρόσωπο χαρακτήρα του στοχαζόμενου έγώ, πού δέν διακρίνεται από τήν επιστήμη. Τούτο μπορεί να θεωρηθεί ότι δέν άποκλείει τήν τεχνική έννοια του πλασματικού προσώπου, τό έγχείρημα διαμόρφωσης του νέου προσώπου τής επιστήμης, χαρακτηριστικά τής όποίας πρέπει να φέρονται από τόν επιστήμονα, ό όποιος τήν εκπροσωπεί.

Οι *Στοχασμοί* δίνουν τήν έντύπωση ότι ό Ντεκάρτ ξεκινά από τήν άρχή, άφήνοντας πίσω του όποιοδήποτε παρελθόν, και δημιουργώντας τόν δικό του μύθο, ότι μπορεί να βασιστεί στον έαυτό του, πρωταρχικά στον στοχασμό του. Ό Ντεκάρτ έχει άναγνωρισθεί ως τό πρώτο γνωστό πρόσωπο τής νεοτερικής φιλοσοφίας πού εκπόνησε τό σχέδιο να κερδίσει τήν άξιόπιστη γνώση, προτείνοντας να βασίζεται ό νοϋς μόνο στα δικά του φώτα.

Θά πρέπει να άναφερθεί ότι πριν από τόν Ντεκάρτ είχε διατυπώσει τήν περίφημη πρόταση *Σκέφτομαι, άρα ύπάρχω*, ό Άγιος Άνγουστίνος, όπως τό είχε έπι-

5. Βλ. *Κανόνες για τήν καθοδήγηση του πνεύματος*, μετ.-σχόλια Γ. Δαρδιώτης, εισαγωγή Ν. Αγγελής, Έγνατία, Θεοσαλονίκη 1976, κανόνας III, § 6 και § 75 επίσης, Curley, «The Cogito and the Foundations of Knowledge», S. Gaukroger (έπιμ.), *The Blackwell Guide to Descartes' Meditations*, Blackwell, Όξφόρδη 2006, σσ. 31-32.

6. Ρενέ Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί τής πρώτης φιλοσοφίας*, μεταφ.-σημ.-σχόλια, Ε. Βανταράκης, Έκκρεμές, Άθήνα 2003.

7. Μ. Wilson, *Descartes*, Routledge, Λονδίνο 1978, σ. 5.

σημάνει ο πατήρ Μερσέν στον Ντεκάρτ, ο οποίος και του απάντησε ότι το επιχείρημα αυτό ο ίδιος το χρησιμοποίησε διαφορετικά από τον προκάτοχό του, προκειμένου να δείξει ότι «ο έαυτός πού στοχάζεται είναι μιά άυλη ύπόσταση και δέν έχει τίποτε σωματικό».⁸

Δέν είναι όμως σαφές εάν τό υποκείμενο του ρήματος cogito είναι ένα ατομικό εγώ, ή εάν είναι ένα καθολικό και ανώνυμο εγώ, τό οποίο μπορεί να εκπροσωπει ένα επιμέρους εγώ. Ο Ντεκάρτ χρησιμοποιεί τόν αφηγηματικό λόγο, όπως στό πρώτο μέρος του *Λόγου περί της μεθόδου* και στην αρχή των *Στοχασμών* του, και υιοθετεί έναν αυτοβιογραφικό λόγο προορισμένο για τό ευρύ κοινό, περιγράφοντας τόν εμπειρικό του έαυτό, τά ταξίδια, τίς σπουδές του. Όταν όμως εφαρμόσει τή ριζική άμφιβολία και φτάσει στην ριζική άφάιρση των διωμάτων και επιδράσεων πού έχει δεχτεί, προκύπτει ένα άλλο εγώ, τό οποίο φαίνεται σαν να είναι καθολικό.

Τό εγώ πού διατυπώνει τήν πρόταση *Σκέφτομαι, άρα ύπάρχω* δέν αντιστοιχεί σε ένα όρισμένο κοινωνικό πρόσωπο, εργαζόμενο, δάσκαλο ή μαθητή, πού συμπεριφέρεται κατά τρόπο πού καθορίζεται από τίς προσδοκίες των άλλων είναι ένα όν πού βασίζεται στον δικό του ανεξάρτητο στοχασμό, ο οποίος εντούτοις δέν είναι ατομικός, δέν αντιστοιχεί σε μιά όρισμένη ατομικότητα, καθώς είναι άπαλλαγμένος από επιμέρους εμπειρίες ή συμπεφέροντα.

Η έννοια του στοχασζόμενου έαυτού δέν αντιστοιχεί ακριβώς στην έννοια πρόσωπο με τήν κοινωνική σημασία ενός δεδομένου ρόλου· ο στοχασζόμενος έαυτός άπαιτεί να σκέφτομαι διαρκώς και μάλιστα βασισμένος στο δικό μου νοϋ, ενώ ως κοινωνικό πρόσωπο υποχρεώνομαι να δέχομαι τίς πιέσεις, τούς καταναγκασμούς και έπηρεασμούς του περιβάλλοντός μου. Αντιλαμβανόμαστε όμως ότι ο καρτεσιανός έαυτός, δηλαδή εκείνος πού στοχάζεται αυτόνομα, είναι αναγκαία προϋπόθεση για να λάβω μιά υπεύθυνη άπόφαση, όταν μάλιστα άσκούνται επάνω μου πολλές και διαφορετικές επιδράσεις. Αντιλαμβανόμαστε ότι ο καρτεσιανός έαυτός εκφράζει μιά άπαιτήση, να μή θεωρώ τίποτε δεδομένο, να άμφιβάλλω και να στοχάζομαι κριτικά διαμορφώνεται έπομένως, παράλληλα, μιά στοχασζόμενη ύπαρξη πού αναλογίζεται και κρίνει τόν ρόλο πού υποδύεται ή ίδια ως κοινωνικό πρόσωπο. Ο κοινωνικός ρόλος έπομένως θά πρέπει να συνοδεύεται από τόν στοχαστικό έαυτό, όσο κι αν προκαλεί έγνοιες και προβλήματα, ή μπορεί και να μήν άρέσει.

Προκύπτει όμως τό ερώτημα εάν τό εγώ μπορεί να άποδώσει άποδεδειγμένα στον έαυτό του όχι μόνο τίς σκέψεις αλλά και τίς πράξεις του, ώστε να είναι σε θέση να τίς αναγνωρίσει αναλαμβάνοντας τήν ευθύνη τους. Κατά πόσον, κατ' επέκταση, τό καρτεσιανό εγώ

μπορεί να άποδείξει τήν άυτονομία του, ενώ στοχάζεται όχι σε συνθήκες εργαστηρίου, πέρα από επιδράσεις, αλλά εν μέσω της κοινωνίας, των έμποδιών και των καταναγκασμών πού αναγκαία ύφίσταται.

Τό καρτεσιανό έργο δίνει προτεραιότητα στον στοχασζόμενο έαυτό, στην ικανότητα να αναλογίζεται πώς διαμορφώνει και αναμορφώνει τό πρόσωπο με τό οποίο παρουσιάζεται, χωρίς οι σκέψεις του να άνάγονται ή να αντιστοιχούν στην δεδομένη φυσική ή κοινωνική πραγματικότητα.

Ο Ντεκάρτ αναλαμβάνει τό έργο να διαμορφώσει έξαρχής τόν τύπο του όρθολογικού προσώπου, τό οποίο προσπαθεί να αναγνωρίσει τί πραγματικά του άνήκει και τί νομιμοποιείται να υπερασπιστεί και να διεκδικήσει. Διερωτάται εάν είναι πράγματι τό Α αυτό πού περιγράφει, ή εάν τό συγγεί με κάτι άλλο διερωτάται άκόμη εάν οι έννοιές του είναι άρμόδιες και κατάλληλες για τό Α, εάν τίς συνθέτει με πρόσφορο τρόπο. Αν επιτραπεί ή γενίκευση, τό πρόβλημα της πλάνης άποτελεί και ήθικης τάξεως ζήτημα, υποδεικνύοντας τήν εντιμότητα έναντι των έννοιών, ζήτημα πού χρειάζεται να αναλογίζεται καθέννας.

Ο Ντεκάρτ βέβαια γνωρίζει ότι ο νοϋς μας έπηρεάζεται από τά ήθη της έποχής, και ό,τι αυτό συνεπάγεται· επιπλέον, άναγνωρίζει, στον *Έκτο Στοχασμό*, ότι νοϋς και σώμα είναι ένωμένα. Διατυπώνει όμως και τήν ύπόθεση της πλήρους ανεξαρτησίας του νοϋ από τή γνώμη των άλλων, ύπονοώντας ότι μόνον αυτός, ή ένα μέρος του, μπορεί να μήν έχει διαφθαρεί από τήν εμπειρία ή τίς καθημερινές συναλλαγές. Η δύναμη αυτή του νοϋ ύποστηρίζεται από τήν ικανότητα της ριζικής άμφισβήτησης, από τήν όποία προκύπτει ή βεβαιότητα της θεμελιώδους του αρχής *Σκέφτομαι, άρα ύπάρχω*.

Υποστηρίζεται, εντούτοις, μιά γόνιμη αντίφαση, ότι ο νοϋς είναι και ανεξάρτητος αλλά και ένωμένος με τό σώμα. Υποστηρίζεται έπομένως και ότι ο νοϋς συνδέεται με τόν μηχανισμό του σώματος αλλά και ότι

8. E. Gilson, «Le cogito et la tradition augustinienne», στο *Etudes sur le rôle de la pensée médiévale dans la formation du système Cartésien* (Παρίσι 1930· 4η έκδ. 1975, σ. 193).

9. Όπως όμολογεί στην *Ελισάβετ* (28 Ιουνίου 1643): «Δέ μου φαίνεται ότι τό ανθρώπινο πνεϋμα είναι ικανό να συλλάβει ταυτοχρόνως τή διάκριση και τήν ένότητα άνάμεσα στο σώμα και στην ψυχή, διότι θά πρέπει να τά έννοει σαν ένα μόνο πράγμα και ταυτοχρόνως σαν δύο, πράγμα άντιφατικό».

10. Όπως γράφει στην συνέχεια της παραπάνω έπιστολής: «Καθέννας αισθάνεται ότι είναι ένα και μοναδικό πρόσωπο πού έχει και σώμα και ψυχή τόσο συνδεδεμένα εκ φύσεως ώστε ή σκέψη μπορεί να κινεί τό σώμα και να αισθάνεται αυτά πού του συμβαίνουν». (Η ύπογράμμιση από έμένα).

είναι εκτός του μηχανισμού, μή αναγώγιμος σέ αυτόν και στά εμπειρικά δεδομένα τους, ως δυνατότητα έλέγχου τους.⁹ Η έννοια πρόσωπο στον Ντεκάρτ αναφέρεται στον άνθρωπο ως ψυχοσωματική ύπαρξη.¹⁰ Υποστηρίζεται, μέ άλλα λόγια, ότι ένας άνθρωπος είναι πρόσωπο, δηλαδή μία ύπαρξη μέ σώμα και ψυχή, και συγχρόνως θά πρέπει νά υπάρχει και ως cogito, ως στοχαζόμενος εαυτός.

Μπορούμε νά υποθέσουμε ότι ό ανεξάρτητα και κριτικά στοχαζόμενος εαυτός αναπτύσσει έναν ιδιαίτερο ρόλο, προκειμένου γιά τή δυνατότητα τής αυτοκυριαρχίας και του αυτοελέγχου του κοινωνικοῦ προσώπου, δηλαδή τής διαρκούς και κριτικής αναμόρφωσής του. Ένας ήγεμόνας, γιά παράδειγμα, πρέπει νά φαίνεται ότι είναι βέβαιος γιά τήν ισχύ του σύμφωνα μέ τόν Ντεκάρτ, θά πρέπει νά τήν ελέγχει διαρκώς, μέ τρόπους ανεξάρτητους από τίς τρέχουσες εμπειρίες και τά επιμέρους συμφέροντα, προκειμένου νά μή μετατραπεί σέ ένα πρόσωπο αδρανές και βωβό. Έντούτοις, ή αναστοχαστική, κριτική και αυτοκριτική καρτεσιανή επιστήμη μπορεί νά μή διστάσει νά κινηθεί και νά λάβει αποφάσεις αντίθετα πρός τό τρέχον ρεύμα ή τή λειτουργία ενός μηχανισμού, έφόσον μάλιστα ή λειτουργία του έχει αποσταθεροποιηθεί.¹¹

Τήν εποχή τής ανάδυσης τής νέας επιστήμης του 17ου αιώνα, όπως υποδεικνύει παραδειγματικά ή ιστορία τής Royal Society, είχε δοθεί έμφαση στον πειραματισμό. Σύμφωνα μέ τήν κλασική πλέον μελέτη των Steven Shapin και Simon Schaffer, *Leviathan and the Air-Pump*,¹² οι διαμάχες πάνω στην πειραματική έρευνα υποδεικνύουν ότι οι τρόποι επίλυσης των προβλημάτων γνώσης είναι συναφείς μέ ζητήματα κοινωνικής και πολιτικής τάξης.

Μέ βάση τήν καρτεσιανή θεωρία, τό βασικό πρόβλημα άφορα τά κριτήρια μέ βάση τά όποια μπορεί νά αποφασισθεί αν θά πρέπει νά γίνει αποδεκτή μία νέα ιδέα ή πρακτική εκ μέρους τής κοινότητας των επιστημόνων, του συλλογικοῦ νέου προσώπου τής επιστήμης. Ο Ντεκάρτ έτεινε προς τή σύσταση καθολικών κριτηρίων, κατά τό υπόδειγμα τής καθολικής γλώσσας των μαθηματικών. Ήδη, όμως, τό 1629, στην αρχή τής αναζήτησής του, σέ μία έπιστολή προς τόν Μερσέν, πάνω στην ιδέα μιας καθολικής γλώσσας, καταλήγει γράφοντας τά εξής:

Θεωρώ ότι είναι δυνατό νά έπινοήσουμε μία τέτοια γλώσσα κι έτσι νά ανακαλύψουμε τήν επιστήμη από τήν όποια εξαρτάται θά έκανε τους χωρικούς καλύτερους κριτές γιά τήν αλήθεια σχετικά μέ τόν κόσμο από ό,τι είναι σήμερα οι φιλόσοφοι. Άλλά μήν έλπίζεις ποτέ νά δεις έν χρήσει μία τέτοια γλώσσα. Πράγματι, τότε, ή τάξη

τής φύσης θά έπρεπε νά αλλάξει κι ό κόσμος νά μετατραπεί σέ επίγειο παράδεισο.

Ο Ντεκάρτ δέν είχε σκοπό νά προτείνει κάτι ουτοπικό, ταιριαστό σέ «νεραϊδότοπους» ούτε όμως ήθελε νά εγκαταλείψει τήν αναζήτηση γιά μία ιδεώδη θέση από τήν όποια θά μπορούσε νά διακρίνει καθαρότερα ή από άλλες όπτικές γωνίες τίς ιδέες και τά πράγματα· μία θέση τήν όποια αναζητούσε στή μοναξιά, στή συνομιλία μέ τόν εαυτό του. Έτσι, όσο μπορούσε, απομακρυνόταν από τά πάθη τής εποχής του, άφου έβλεπε τά ποικίλα τεχνάσματα, όπως «τό νά προσποιείται κάποιος ότι είναι φίλος εκείνου πού θέλει νά καταστρέψει, γιά νά τόν καταβάλει έξ άπροόπτου».¹³

Όπως μαρτυρούν τά έπιστημονικά του έργα, τά όποια μάλιστα προηγούνται των μεταφυσικών του θεμελιώσεων, άφιέρωσε πολύ χρόνο στην πειραματική έρευνα. Ο Ντεκάρτ όμως δέν εγκατέλειψε ποτέ τήν ιδέα του cogito, τήν ιδέα ότι ό έρευνητής αλλά και ή επιστήμη ως σώμα θά πρέπει νά έχουν τή δυνατότητα νά ελέγχουν και νά κρίνουν ελεύθερα τίς ιδέες, τά λόγια και τίς πράξεις τής κοινότητάς τους· μία διαδικασία πού δέν αντιστοιχεί στην τρέχουσα πρακτική. Ένδεχομένως, νά εξέφραζε συγχρόνως και τήν τοποθέτησή του έναντι των νέων θεσμών τής γνώσης, πού θά έπρεπε νά αποφεύγουν τή διαπλοκή τους μέ κάθε λογής συμφέροντα. Τό cogito θά πρέπει νά διατηρεί τήν αυτονομία του έναντι του αντικειμένου ή του σώματος τό όποιο κρίνει, ακόμη κι αν είναι τό δικό του.

Σύμφωνα μέ τόν άρχαίο έλληνικό μύθο, ό Περόεας έκοψε τό κεφάλι τής Μέδουσας, βλέποντας τήν αντανάκλασή της στον καθρέφτη-άσπίδα πού του κρατούσε ή Άθηνά· έτσι έκανε τή Μέδουσα άθάνατη, ως πρόσωπο ή προσωπείο μέ πολλές σημασίες: τής ανδρείας πάνω στις ασπίδες των πολεμιστών, τής συνείδησης και τής τέχνης, σέ πολλές της μορφές, ακόμη και τής μουσικής.¹⁴

11. Στον Έκτο Στοχασμό, ό Ντεκάρτ αναφέρει αρκετά παραδείγματα αποσταθεροποίησης του σωματικοῦ μηχανισμού, όπως του πάσχοντος από ύδρωπικία, ή του ρολογιού πού έχει απορρυθμιστεί.

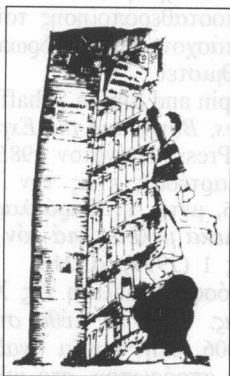
12. Steven Shapin and Simon Schaffer, *Leviathan and the Air-Pump. Hobbes, Boyle and the Experimental Life*, Princeton University Press, Πρίνστον 1985.

13. Βλ. «Ο Καρτέσιος προς τήν Έλισάβετ», Egmond, Σεπτέμβριος 1646, μετφ. Γ. Φαράκλας, στό *Πολιτικές του Όρθολογισμοῦ, Δέκα μελέτες γιά τόν Καρτέσιο*, Άξιολογικά, ειδικό τεῦχος 1 (1999), σ. 218.

14. Βλ. τήν πρόσφατη μελέτη τής Χ. Τσοκανή *Η κραυγή τής Μέδουσας. Από τό μύθο στην μουσική*, Άλεξάνδρεια, Άθήνα 2006, στην όποια αναδεικνύεται μία καταβολή τής έννοιας «πρόσωπο», στό μύθο τής Μέδουσας.

Πάνω από είκοσι αιώνες αργότερα, ο Ντεκάρτ, διακρίνοντας ριζικά τό νοῦ από τό σῶμα, ἔδωσε τό cogito, ὡς μιά ἀπλή, κατά τή γνώμη του, ἀλήθεια: ἐντούτοις, ὅπως λέει ὁ Πολιάνδρος (Poliandre), «τόσα πολλά πράγματα περιέχονται στήν ἰδέα ἐνός σκεπτόμενου πράγματος, πού μέρες ὁλόκληρες θά θέλαμε γιά νά τίς ἀναπτύξουμε. Θά πραγματοποιθῶ μόνο τίς πρωταρχικές καί ὅσες κάνουν καθαρότερη αὐτή τήν ἔννοια καί θά ἀποσιωπήσω ὅσες μᾶς μπερδεύουν μέ ὅ,τι δέν ἔχει σχέση. Ὡς σκεπτόμενο πράγμα ἐννοῶ...». Σέ αὐτό τό σημεῖο ὁμως χάνεται ἡ συνέχεια τοῦ λόγου τοῦ *honnête homme*, μαζί μέ τό ὑπόλοιπο τοῦ καρτεσιανοῦ χειρογράφου, *La recherche de la vérité par la lumière naturelle*, βασικοῦ γιά τήν ἠθική διάσταση τοῦ cogito, παράλληλα μέ τήν κριτική ἀλλά καί τήν ἐπιστημονική του σημασία, γιά τήν ἐποχή αὐτή τῆς νέας ἀναδιοργάνωσης τῆς γνώσης, τῶν νέων ἰδεῶν καί ἀξιῶν, πού ἴσως ἀξίζει νά ἔχουμε ὑπόψη μας.

Συνοπτικά, τό πρῶτο πρόσωπο ἀναλαμβάνει πολλούς ρόλους: παρουσιάζεται στήν πρωτοπρόσωπη ἀφήγηση ὡς ἐμπειρικό ἐγώ μέ τήν παρέμβαση ὁμως τῆς βούλησης ἀμφισβητεῖ ὅλες τίς ἐμπειρίες του καί, μέσα ἀπό τό πείραμα τῆς ἀφαίρεσής τους, παρουσιάζεται ἕνα ἐγώ πού μοιάζει νά εἶναι καθολικό. Μέσω αὐτῆς τῆς τολμηρῆς πράξης μπορεῖ νά θεβαιώσει ὅτι ὑπάρχει αὐτόνομα καί ἀνεξάρτητα μάλιστα ἀπό τό σῶμα καί τοὺς τρόπους του. Τό cogito δέν παραμένει σέ μιά ἐγωλογική, αὐτοαναφορική σχέση διαφορετικά δέν θά μπορούσε νά θεμελιώσει νόμιμα τήν ἐπιστήμη του. Ἄν καί παρουσιάζεται σάν μιά ἀπλή ἀλήθεια, ἐντούτοις ἀναπτύσσει περαιτέρω διαστάσεις, τήν ἰκανότητα νά ἀναπτύσσει ἔννοιες καί νά κρίνει, νά ἀντιλαμβάνεται τί συμβαίνει στόν μηχανισμό τοῦ σώματος, καί συγχρόνως νά μπορεῖ νά εἶναι καί ἐκτός αὐτοῦ τοῦ μηχανισμοῦ. Ἀναπτύσσει, μέ δύο λόγια, ἠθική καί ἐπιστημονική συμπεριφορά. Μέσω τῆς ἠθικῆς καί ἐπιστημονικῆς συνειδήσεως, τό cogito κρίνει τόν ἑαυτό του καί τά πράγματα ὡς τρίτο πρόσωπο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

G. E. R. LLOYD

ΑΡΧΑΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Από τον *Θαλή*
ως τον Αριστοτέλη

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΔΗΣ Γ.

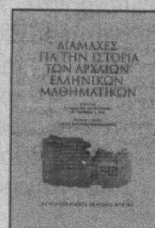
- ΔΙΑΛΕΤΗΣ Δ. (εμπ.)

ΔΙΑΜΑΧΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ

ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

Το βιβλίο παρακολουθεῖ τήν πορεία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἐπιστήμης μέσα ἀπό τό ἐργο τῶν Πυθαγορείων, τῶν προσωκρατικῶν φυσικῶν φιλοσόφων, τῶν συγγραφέων τῆς Ἰπποκρατικῆς συλλογῆς, τοῦ Πλάτωνα, τῶν ἀστρονόμων τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. καί τοῦ Ἀριστοτέλη. Παράλληλα, ὁ συγγραφέας ἐξετάζει τή σχέση μεταξύ ἐπιστήμης καί φιλοσοφίας καί μεταξύ ἐπιστήμης καί ἱατρικῆς, περιγράφει τό κοινωνικό καί οἰκονομικό πλαίσιο τῆς πρώιμης ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἐπιστήμης καί ἀναλύει τή κίνητρα τῶν διαφόρων κατηγοριῶν συγγραφέων.

✦ ISBN 960-524-210-9 Τιμή: 17,00 €

✦ ISBN 960-524-219-2 Τιμή: 20,00 €

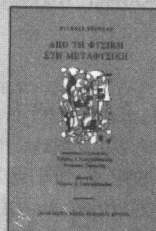
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

M. REDHEAD

ΑΠΟ ΤΗ ΦΥΣΙΚΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ

Το βιβλίο ασχολεῖται μέ τήν ἐσχάτη φύση τῆς πραγματικότητας, καθώς καί μέ τόν τρόπο μέ τον ὁποῖο αὐτή ἀποκαλύπτεται μέσα ἀπό τίς σύγχρονες θεωρίες τῆς φυσικῆς, ὅπως ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας καί ἡ κβαντική μηχανική.

✦ ISBN 960-524-222-2 Τιμή: 12,00 €

www.cup.gr

ΚΑΙ Ο ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ, ΑΛΛΑ ΚΑΙ Ο ΜΟΝΤΑΝΙ

Ένα σχόλιο πάνω στους διαλόγους του Σολωμού

του Δημήτρη Ἀρβανιτάκη

Στὶς σελίδες πού πρόσφατα ἀφιέρωσε τὸ «Βιβλιοδρομίο» (Τά Νέα, 30-31 Δεκεμβρίου 2006) στό ἔργο τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, διατυπώνεται πολλαπλά ἡ ἀναμφισβήτητη ἀνάγκη ἐπανεκτίμησης καί ἐπαναξιολόγησης τῶν δεδομένων, ἀλλά καί ἐπανατοποθέτησης τῆς ἔρευνας πάνω σέ κομβικά σημεῖα τῆς σολωμικῆς δημιουργίας, εἴτε μέ βάση νέα στοιχεῖα εἴτε στό φῶς καινούργιων προβληματισμῶν. Τό παρόν σημεῖωμα στόχο ἔχει μονάχα νά θυμίσει ὀρισμένες πληροφορίες, γιά νά ἐπιβεβαιωθεῖ ἀκόμη περισσότερο ἡ ἀνάγκη αὐτή. Ἡ ἀνάγκη δηλαδή ἐπαναπροσέγγισης τῶν δεδομένων, νέων συνδυασμῶν καί ἐνδεχομένως ἀναπροσανατολισμῶν τῆς ἔρευνας. Ὁ πλοῦτος τῶν μέχρι σήμερα δεδομένων ἄλλωστε καί οἱ θεμελιώδεις ἐργασίες παλαιότερων καί νεότερων εἰδικῶν κάνουν δυνατή μιὰ τέτοια κατεύθυνση ἐργασίας.

Στό ἀφιέρωμα τοῦ «Βιβλιοδρομίου» σημειώνεται ἡ ἤδη ἀπό τόν Πολυλά γνωστή πληροφορία γιά τήν παρατήρηση τοῦ Σπυριδῶνος Τρικουπῆ («περὶ τά τέλη τοῦ 1822») στόν νεαρό Σολωμό («ὅτι ὁ προσορισμός του ἦταν, ὄχι νά λάβῃ μιαν λαμπρὴ θέσι εἰς τόν ἰταλικόν Παρνασσό, ἀλλά νά ἔβῃ θεμελιωτῆς νέας φιλολογίας εἰς τήν Ἑλλάδα»), ὅπως καί τό ἐπίσης γνωστό ἀπόσπασμα ἀπό ἐπιστολή τοῦ Σολωμοῦ στόν Γεώργιο δέ Ρώσση (χρησιμοποιῶ τή μετάφραση τοῦ Λίνου Πολίτη): «Μὴν ἀμελήσεις, σέ παρακαλῶ, στείλει αὐριο ἓνα γράμμα γιά τόν Μουστοξύδη, νά γράψῃ ὅσο γίνεται πιό γρήγορα σέ ὅποιον χρειάζεται στή Γαλλία, γιά νά μὴν τυπωθεῖ κανένα ἀπό τά ποιήματά μου πού τοῦ ἔδωσε ὁ Λουδοβίκος· κάτι τέτοιο θά μέ δυσαρεστοῦσε πολύ καί δέ θά τοῦ τό συγχωροῦσα. Εἶναι ποιήματα πού αὐτοσχέδιασα στό σπίτι τοῦ καημένου τοῦ δασκάλου, καί γιά τόν πολύ κόσμο εἶναι ἄριστα. Χρειάζονται ὅμως ἄλλα πράγματα τώρα, δέ θέλω νά περάσει ἀπό τό μυαλό κανενός, πῶς τήν ὥρα πού νικοῦν οἱ δικοί μας στό Μαραθῶνα, ἐγὼ κάθομαι καί τραγουδῶ

γιά ἓνα βοσκοπούλο ξαπλωμένο στό νεκροκρέβατο. Τέλος πάντων βάλε τά δυνατά σου νά τόν ὑποχρεώσεις νά μὴν ἀφήσει μέ κανέναν τρόπο [ὑπογρ. τοῦ Σολωμοῦ] νά τυπωθοῦν».

Τά σχόλια τοῦ Πολίτη εἶναι λίαν κατατοπιστικά ὡς πρὸς τά πρόσωπα πού ἐμπλέκονται καί τά θέματα πού τίγονται: ὁ Σολωμός ζητάει τή μεσολάβηση τοῦ Μουστοξύδη, φίλου τοῦ Φωριέλ (ὁ ὁποῖος τότε τύπωνε τή συλλογὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν), ὥστε νά μὴν τυπωθοῦν («μέ κανέναν τρόπο») ὀρισμένα αὐτοσχέδια τραγούδια πού εἶχε παραδώσει ὁ ἴδιος στόν Λουδοβί-

κο Στράνη, όταν ἔφυγε ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο στὰ τέλη τοῦ 1823 ἢ στὶς ἀρχές τοῦ 1824. Γιατί, ὅμως, τόση βιασύνη; Τί εἶναι ἐκεῖνο πού τὸν ἔκανε ν' ἀλλάξει στάση μέσα σέ λίγους μῆνες; Πιστεύω ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἀκαριαία ἀντίδραση τοῦ Σολωμοῦ, ἡ ὁποία ἐξηγεῖ καί τὴν ἐπιτακτικότητα τῆς ἔκφρασής του. Ἄς πάρουμε τὰ πράγματα μέ τὴ σειρά.

Ὁ Σολωμός δέν χρονολογεῖ τὴν ἐπιστολή, ἀλλὰ ὁ Πολίτης, μέ βάση τὸ περιεχόμενο, συμπεραίνει ὅτι «μέ ἀσφάλεια» μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ «στό τέλος Αὐγούστου (μετά τίς 20)» τοῦ 1824. Ἄν ἡ χρονολόγηση εἶναι ὀρθή, ὅπως νομίζω ἔχει γίνει ἀποδεκτό, τότε τὸ «ἀκαριαία» ἔχει τὴ σημασία του. Καί ἐπιπλέον παίρνει ἕνα σαφέστερο νόημα ἀφενὸς ἐκεῖνο τὸ «δέ θέλω νά περάσει ἀπὸ τὸ μυαλό κανενός» καί ἀφετέρου ἡ ἀντίθεση αὐτοῦ τοῦ ὑποθετικοῦ ἀναγνώστη μέ τὸν «πολύ κόσμο», πού θεωρεῖ ἄριστα τὰ τραγούδια ἐκεῖνα. Δέν ξέρω ἂν στὸν «πολύ κόσμο» μποροῦμε νά ἐντάξουμε καί τὸν Γεώργιο Μαρκορά, ὁ ὁποῖος ἀκριβῶς τότε (5 Αὐγούστου 1824) τοῦ ἔγραφε γιὰ τὰ ποιήματά του «εὐκόλος στίχος καί ἀρμονικός, ιδέες λεπτές εἰκόνας συγκινητικές καί καινούργιες...», ἀλλὰ μέ μεγαλύτερη σιγουριά μποροῦμε νά ἀναγνωρίσουμε τουλάχιστον ἕναν ὑποθετικό ἀναγνώστη: εἶναι ὁ Τζουζέπε Μοντάνι (Giuseppe Montani), στό πρόσωπο τοῦ ὁποίου συναρεῖται ὅλος ἐκεῖνος ὁ κόσμος, μέσα καί ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἀπέναντι στὸν ὁποῖο ὁ Σολωμός ἐνωθε ὑπεύθυνος.

Πολλά χρόνια πρὶν, ὁ Μάριο Βίττι εἶχε ἀνασύρει μιὰ πολύτιμη πληροφορία, μιὰ «βιβλιοκρισία [πού] ἔμεινε στό σύνολό της ἀνεκμετάλλευτη ἀπὸ τοὺς σολωμιστές, ὅσο ξέρω, μέχρι τῶν ἡμερῶν μας», ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει σήμερα. Τό εὔρημά του τό δημοσίευσε σέ ἕνα μικρό περιοδικό τῆς Ρώμης τό 1960, κάπως συντομευμένο τό 2000 καί πρόσφατα στὸν σύμμικτο τόμο *Γραφεῖο μέ θέα*, πού ἐξέδωσε τό ΜΙΕΤ. Ὁ Βίττι, λοιπόν, μᾶς πληροφόρησε ὅτι τὸν Μάιο τοῦ 1824, ὁ παλαιὸς φίλος τοῦ Σολωμοῦ, ὑπέρμαχος τοῦ ρομαντισμοῦ καί τῆς ἰταλικῆς δημοτικῆς, ὁ Μοντάνι, ἀρχισυντάκτης τότε τοῦ σπουδαίου (καί γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία!) φιλελεύθερου φλωρεντινοῦ περιοδικοῦ *Antologia*, δημοσίευσε μιὰ ἀρνητικότερη κριτικὴ γιὰ τὴ σολωμικὴ συλλογὴ *Rime impronvisate*. Τὴν ἴδια πάνω κάτω ἐποχὴ, μέ μιάν ἐξίσου ἀρνητικὴ κριτικὴ ὑποδεχόταν τὴ συλλογὴ ἡ *Revue Encyclopedique*.

Τό σκεπτικὸ τοῦ μαχητικοῦ Μοντάνι εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ἀναπαράγει, μέ διαφορὰ δύο-τριῶν μηνῶν, ὁ Σολωμός στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸν δέ Ρώσση. Ἐγραφε ὁ Μοντάνι: «Μά τὴν ἀλήθεια, δέν μπορῶ νά καταλάβω πῶς ὁ κόντε Σάλαμον, πού δέν ἔδειχνε [σ. ὅταν βρισκόταν στὴν Ἰταλία] νά ἀρέσκεται παρὰ στοὺς στίχους ἐκείνους γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Βιργίλιος εἶναι Βιργίλιος καί ὁ Δάντης εἶναι Δάντης, ἱκανοποιεῖται μέ τό νά γράφει καί, ἀκόμη χειρότερα, νά τυπώνει, κάμποσους χαλαροὺς ἢ ρηχοὺς ἢ παρατραβηγμένους στίχους, ὡς ἐκείνους πού κοροΐδευε, λόγου χά-

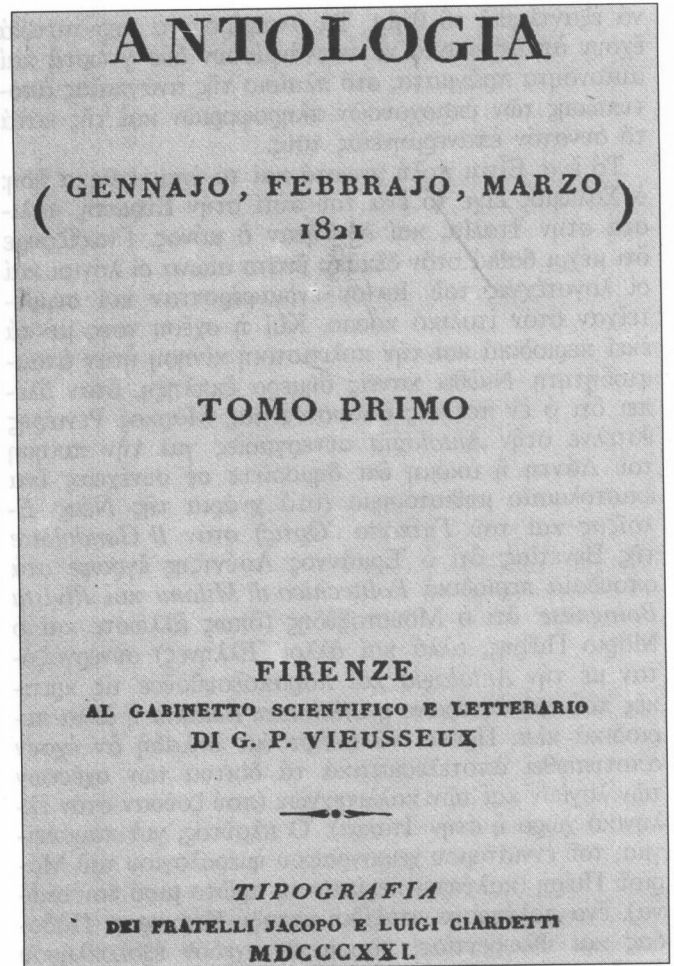
ρη, στὸν Μάτσα – ἀφοῦ στοὺς κατώτερους του δέν καταδεχόταν οὔτε κἀν νά ρίξει μιὰ ματιά. [...] Μοῦ προκάλεσε μεγάλη ἀπορία, δέν τό κρύβω, ὅτι στὰ ὄμορφα ἀκρογιάλια τῆς Ζακύνθου, στὰ ὁποῖα ὁ Φόσκολος ἀπηύθυνε μέ τὰ φτερά τῶν ὕμνων του τοὺς θερμοὺς του ἀναστεναγμούς ἀπὸ τοὺς γοητευτικούς λόφους πού στολίζουν τὴ Φλωρεντία, [...] ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, γεμάτη μέ ἀρχαῖες μνήμες καί νέες ἐλπίδες, ἀνάμεσα σέ θάλασσες πού σήμερα περισσότερο παρὰ ποτέ (ὑπογρ. ἐγώ) ἐμπνέουν στὸν περιπλανώμενο ποιητὴ σκέψεις ὑψηλές καί συγκινητικές, οἱ συμπολίτες τοῦ νεαροῦ αὐτοσχεδιαστή δέν βρῆκαν νά τοῦ προτείνουν ἄλλα θέματα παρὰ ἐκεῖνα πού γέμιζαν τὸ κενὸ τῶν ἀρκαδικῶν συγκεντρώσεων, γιὰ νά μὴν πῶ τὴν ἀργία τῶν μοναστικῶν κελιῶν». Καί ὁ ἀνθρωπος πού μέ συνέπεια σήκωνε τὸ βάρος τῶν νεωτερικῶν ιδεῶν καί τῆς πολιτικῆς ὀρθοφροσύνης τῶν στοχαστῶν τῆς Τοσκάνης, ἔκλεινε τὸ κείμενό του: «Πιστεύω ἀκράδαντα πῶς ὅταν γράφει [ὁ Σολωμός] γιὰ νά εὐχαριστήσῃ τὸν ἑαυτό του, τόσο ὅσον ἀφορᾷ τὴ γλώσσα ὅσο καί τὰ θέματα γιὰ τὰ ὁποῖα τὴ χρησιμοποιεῖ, εἶναι ἀληθινὸς ἐθνικὸς ποιητής». Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ θυμίζει ἔντονα τὴν κατακλειδὰ τῆς ἐπιστολῆς μέ τὴν ὁποία κατευόδωνε τὸν κατὰ ἐννιά χρόνια νεώτερό του ποιητὴ καί καλὸ φίλο, τό 1818, ὅταν ὁ τελευταῖος αὐτὸς γυρνοῦσε στὴ Ζάκυνθο: «Ὁ πατριωτισμὸς θά σοῦ δίνει ὑπέροχες ἐμπνεύσεις, καί ὅσο πιὸ καλὸς ποιητῆς, τόσο καί πιὸ καλὸς πολίτης θά μπορεῖς νά πιστεύεις πῶς εἶσαι».

Ἡ σύμπτωση χρόνου καί περιεχομένου εἶναι, νομίζω, ἀποκαλυπτικὴ. Τὸ κοινὸ στό ὁποῖο ἤθελε νά ἀπευθυνθεῖ ὁ –ἀκόμη τότε– ἑλληνοῖταλὸς ποιητῆς δέχτηκε μέ σαφέστατη δυσμένεια τὸν πρῶτο ποιητικὸ του καρπὸ. Καί ἤθελε τώρα (μέ τὴν ἐπιστολὴ στὸν δέ Ρώσση) νά προλάβει παρόμοιες ἀντιδράσεις, ἀποτρέποντας τὸ ἐνδεχόμενο τύπωμα τῶν νέων αὐτοσχέδιων ποιημάτων του. Γιατί –καί ἐδῶ βρῖσκεται τὸ οὐσιαστικότερο σημεῖο– ὁ Σολωμός, ὅπως γνωρίζουμε καλά, ὑπολόγιζε πολὺ στὴ γνώμη τῶν Εὐρωπαίων, καί τῶν Ἰταλῶν συγκεκριμένα. Καί συμεριζόταν ἀπολύτως τὴν ιδέα γιὰ τὸ ποῖος ἀξίζει νά λέγεται «ἐθνικὸς» ποιητῆς καί σέ τί συνίσταται αὐτὴ ἡ ταυτότητα. Γλώσσα καί σύγχρονη πραγματικότητα ὑπῆρξε τὸ δίπολο πού ἀνέδειξαν οἱ σημαντικότεροι ἰταλοὶ λόγιοι καί ποιητῆς τῆς ἐποχῆς του καί γύρω ἀπὸ αὐτὸ διαμορφώθηκε μιὰ τεράστια φιλολογία. Ὁ Σολωμός, πού στό μεταξύ, ὅπως γνωρίζουμε, εἶχε γράψει τουλάχιστον τὸν Ὕμνο, καί εἶχε ξεκινήσει τὸν *Διάλογο* (ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ τῆς ἴδιας χρονιάς) κατάλαβε ὅτι, μέ τὰ αὐτοσχέδια ποιήματα πού ἐτοίμαζε νά δημοσιεύσει, ἔμοιαζε νά προδίδει τίς ἀρχές του καί –γιατί ὄχι;– τὸ θεμέλιο τῆς φιλίας μέ τὸν Μοντάνι, ὅτι ἔμοιαζε νά ψευτίζει τὴν εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅπως αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀγωνιζόταν πλέον νά τὴν πλάσει.

Δέν γνωρίζουμε πῶς ἐξελίχθηκαν οἱ σχέσεις τοῦ Σολωμοῦ μέ τὸν παλαιὸ του φίλο, τὸν Μοντάνι, τοῦ ὁ-

ποίου σώζεται, ὅπως εἶναι γνωστό, μία καί μόνη ἐπιστολή στόν κόντε (1818). Ξέρουμε καλά ὅμως ὅτι τήν *Antologia* ὁ Σολωμός τήν παρακολούθησε σταθερά. Ὁ Βίττι ἀνέδειξε τή μαρτυρία τοῦ Νικολό Τομμαζέο, δραστήριου μέλους τῆς συντακτικῆς ομάδας τῆς *Antologia*, ὅτι ὁ Σολωμός διάβαζε συστηματικά τό περιοδικό. Καί τούτη ἡ μαρτυρία ὁμολογεῖ μέ κείνη τοῦ Γκουαρντιόνε (Guardione), τοῦ βιογράφου τοῦ μεγάλου Τζιοβάννι Μπαττίστα Νικκολίνι (Gian Battista Niccolini), ὁ ὁποῖος «μετέφρασε ἐλεύθερα» τόν σολωμικό Ὕμνο, ὅτι ὁ Σολωμός «ποιητής θρεμμένος μέ τίς ἰταλικές ἐμπνεύσεις, ἀπό ἐκεῖ [ἀπό τήν *Antologia*] ἔμαθε νά διευρύνει τήν ἀντίληψή του περί τέχνης [...]». Ὁ «διάλογος» τοῦ ποιητῆ μέ τήν *Antologia*, λοιπόν, συνεχίστηκε, τουλάχιστον γιά ἓνα διάστημα. Ἡ σχέση τούτη χρειάζεται, νομίζω, περισσότερη διερεύνηση. Τό περιεχόμενο τῶν κειμένων τοῦ περιοδικοῦ, οἱ ἀπόψεις πού ἐκεῖ δημοσιεύονταν γιά τήν ποίηση καί τήν ποιητική, γιά τήν ποίηση τήν ἐποχή τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων, γιά τόν ρόλο τοῦ ποιητῆ, γιά τή γλώσσα καί τήν ταυτότητα κλπ., δέν μπορεῖ νά μὴν ἐπηρέαζαν τούς θεωρητικούς προβληματισμούς τοῦ Σολωμοῦ. Σέ ποῖο βαθμό; Δέν τό γνωρίζω. Ἄς μὴ λησμονοῦμε, ὡστόσο, ὅτι ἐκεῖ δημοσιεύτηκαν, πέραν τῶν ἄλλων ἐλληνικοῦ ἐνδιαφέροντος, τρία ἐκτενῆ κείμενα (τό ἓνα ἦταν τοῦ Μουστοξύδη) γιά τήν ἐλληνική γλώσσα. Τοῦτο τό περιοδικό ὑπῆρξε, μοῦ φαίνεται, ἓνα ἀπό τά παράθυρα μέσω τῶν ὁποίων ὁ μονήρης ποιητής, ἀπό τή Ζάκυνθο καί τήν Κέρκυρα, κοιτοῦσε τή Δύση. Καί μάθαινε.

Ὁ ἰδιότυπος διάλογος τοῦ ποιητῆ μέ τό περιοδικό συνεχίστηκε, ὅπως δὴποτε. Ἴδου ἓνα ἀκόμη στοιχεῖο. Βρίσκω ὅτι ὁ φίλος τοῦ Σολωμοῦ καί μεταφραστής τοῦ Ὕμνου, ὁ Γκαετάνο Γκρασσέττι, ἔστειλε στίς 18 Ἀπριλίου τοῦ 1825 μιά σπουδαία (σημαντική, ἀλλά καί διασπαστική!) ἐπιστολή στόν Τζάν Πιέτρο Βιεσσώ (Gian Pietro Vieusseux), τόν μεγάλο ἐκδότη καί ἀναμορφωτή τοῦ ἰταλικοῦ τύπου, ἐκδότη καί τῆς ἴδιας τῆς *Antologia*. Ἄν εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ ἐπίπληξη τοῦ Μοντάνι βρίσκεται πίσω ἀπό τή σπουδή τοῦ ποιητῆ στήν ἐπιστολή του στόν δέ Ρώσση, εἶναι ἐπίσης βέβαιο ὅτι πίσω ἀπό τήν πένα τοῦ Γκρασσέττι πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε τόν Σολωμό. Ὁ Γκρασσέττι, λοιπόν, ἔγραφε στόν Βιεσσώ γιά νά τόν ἐνημερώσει ὅτι οἱ Ζακυνθῖνοι εἶδαν στό τελευταῖο τεῦχος τῆς *Antologia* τήν ἀναγγελία τῆς ἐκδόσεως τῆς συλλογῆς τοῦ Φωριέλ, στόν δεύτερο τόμο τῆς ὁποίας συμπεριλαμβανόταν ἡ γαλλική μετάφραση τοῦ Ὕμνου, κωμωμένη ἀπό τόν Julien. Στό ἐνδεχόμενο μιᾶς μελλοντικῆς παρουσίας τοῦ ποιήματος ἀπό τό περιοδικό (ἢ μήπως ἐλπίζοντας καί ὑποκινώντας μιᾶς παρουσίας;), ἔσπευδε νά τόν ἐνημερώσει γιά τήν ἀξία τῆς μετάφρασης: «Καί ἐπειδή βλέπουμε ὅτι τό φιλολογικό περιοδικό σας ἀσχολεῖται καί μέ πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ, σκέφτηκα ὅτι δέν θά σᾶς ἦταν δυσάρεστο ἂν σᾶς εἰδοποιούσα ὅτι δέν ἔμεινα πολὺ ἱκανοποιημένος ἀπό τή γαλλική μετάφραση. Ἐπειδή ὑπάρχουν σ' αὐτήν ἀρκετά σφάλματα, ὀρισμένα δέ βα-

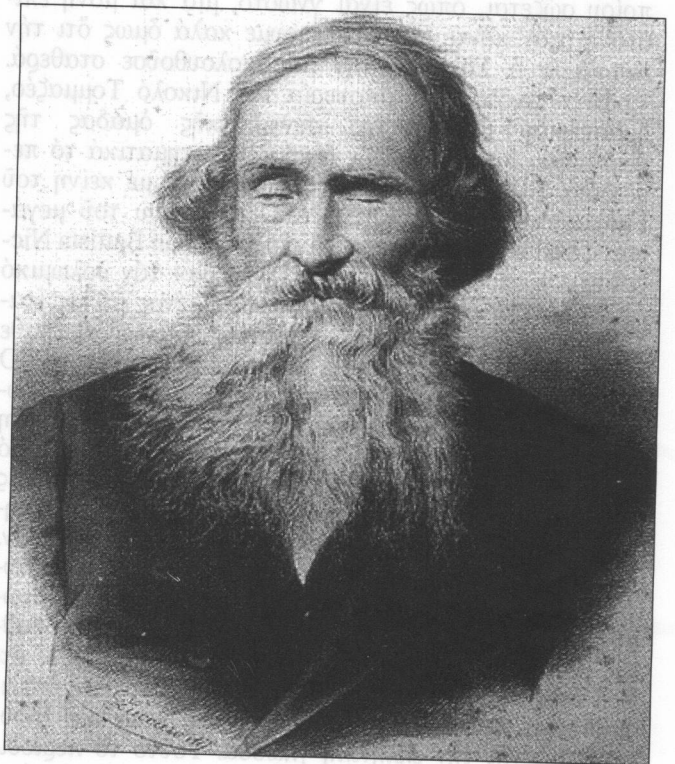
ρύτατα, τέτοια πού καταστρέφουν ἐντελῶς τό νόημα μεγάλων τμημάτων καί σβήνουν, ὄχι μονάχα κάθε ποιητικό πνεῦμα τοῦ Ὕμνου (γιατί Ὕμνο τόν ὀνομάζει ὁ Ποιητής καί ὄχι Διθύραμβο, ὅπως οἱ Γάλλοι), ἀλλά ἀκόμη καί κάθε κανόνα τῆς Λογικῆς». Καί ὁ Γκρασσέττι, ἀφοῦ τόν ἐνημερώσει ὅτι ἐτοίμασε ὁ ἴδιος μιᾶ ἰταλική μετάφραση, «πού τώρα ἀκριβῶς τυπώνεται στό Μεσολόγγι», σημειώνει μιᾶ σειρά μεταφραστικῶν σφαλμάτων τοῦ Julien. Τό σημαντικό εἶναι ὅτι στή μεταγενέστερη βιβλιοκρισία τοῦ Λουίτζι Τσαμπολίνι (Luigi Ciampolini) στήν *Antologia* (Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 1827) οἱ παρατηρήσεις τοῦ Γκρασσέττι ἔχουν πρᾶγματι ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν καί ἀναφέρονται ἐκτενῶς. Ἡ βιβλιοκρισία ἐκείνη θά πρέπει νά εὐχαρίστησε τόν Σολωμό, γιατί ἦταν θετικότερη, ἂν καί δέν φαίνεται ὅτι εὐχαρίστησε ἐξίσου τόν δύσκολο Μουστοξύδη, ὅπως ἔσπευδε ὁ ἴδιος νά ἐνημερώσει τόν Βιεσσώ μέ ἐπιστολή του, στίς 4 Ἰουλίου τοῦ 1827.

Ἄλλά, δέν εἶναι ἐδῶ οὔτε ὁ τόπος οὔτε ὁ χρόνος γιά

νά εξαντληθεί τό θέμα. Τά αναφερόμενα περιστατικά έχουν απλώς σκοπό νά υπενθυμίσουν δύο γνωστά καί αυτόνόητα πράγματα, στό πλαίσιο τής αναγκαίας αποτύπωσης τών ύπαρχουσών πληροφοριών καί τής κατά τό δυνατόν έπανερμηνείας τους.

Τό ένα. Είναι πολύ γνωστό καί τό υπαινίχθηκα ήδη: ό Σολωμός είχε τό ένα του αὐτί στήν Εὐρώπη, μάλιστα στήν Ιταλία, καί δέν ήταν ό μόνος. Γνωρίζουμε ότι μέχρι βαθιά στόν δέκατο ένατο αἰώνα οί λόγιοι καί οί λογοτέχνες τοῦ Ἰονίου ἐνδιαφέρονταν καί συμμετείχαν στόν ἰταλικό κόσμο. Καί ἡ σχέση τους μέ τά ἐκεῖ περιοδικά καί τήν πολιτιστική κίνηση ήταν ἀναμφισβήτητη. Νιώθει κανεῖς σήμερα ἐκπληξη, ὅταν βλέπει ὅτι ὁ ἐν πολλοῖς ἀγνωστός μας Μάρκος Ρενιέρης ἔστειλε στήν *Antologia* συνεργασίες γιά τήν ποίηση τοῦ Δάντη ἢ ἀκόμη ὅτι δημοσίευε σέ συνέχειες ἕνα ἐπιστολμαῖο μυθιστόρημα (στά χνάρια τής *Néas Έλοῖζας* καί τοῦ *Γιάκοπο Ὅρτις*) στόν *Il Gondoliere* τής Βενετίας· ὅτι ὁ Ἑρμάννος Λούντζης ἔγραφε στά σπουδαῖα περιοδικά *Politecnico di Milano* καί *Rivista Bolognese*· ὅτι ὁ Μουστοξύδης (ὅπως ἄλλωστε καί ὁ Μάριο Πιέρης, ἀλλά καί ἄλλοι Ἕλληνες) συνεργάζονταν μέ τήν *Antologia* καί παρακολουθοῦσε τίς κριτικές πού τοῦ ἀφιέρωνε ἡ *Biblioteca Italiana* ἢ ἄλλα περιοδικά κλπ. Πρέπει νά σκεφτοῦμε δηλαδή ἄν ἔχουν ἀποτυπωθεῖ ἀποτελεσματικά τά δίκτυα τών σχέσεων τών λογίων καί τών καλλιτεχνῶν (πού ζοῦσαν στόν ἐλληνικό χῶρο ἢ στήν Ἰταλία). Ὁ πλοῦτος, γιά παράδειγμα, τοῦ ἐννιάτομου χειρόγραφου ἡμερολογίου τοῦ Μάριου Πιέρη (καλύπτει περίπου τό πρώτο μισό τοῦ αἰῶνα), ἕνα πολύχρονο «ταξίδι» μεταξύ Κέρκυρας, Πάδοβας καί Φλωρεντίας, παραμένει σχεδόν ἐξολοκλήρου ἀναξιοποίητος. Κι ὅμως ἐκεῖ μέσα παρελαύνουν (μέ κακεντρέχεια ἢ μέ συμπάθεια ἀναφερόμενοι) ὅλοι ὅσοι ἐδῶ ἢ στήν Ἰταλία μόρφωσαν τόν αἰῶνα. Κι ἄν, τέλος, μέ βάση τήν ὡς σήμερα γνωστή ἀλληλογραφία τοῦ Σολωμοῦ, ἡ παρουσία Ἰταλῶν ἀνάμεσα στούς συνομιλητές του εἶναι μηδαμινή, πρέπει ξανά νά ἀναρωτηθοῦμε ἄν αὐτό μπορεῖ νά ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα. Θά τολμοῦσε κανεῖς νά ἀναρωτηθεῖ ἄν ἔχει χαρτογραφηθεῖ ἱκανοποιητικά τό δίκτυο τών ἐπαφῶν καί τών γνωριμιῶν του, σέ ὅλο τό διάστημα τής ζωῆς του. Καί δέν ξέρω μέχρι ποιοῦ σημείου ἔχει ἐξαντληθεῖ ὁ πλοῦτος τών ἀρχεῖακῶν καταλοίπων τών ἰταλῶν λογίων, ἀλλά καί τοῦ τύπου ἢ τών ἐκδόσεων, γιά νά ἀποδεσμευτοῦν ὅλες οἱ πληροφορίες πού θά βοηθοῦσαν στή διαλεύκανση βιογραφικῶν προβλημάτων ἢ στήν καλύτερη κατανόηση τής πνευματικῆς του συγκρότησης, τής πνευματικῆς του περιπέτειας.

Τό ἄλλο. Σέ συνάφεια μέ τά ἀνοιχτά σολωμικά ζητήματα, ὑπάρχει ἕνα εὐρύτερο θέμα πού ἡ ιστοριογραφία μας δέν τό ἔχει ἀντιμετωπίσει ἀκόμα στό σύνολό του: ἐκεῖνο τής «ἐλληνοποίησης», ἄς ποῦμε ἔτσι, τής ἑπτανησιακῆς λογιόσυνης. Ὁ Σολωμός καί ὁ τρόπος τής «γέννας» τής γλώσσας του εἶναι ἕνα, τό λαμπερότερο ἴσως, ἀλλά ἕνα παράδειγμα. Καί δέν μπορεῖ νά

κατανοηθεῖ πλήρως ἄν δέν ἐνταχθεῖ στό μεγαλύτερο πρόβλημα τοῦ ἑπτανησιακοῦ δέκατου ένατου αἰῶνα. Γιατί εἶναι φανερό ὅτι ὁ τρόπος προσέγγισης τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος, καθώς καί τής σχέσης ἐθνους-γλώσσας στά Ἑπτάνησα εἶναι σέ μεγάλο βαθμό διαφορετικός ἀπό ἐκεῖνον τής ὑπόλοιπης Ἑλλάδας. Στά Ἑπτάνησα τοῦ δέκατου ένατου αἰῶνα δέν ήταν «τοῦ συρμοῦ» νά γράφουν ἰταλικά, ὅπως ἔχει εἰπωθεῖ σέ σχέση μέ τόν Σολωμό. Τά ἰταλικά, τό γνωρίζουμε, ήταν γιά ἕνα μεγάλο τμήμα τής τοπικῆς κοινωνίας (ἰδιαίτερα γιά τήν πνευματική καί κοινωνική ἔλιτ) ἱστορικά ἕνας κόσμος καί ἕνας τρόπος συγκρότησης τής συλλογικῆς μνήμης, πού δημιουργοῦσε ὄργανικούς δεσμούς μέ τήν ἰταλική λογιόσυνη. Ἀργά μέσα στόν ἴδιο αἰῶνα, λίγο μετά τόν θάνατο τοῦ Σολωμοῦ, ὁ Ἑρμάννος Λούντζης ἔγραφε στά παιδιά του: «Τί τό θέλετε, παιδιά μου; Ἀγαπῶ καί σέβομαι τό Πανελλήνιον, ἀλλά γράφω ἰταλικά καί θεραπεύεται ἡ ψυχή μου!» Εἶναι ἀνάγκη, λοιπόν, νά μελετήσουμε, μέσα ἀπό νέες λογικές, συστηματικά καί συναρμοσμένα μεταξύ τους, τά ζητήματα τής διαδικασίας «ἐλληνοποίησης» τής συνείδησης καί τής γλώσσας τών Ἑπτανήσιων τῆ σταδιακή (ἀλλά εὐθύγραμμη;) μετακίνησή τους πρὸς τόν νέον, τόν ἐθνικό ἄξονα· τοῦς τρόπους ἀποκοπῆς τους ἀπό ἕναν κόσμο στόν ὁποῖο ὄφειλαν μεγάλο μέρος τοῦ κοσμοειδώλου τους· τά συνολικά ζητήματα τής –κάποτε ἀδιέξοδης– συζήτησης αὐτῶν τών ἀνθρώπων μέ τό παρελθόν καί μέ τό μέλλον τους, τό πῶς ἡ ἀτομική, ἡ ταξικῆ ἢ ἡ συλλογική μνήμη διεισδύει στό ὄραμα, δηλαδή.

LUTTO*

In memoriam, για έναν νεκρό πενήντα δύο χρόνια μετά τό θάνατό του

του Παύλου Δ. Κρέμου

Στό κέντρο τῆς Ἀθήνας, Αἰόλου καί Ἀγίου Μάρκου, βρίσκεται ἡ ἐκκλησία πού τήν ἀποκαλοῦν Χρυσοσπηλιώτισσα. Ὁ ἀρχιτεκτονικός της ρυθμός εἶναι ἀπροσδιόριστος, ἀποπνέει ὅμως μιὰ βαθιά ἱεροσύνη καί ἴσως λίγη θλίψη. Εἶτε ἂν κοντοσταθεῖς ἀπλῶς νά τήν κοιτάξεις εἶτε, ἂν ὡς πιστός, θελήσεις νά προσκυνήσεις εἶτε ἀκόμη κι ἂν προσπεράσεις, ἀπλῶς διαβάτης πού τρέχει στίς δουλειές του, δέν μπορεῖ, κάτι μέσα στήν ψυχή σου θά σκιρτήσει. Τό παραδέχονται αὐτό ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι πού ρώτηρα.

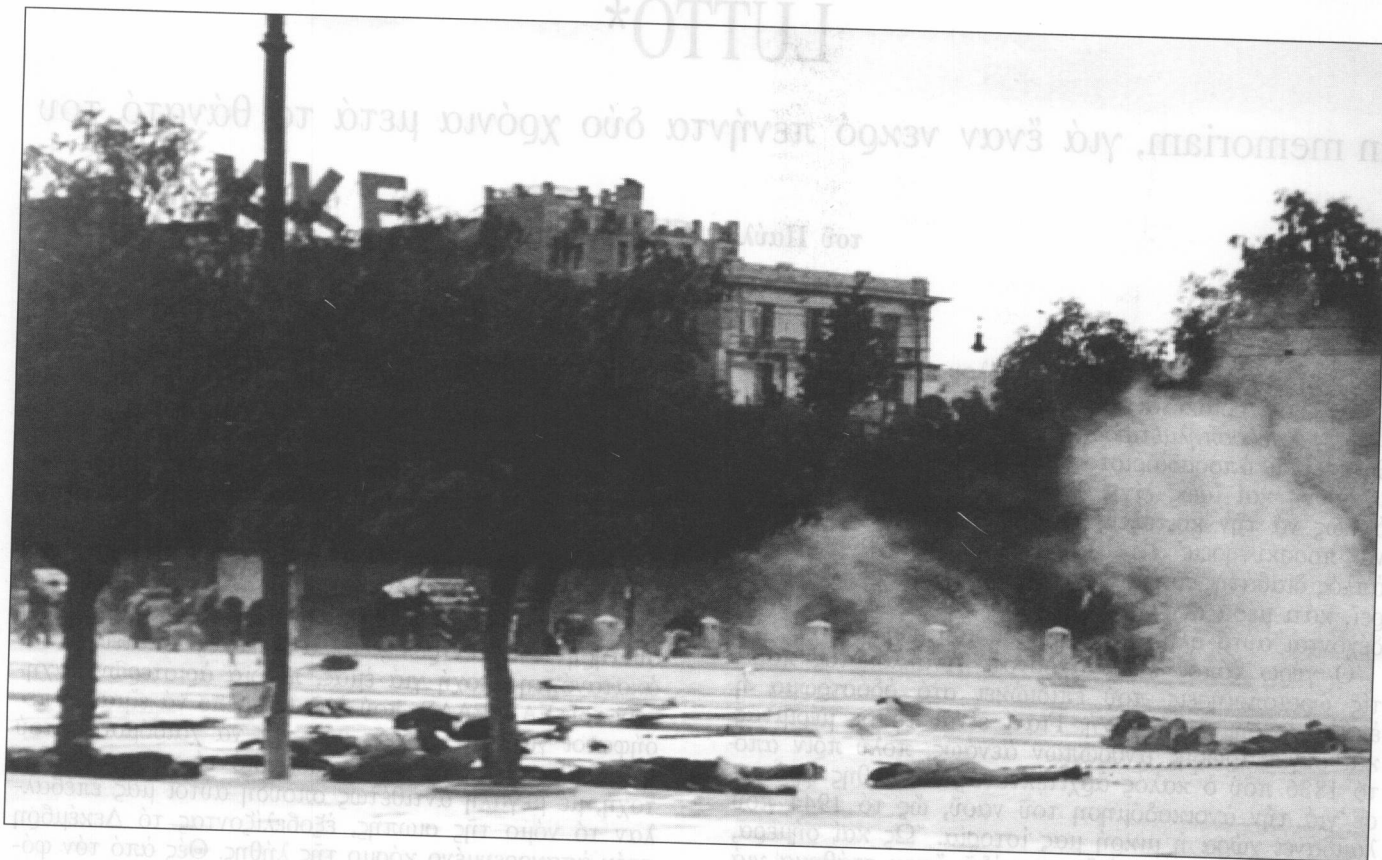
Ὁ γύρω τόπος εἶναι ἄχρονος. Ἀναλλοίωτος παρά τίς ὤραιοποιήσεις πού ἐπιδιώκει στό ὁδόστρωμα ἡ ἐκάστοτε δημοτική ἀρχή. Γιατί εἶναι τόπος μέριμνας καί συγκέντρωσης ἀνθρώπων ἀενάως, πολύ πρῖν ἀπό τό 1836 πού ὁ καλός ἀρχιτέκτονας Κλεάνθης φρόντισε γιά τήν ἀνοικοδόμηση τοῦ ναοῦ, ὡς τό 1944 πού λαμβάνει χώρα ἡ μικρή μας ἱστορία. Ὡς καί σήμερα, πού τά δῆματά μου μ' ἔφεραν ἐδῶ ὅπου στάθηκα γιά νά ξαποστάσω καί νά συλλογισθῶ, μήπως βοηθηθῶ καί τακτοποιήσω τίς δικές μου ἀναμνήσεις, ἀπόγονος ἐγώ μιᾶς οἰκογένειας πού κατά τόν πόλεμο κατοικοῦσε πολύ κοντά, ἐπί τῆς ὁδοῦ Αἰόλου.

Πίσω στόν Δεκέμβρη τοῦ '44 λοιπόν. Ἀπό τήν Πεντέλη ἔχει κατεβάσει παγετό, τά μαγκάλια ὅμως εἶναι ἀκόμα παροπλισμένα καί τά σώματα ταλαιπωρημένα, χορτάτος δέν εἶναι κανείς, ἡ φυματίωση παραδοκεῖ πανταχοῦ παρούσα κι ἀρχίζει νά χασκογεῖ μαζί μέ τό βορινό ἀγέρι, τό παρελθόν ποναίει καί τό μέλλον διαρκεῖ πολύ. Ὅμως, ἂν καί ὅλα εἶναι τόσο εὐθραυστα, ὑπάρχει ἐλπίδα. Ἡ κυβέρνησις Ἑθνικῆς Ἐνώσεως μέ πρωθυπουργό τόν Γεώργιο Παπανδρέου ὑπόσχεται ἕνα καλύτερο αὐριο γιά ὅλους, ἡ τεράστια ἐαμική παράταξη πού μέ ἀντιφάσεις καί ἀντιθέσεις παλεύει νά διασφαλίσει τίς κατακτήσεις τοῦ λαοῦ μετέχει στήν κυβέρνηση. Νικητές τοῦ πολέμου πού τελειώνει εἴμαστε ἄλλωστε. Ἐαμίτες καί Σύμμαχοι. Δημοκράτες, κομμουνιστές ἀκόμη καί φιλοβασιλικοί. Μποροῦμε νά συνυπάροξουμε. Πρῖν ἀπό λίγες μέρες ἡ Ἀθήνα γιόρτασε τήν Ἀπελευθέρωση.

* Πένθος.

Εἴμαστε στή ἀρχή ἀρχή τῶν «Δεκεμβριανῶν», ὅπως μάθαμε νά τά λέμε μετά, κάποιου μήνα πού μᾶλλον θάπρεπε νά σῆσται ἀπό τή συγκεκριμένη χρονιά, ἔτσι ἤχοῦσε ὁ λόγος τῶν μεγαλύτερων σ' αὐτιά τῆς δικῆς μου παιδικῆς ἡλικίας, δεκαπέντε μέ εἴκοσι χρόνια ἀργότερα. Ἦταν ὁ μήνας «πού ἄρχισαν τά κομμουνιστο-συμμοριτικά ἐγκλήματα», ὅπως μᾶς νοθετοῦσε ὁ θεολόγος, καί φανατικός Ζωίτης, Βάρτσος στά θρησκευτικά. Εποχή μεγάλης συμφορᾶς καί διχασμοῦ, γιά τήν ὁποία καλύτερα νά μὴν ὀμιλοῦμε, μᾶς προέτρεπαν οἱ συντηρητικοί κεντρῶοι, ἀλλά τελείως σκοτεινὴ καί ἀκατανόητη ἐποχή γιά ἐμᾶς, παιδιά ἀριστερῶν μαχητῶν τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, πού ἐνῶ θάπρεπε νά εἴμαστε περήφανοι γιά τοὺς γονεῖς μας καί νά χαίρομαστε πού ἡ Ἑλλάδα μας εἶχε λευτερωθεῖ ἀπό τή ναζιστική Κατοχή, μέ μεγάλη ἀντιθέτως σπουδή αὐτοὶ μᾶς ἐπέβαλαν τό νόμο τῆς σιωπῆς, ἐξοβελίζοντας τό Δεκέμβρη στόν ἀπαγορευμένο κόσμο τῆς λήθης. Θές ἀπό τόν φόβο τοῦ μετεμφυλιακοῦ μακελίου καί τῶν διώξεων πού ἐπέβαλλαν οἱ νικητές γιά μιὰ τουλάχιστον τριακονταετία, θές ἀπό ἀμηχανία γιά τό ὅτι τελικῶς δέν ἔγινε δυνατόν ἡ παράταξή μας νά ὑπάρξει εἰρηνικά στή μεταπολεμική ἀνασυγκρότηση. Κάτι μπερδεμένα ἀκούγαμε μόνον γιά τό Δεκέμβρη. Κάτι, πού στήν καλύτερη περίπτωση, μέσω διαφορούμενων σημασιοδοτήσεων καί αὐτοσαρκασμοῦ νά μᾶς κινοῦσε ἀργότερα τήν περιέργεια: Μαθαίναμε τό τραγουδάκι «Μᾶς πήραν τήν Ἀθήνα... νανοῦμ νανοῦμ νανοῦμ, μονάχα γιά ἕνα μήνα...». Οἱ Ἑγγλέζοι τήν πήραν!; Μά γιατί; Οἱ Ἑγγλέζοι ἦταν δικοὶ μας σύμμαχοι. Ἀκούγαμε ὅτι κάποιος Σκόμπυ, Ἄγγλος σύμμαχος κι αὐτός, ὄχι ναζιφασίστας, δηλαδή ἀπό τοὺς «καλοῦς», σάν τόν Τζῶν Γουέην καί τό κάστ του πού τοὺς θαυμάζαμε στόν κινηματογράφο τοῦ '60 στή «Μεγαλύτερη μέρα τοῦ πολέμου» νά ἐφοροῦν στίς ἀκτές τῆς Νορμανδίας καί μέ καπνιασμένα πρόσωπα νά φέρουν ἀπό τή Δύση, μαζί μέ τόν ἀέρα τῆς νίκης ἐπί τοῦ φασισμού τό ὄνειρο μιᾶς δημοκρατικῆς ἐποχῆς εὐημερίας καί πανανθρώπινης εὐτυχίας. Αὐτός ὁ Σκόμπυ ὅμως πού ἔκανε ἀπόβαση στόν Πειραιά... Κύριε ἐλέησον! Δέν κόμισε γλαύκας παρά «ἦρθε μέ ἀεροπλάνο καί ρουκετοβόλα, μέσα στήν Ἀθήνα νά τά κάψει ὅλα... μόνο τό Κολωνάκι νά τό ἀφήσει, γιατί τό βράδυ ἐκεῖ θά κατοικήσει...», ὅπως ἔλεγε τό σατιρικό τραγουδάκι σέ ρυθμὸ ἐλαφροῦ

φόξ-τρούτ. Καί επίσης ακούγαμε, αλλά βλέπαμε καί μέ τά ίδια μας τά μάτια, ὅτι ὄχι οἱ ἥρωες μά οἱ συνεργάτες τῶν Γερμανῶν καί οἱ δωσίλογοι, αὐτοαποκαλούμενοι ἔκτοτε *ἐθνικόφρονες*, εἶχαν τό πάνω χέρι, γι' αὐτό μόνο... Ἠθικῶς ὁ Ἐφιάλτης μπορεῖ νά εἶναι καταδικασμένος στίς συνειδήσεις μας, ἀδιαλείπτως ἀπό τήν ἀρχαιότητα ἀλλά καλοῦ κακοῦ ἄς μήν νομισθεῖ ὅτι κάτι ὑπονοεῖται γιά σύγχρονούς μας.

Χρειάστηκε νά περάσει μισός αἰώνας γιά ν' ἀνοίξουν οἱ ἱστορικοί τό κουτάκι τῆς Πανδώρας καί ν' ἀρχίσει δειλά δειλά «ὁ Δεκέμβρης» νά ἀποκτᾶ τίς πραγματικές του διαστάσεις.

Ἡ Αἰόλου τήν ἐποχή ἐκείνη, ὅπως καί τώρα, ἦταν δρόμος ἐμπορικός καί πολύ μά πολύ θορυβώδης. Ἀπολύτως αὐτό πού λέγεται ἀγορά. Κάρα, μουλάρια, ἀχθοφόροι, πού καί πού κανένα γκαζοζέν, κράχτες, λουκουματζήδες (ὑπάρχει ἀκόμα σήμερα ὁ μεταλλαγμένος «Κρίνος» πού πουλάει καί λουκουμάδες), καστανάδες, σταθεροί καί πλανόδιοι πωλητές κάθε εἶδους ρουχισμοῦ, ματζουνιοῦ, παιγνιδιοῦ καί εἰκονιδίου Ἁγίων. Ἐπί Κατοχῆς βέβαια καί κάμποσο μετά, τό κέφι εἶχε ἐκλείψει καί τά ἀγαθά σπάνιζαν μά οἱ συνθήκες συνήθειες, μή μᾶς πάρει καί ἀποκάτω δηλαδή. Καί ὅταν ἔρχονταν τό πανηγύρι τῆς Παναγίας ἤ οἱ γιορτές τῶν

Χριστουγέννων γινόταν κυριολεκτικά ὁ χαμός. Ἄνθρωποι, ζῶα καί ὀχήματα ὅλα μαζί ἀνάκατα. Καί δέν ἦταν καί πεζόδρομος, ὅπως σήμερα. Γιά σκέψου! Ἐκεῖ, στήν Αἰόλου, μέσα στήν ἀναμπουμπούλα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς πρωτοβγήκε τό «χάνει ἡ μάνα τό παιδί καί τό παιδί τή μάνα». Νά λοιπόν πῶς ἐγινε αὐτό, πῶς βγήκε ἡ παροιμία δηλαδή:

Ἀνάμεσα στά παιδιά πού ἐπαιζαν στό δρόμο (διότι τά χρόνια ἐκεῖνα τά παιδιά ἐπαιζαν πολύ στούς δρόμους) ἦταν καί τά παιδιά τῆς πολυμελοῦς οἰκογενείας τοῦ κυρ Μιχάλη, μικρότερος ὅλων ὁ Βασίλης. Πολύτεκνος μικροαστός ἐμπορος τοῦ κέντρου αὐτός, ἀφοῦ μέ χίλια βάσανα καί πολλή τύχη ἐπέζησε ἀπό τή Μικρασιατική περιπέτεια τά κατάφερε νά ἐπιζήσουν καί ὅλα ἀνεξαιρέτως τά μέλη τῆς οἰκογενείας του, ἕως καί δεύτερα ξαδέρφια, τόν καιρό τῆς πείνας, τό χειμῶνα τοῦ '42 κι ἀπ' ὅλα τά ἄλλα δεινά τῆς Κατοχῆς νά γλιτώσουν, χωρίς ὁ ἴδιος νά γίνει οὔτε μαυραγορίτης οὔτε δωσίλογος. Ἔστησε πολλές δουλειές καί λίγο λίγο ἀπ' τήν καθεμίᾳ τά βόλεψε. Τήν ἀπατεωνιά καί τήν προδοσία δέν τοῦ τίς ἐπέτρεπε ἄλλωστε καί ἡ θρησκεία του, ἡ προσήλωση σ' ἕναν αὐστηρό χριστιανισμό πού ἄρχισε καί τέλειωνε μέ τό *Κατά Ματθαῖον* αὐτή ἦταν ἄλλωστε καί ὅλη του ἡ παιδεία, αὐτό μόνον τό κείμενο ἤξερε νά διαβάξει, ἐκτός ἀπό τούς λογαριασμούς τοῦ μαγαζιοῦ. Καί ἡ ρουμελιώτικη καταγωγή του, σκληροτράχηλος Μικροχωρίτης, δέν θά τόν ἄφηνε πο-

τέ νά πατήσει τόν ὄρκο πού ἔδωσε στήν Παναγία νά εἶναι πάντα ἐνάρετος καί θεοσεβούμενος, ὅταν τό '23, μέ καμιά τριανταριά μόνον συντρόφους του ἐπέστρεψε ζωντανός στήν Ἀθήνα, ἐπιστροφή αἰχμαλώτων, μετά ἀπό κάνα χρόνο πού ἔσπαγαν κοτρόνια σέ κάποιο τουρκικό κολαστήριο στό Ἀραράτ. Ἐκεῖ ἄφησαν τά κόκαλά τους οἱ ὑπόλοιποι. Κάποιες χιλιάδες.

Ἐκτός ἀπό τό παιγνίδι ὑπῆρχε καί ἡ παιδική ἐργασία. Τά πράγματα ποτέ δέν ἦταν εὐκόλα. Ἰδιαιτέρα στήν Κατοχή ὅλα τά παιδιά βοηθᾶνε. Ἐκτός ἀπ' τόν Βενιαμίν τους. Αὐτός ἦταν Πρίγκιπας. Ὁ κανακεμένος. Τόσα χέρια ὑπῆρχανε. Ἄλλος στά θελήματα, ἄλλος στό ἐργαστήριο, οἱ κοπέλες στό σπῆτι, τί νά κάνει ὁ Βασίλης! Ὁ μόνος πού ἔπαιξε ἀνέμελα, ὁ μόνος πού εἶχε τῶν ἀδερφῶν του τά φιλιὰ. «Ἐγώ θά γίνω καπετάνιος», ἔλεγε, «θά ταξιδέψω μακριά, μέ καράβι μεγάλο, μέ χίλιους ναῦτες...».

Στίς 4 Δεκεμβρίου τοῦ 1944 στίς ἐφτά τό πρωί κανεὶς δέν ἔπαιξε βέβαια στούς δρόμους καί ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν λίγο βαριά ἀφοῦ ὑπῆρχε διάχυτη ἀνησυχία ἀπό τά χτεσινὰ γεγονότα. Ἡ κυβέρνηση Ἐθνικῆς Ἐνώσεως εἶχε φτάσει σέ ἀδιέξοδο. Οἱ ἐάμιτες ὑπουργοὶ ἀφοῦ παραιτήθηκαν κάλεσαν συλλαλητήριο διαμαρτυρίας Κυριακάτικα στό Σύνταγμα. Στίς 3 Δεκεμβρίου. Ἄν καί τό συλλαλητήριο εἶχε ἀπαγορευθεῖ μαζεύτηκα λαός πολὺς. Κι ἔγινε μακελειό. Ἡ Ὁρεινὴ Ταξιαρχία πού στρατοπέδευε στοῦ Γουδιῆ ἦταν ἐκεῖ. Οἱ ἀστυφύλακες πολυβολήσανε τόν κόσμο ἐν ψυχρῶ. Ὁ κυρ Μιχάλης ἦταν στή Λειτουργία. Τά μεγάλα του παιδιά ὅμως πῆγαν στή διαδήλωση κρυφά. Ἐπονίτες βλέπει.

Μά οἱ ἀναταραχές, ἀκόμα καί οἱ νεκροί, δέν εἶναι λόγος νά σταματήσουν τά πάντα, τόσα καί τόσα ἔχουμε περάσει, σκέφτεται ὁ κυρ Μιχάλης. Ἄλλωστε τό κέντρο εἶναι ἤσυχο. Ἀπό τοῦ Μακρυγιάννη ὡς τό Σύνταγμα καί ἀπό κεῖ στήν Ὀμόνοια καί τοῦ Ψειρή καί πάνω πρὸς τὴ Σόλωνος ὡς τό Κολωνάκι κυριαρχεῖ ἀπολύτως ἡ κυβερνητικὴ ἐξουσία. Οἱ ἀστυφύλακες εἶναι μαζεμένοι στά τμήματα καί στούς δρόμους ἔχουν ἀκροβολιστεῖ ἐδεσίτες, χίτες καί ταγματασφαλίτες, πού τώρα λέγονται ἐθνοφρουροί. Οἱ νεαροὶ ἐπονίτες τοῦ κέντρου καί τά μέλη τοῦ ἐφεδρικοῦ ΕΛΑΣ ἔχουν πάρει γραμμὴ νά μετακινηθοῦν στίς συνοικίες, ἀναλόγως ὁ καθένας. Μά κι αὐτοὶ δέν ἀνησυχοῦν. Ὀλόκληρο Ἀξονα ἐνίκησαν. Ἡ ἐαμικὴ παράταξη μαζεύεται στήν περιφέρεια τῆς Ἀθήνας. Ἡ ἔνταση δέν μπορεῖ παρά νά ξεθυμάνει. Στό κάτω κάτω Ἕλληνες εἶμαστε ὅλοι καί Ἀγγλοὶ σύμμαχοι ἀποδιβάξονται στόν Πειραιά. Τά γουρούνια τῶν SS ἔχουν φύγει. Ἡ ζωὴ ἔχει ἀρχίσει ξανά νά τραβᾷ τὴν ἀνηφόρα. Τί διάολο. Εἶναι δυνατόν νά σφαχτοῦμε μεταξύ μας;

Δευτέρα, ἀνήμερα τῆς Ἁγίας Βαρβάρας. Πλησιάζουν τά πρώτα ἐλεύθερα Χριστούγεννα. Κυκλοφόρησε πῶς ὁ κυρ Γιάννης γιὰ πρώτη φορά μετά ἀπό τρία χρόνια θά βγάλει τό καζάνι του καί θά φτιάχνει λουκουμάδες μέ τὴν τρύπα στή γωνία. Δυόμισι δραχμές ἡ μερίδα. Λιγότερο κι ἀπὸ τὸν Ριζοπάστη. Μιά νέα ἐργάσιμη ἔβδομάδα ξεκινᾷ «...τρίζον γκρεμίζονται οἱ θρόνοι,

καινούρια ζωὴ προχωρεῖ», σιγομουμουρίζει τό ἄσμα ὁ μέγας, μὴν τόν ἀκούσει κι ὁ κυρ Μιχάλης. Μακριὰ ἀπὸ ἐμᾶς οἱ ἄθεοι κομμουνιστές. Τά παιδιά ἐτοιμάζονται λοιπὸν κανονικά γιὰ τό σχολεῖο, τά μεγαλύτερα βοηθοῦν τά μικρότερα, κάποια πειράγματα καί μικροτσακωμοί, ἀφοῦ εἶναι βαρὺ τό ἀγουροξύπνημα. Πάντως τό γάλα ἀχνίζει στήν κατσαρόλα, ὅσο γιὰ ψωμί ἔχουμε ἀρκετό... Κι ἐκεῖ πού πάει ν' ἀνοίξει ἡ πόρτα, νάσου ἓνα μπάμ ἀπ' τό πουθενά, ἀπὸ κάποιον ἀκροβόλιμένο πού ἀγρίεψε ὀλονυκτὶς μέ τό δάκτυλο στή σκανδάλη καί ἡ σφαῖρα βρῖσκει τὸν μικρὸν κατάστηθα. Τί ἔγινε, ρέ παιδιά; Ὅχι, τίποτα δέν εἶναι, νά, τίποτα δέν εἶναι καλέ μου, βόηθα Παναγιά μου... χανόμεστε. Χάνει ἡ μάνα τό παιδί καί τό παιδί τὴ μάνα.

Τό Πρώτων Βοηθειῶν δέν εἶναι καί μακριά. Κάτω στήν Γ' Σεπτεμβρίου, πρὸς τὴν πλατεία Λαυρίου. Τρεχάτε ρέ! Ὁ μέγας τρεχάλα, ὁ μικρὸς ἀγομαχάει στήν ἀγκαλιά του, ὥσπου νά φτάσουν ἔχει ξεψυχήσει, τό μέρος εἶναι γεμάτο τραυματίες ἀπὸ τά χτεσινὰ ἐπεισόδια, οἱ γιατροὶ ὅλη τὴ μέρα ἐκεῖνη, δυστυχῶς καί τίς ἐπόμενες, πιστοποιοῦν θανάτους παρά σώνουν ζωές.

Παραπλεύρως, στή Χρυσοσπηλιώτισσα πρὸς τὴν ὁδὸ Βύσσης, ὑπάρχει ἓνα κηπάριο, περιφραγμένο, εὐτυχῶς, μέ κάγκελο. Δέν γνωρίζω πότε περιφραχτήκε, μά ὅποτε καί νάγινε αὐτό, καλῶς ἔγινε. Γιατί ὅποιοι θείανε τίς ἀγριεὶς ἐκεῖνες μέρες τοῦ Δεκεμβριοῦ πού ὅλα ἦταν ὑπὸ διάλυση, πού ἀκόμη καί τά νεκροταφεῖα ἦταν κλειστά καί κατὰ πῶς λένε οἱ ἱστορικοὶ ἡ Ἀθήνα μέτρησε χιλιάδες νεκροὺς κι ἀμέτρητους ἀταφους, ἰδία ἐκεῖνους ἀπὸ τοὺς βομβαρδισμοὺς τοῦ Σκόμπυ πού ἡ ἀναλγησία τῶν δωσίλογων χρησιμοποίησε, ἀποσυντεθειμένα πτώματα πιά, γιὰ νά κατηγορήσει τὴν ἐαμικὴ παράταξη, βάλε κι ἐκεῖνους πού πέθαναν ἀπὸ φυσικά, ἄς ποῦμε, αἷτια, βιαστικά βιαστικά οἱ δικοὶ τους, ὅσους ἐβρισκαν, ἢ ὅσοι βρισκονταν γιατί πρῖν πεθάνουν ἐτύχε νά ἔχουν κοντά δικούς, τοὺς παράχωναν πρόχειρα στό χῶμα, ὅπου μποροῦσαν. Οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς στό κηπάριο τῆς ἐκκλησιᾶς. Ὅσους χώρεσαν. Ἐκεῖ θάφτηκε καί ὁ Βασίλης. Χωρὶς κηδεῖα, χωρὶς καμπάνες. Ὅταν ἀργότερα καταλάγιασαν τά πράγματα, οἱ περισσότεροὶ κίνησαν τίς πρέπουσες διαδικασίες καί πῆραν τίς σορούς τῶν ἀγαπημένων τους ὥστε νά τοὺς ἀποδώσουν τίς ἀρμοζούσες τιμές καί νά τοὺς πενήθουν, κατὰ πῶς ὀφείλουν οἱ ἄνθρωποι νά πενήθουν. Ἐνίστε ὡστόσο, ἰδίως ὅταν ὁ πόνος εἶναι ἀνείπωτος καί τό ἄδικο τοῦ χαμοῦ πνίγει τὴν ἀνάσα καί τὴ φρόνηση, οἱ ἄνθρωποι, γιατί ἄνθρωποι ἀνήμποροι εἶμαστε μπροστά στό θάνατο, ἀρνούμαστε νά πρᾶξουμε τά δέοντα ὅπως μᾶς τά δίδαξαν οἱ παπποῦδες μας κι οἱ γαγιάδες μας καί ἀπωθοῦμε τὸν πόνον σέ τόπο ἀνυδρο, σέ τόπο συμφορᾶς. Ἐκεῖ ἀπωθήθηκε καί ὁ Δεκέμβρης. Ἐκεῖ καί ὁ Βασίλης ἀφέθηκε νά ξεχαστεῖ γιὰ πάντα, ἀκριβῶς στό κέντρο τοῦ μικροῦ κήπου πού τώρα φύεται μιά μικρὴ ροδιά.

PER ME SI VA NELLA CITTA DOLENTE
PER ME SI VA NELL' ETERNO DOLORE... **

Ἰδού λοιπόν ἀνασυνταγμένα καὶ πεντακάθαρα στὸ μυαλό μου, μπροστά στή Χρυσοσπλιώτισσα. Ἔτσι ἀκριβῶς ἔγιναν τὰ πράγματα. Μά κάτι ἀκόμα: τὸ φάντασμα τοῦ Βασιλέυ στοιχίει ἀπὸ τότε τὰ μέρη ὅπου ζοῦσαν οἱ ἀγαπημένοι του καὶ οἱ ἀπόγονοί τους. Μὲ καθέναν πού πέθαινε ὁ Βασιλεὺς ξαναπέθαινε μαζί του καὶ καθέναν πού γεννιόταν τὸν λογοῦσε γι' ἀδερφό. Καὶ καθέναν ἀπὸ ἐσᾶς. Ὅσοι ζεῖτε στή Μεγαλόπολη. Μέχρι τὶς ἐκλογές τοῦ '91, πενήντα χρόνια μετὰ, τὸ ὄνομά του ἐμφανίζονταν στοὺς ἐκλογικούς καταλόγους, ἀφοῦ γεννήθηκε μὲ πιστοποιητικό γεννήσεως καὶ ἦταν κανονικά ἐγγεγραμμένος ἀνάμεσά σας στὰ μητρώα τοῦ Δήμου Ἀθηναίων. Δὲν ἐμφανίστηκε ποτέ νά ψηφίσει. Ὁ θάνατός του δὲν δηλώθηκε ποτέ καὶ τὸ κράτος, ποῖος ξέρει, τὸν εἶχε γιὰ ἀνυπόταχτο ἢ γιὰ φοροφυγά. Ὁ θεῖός μου ὁ Βασιλεὺς, τὸ Δεκέμβρη τοῦ '44, ἦταν μόλις ἕξι χρονῶν.

** Πρόκειται γιὰ τὴ χαραγμένη (μὲ κεφαλαῖα γράμματα) ἐπιγραφή στὸ ὑπέρθυρο τῆς Πύλης τῆς Δαντείου Κολάσεως. Dante Alighieri, *La Divina Comedia - Inferno*, a cura di N. Sapegno, Nuova Italia, Firenze, 1978, Canto terzo, 1-9.

Νά πῶς ἔχει ὁλόκληρη ἡ ἐπιγραφή:

ΑΠΟ ΕΜΕΝΑ ΠΕΡΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗΣ ΟΔΥΝΗΣ ΤΗ ΧΩΡΑ,
ΑΠΟ ΕΜΕΝΑ ΘΑ ΦΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΑΙΩΝΙΟ ΠΟΝΟ

Καὶ παρακάτω:

ΑΠΟ ΕΜΕΝΑ ΘΑ ΠΑΣ ΣΤΙΣ ΨΥΧΕΣ ΠΟΥ ΥΠΟΦΕΡΟΥΝ.
ΑΠΟ ΔΙΨΑ ΔΙΚΑΙΟΥ ΜΕ ΘΕΛΗΣΕ Ο ΥΨΙΣΤΟΣ ΑΡΧΩΝ:
Η ΘΕΪΚΗ ΤΟΥ ΕΞΟΥΣΙΑ Μ' ΕΚΤΙΣΕ,
ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΤΟΥ Η ΚΑΛΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΤΟΥ
Η ΑΓΑΠΗ,

ΠΡΙΝ ΝΑ ΥΠΑΡΩ ΔΕΝ ΕΙΧΕ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΥΛΙΚΑ
ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΜΕΝΑ,
ΜΑ ΜΟΝΟ ΑΙΩΝΙΑ, ΚΙ ΕΓΩ ΑΙΩΝΙΑ ΕΙΜΑΙ.

ΑΦΗΣΤΕ ΚΑΘΕ ΕΛΠΙΔΑ, ΕΣΕΙΣ ΣΑ ΘΑ ΠΕΡΝΑΤΕ.

Συγχαρώστε μου τὴν ἐπαρση νά μεταφράσω ἕναν τέτοιο ὀγκόλιθο τῆς παγκόσμιας ποίησης ἀλλὰ αὐτές οἱ σκουρόχρωμες λέξεις τοῦ Δάντη ἔχουν σφηνωθεί στὸ μυαλό μου ἐδῶ καὶ τριάντα χρόνια καὶ τὶς λέω σάν ξόρκι ἢ σάν προσευχή μετὰ ἀπὸ κάθε χειρουργικό χτύπημα τῶν Ἀμερικανῶν, ἀπὸ τὴ Γιουγκοσλαβία ὡς τὸ Ἰράκ, γιὰ κάθε παράπλευρη ἀπώλεια τῶν πολέμων τους, γιὰ κάθε βομβιστικὴ ἐνέργεια πού κλείνει τὸν κύκλο τῆς ζωῆς κάθε δεκαεξάχρονου ἀλλόθρησκου τρομοκράτη καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ ἀθῶων θυμάτων. Νομίζω πῶς εἰπωμένες γιὰ τὸ Δεκέμβρη τοῦ '44 μεταθέτουν τὴ συμβολικὴ σημασία τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος πολὺ πρὸ πέρα ἀπ' τὸ νά εἶναι «τὸ κορυφαῖο σημεῖο μᾶς ἀπὸ τὶς σημαντικότερες ἐριδες πού δίχασαν τοὺς Νεοέλληνες», ὅπως πολὺ σωστά γράφει ὁ Α. Ἐλεφάντης (*Μᾶς πήραν τὴν Ἀθήνα...*, Βιβλιοράμα, Ἀθήνα, 2002.) Δίχασαν τὸν κόσμο ὅλο, καὶ εἰσηγάγαν τὶς μεταπολεμικὲς γενιές στὸν σημερινὸ ἄδικο καὶ φονικό ὄλεθρο πού μᾶς ἐπεφύλασαν οἱ νικητὲς τῆς Χιροσίμας.

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Για τὴν Ἱστορία τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων

«Ἡ ταινία “Οἱ ζωές τῶν ἄλλων” καταπιάνεται, μὲ τί ἄλλο, μὲ τὴν “κακιά” καὶ “ἀπάνθρωπη” Στάξι! Φυσικά, κουνέντα γιὰ τὶς μυστικὲς ὑπηρεσίες τῆς Δυτικῆς Γερμανίας, τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων... Ἔτσι, βέβαια, παραποιεῖται ἡ ἱστορία. [...] Ἡ Στάξι θά κριθεῖ ἀπὸ τὴν ἱστορία γιὰ τὶς “ὑπερβάσεις” τῆς, γιὰ τὶς “παρανομίες” τῆς, γιὰ τὶς ὅποιες “σκοπιμότητές” τῆς (κατηγορίες ἐνορχηστρωμένες πού ἐκτοξεύονται ἀπὸ θεοὺς καὶ δαίμονες) ἢ γιὰ τὸν σκληρὸ ταξικό ἀγῶνα πού ἔδωσε ἐνάντια στὸν ἱμπεριαλισμὸ καὶ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ κομμουνισμοῦ; Ἡ “προσωπικὴ περίπτωση” πού ἐξετάζει ἡ ταινία, ὅσο ἀληθινὴ καὶ ἂν εἶναι (πού δὲν εἶναι), μήπως ἀναιρεῖ τὴν ἀναγκαιότητα γιὰ ἰσχυρὲς καὶ ἀυστηρὲς μυστικὲς ὑπηρεσίες ἀπὸ τὰ λαϊκά κράτη, ὅταν ἀπέναντί τους ὑπάρχει ἐχθρὸς καὶ μάλιστα ἰσχυρότερος καὶ καλύτερα ἐξοπλισμένος;»

Κάπως ἔτσι παρουσιάζει ὁ Ριζοσπάστης (14.12.2006) τὴν ἐν λόγω ταινία. Ἀκόμα καὶ ἂν ὁ συγκεκριμένος προβληματισμὸς πού ἐκφράζει εἶναι ἕνας ἀταβισμὸς προσίδιος στὸν συγκεκριμένο πολιτικὸ ὄργανισμὸ, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ ἐπιχειρηματολογία σέ συζητήσεις γιὰ θέματα πού ἄπτονται τοῦ «ὑπαρκτοῦ» δὲν ἔχουν ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὴν ἀμηχανία πού τὴ χαρακτήριζε πάντα, οὔτε ἔχει ξεπεράσει κατὰ πολὺ τὰ ὅρια τῆς στερεοτυπικῆς προσέγγισης. Ἐχῶ τὴν αἴσθησι ὅτι καὶ λόγῳ τῆς συγκυρίας, ὅπου πάσης φύσεως ἀντικομμουνισμοὶ καὶ ἀναθεωρητισμοὶ τείνουν νά καταστοῦν ἡγεμονικοὶ –πολιτικά καὶ ἐπιστημονικά–, ἡ συνδικαλιστικὴ ἀντιπαράθεσι τοῦ τύπου «ναὶ μὲν, ἀλλά» ἐπανερχεται στὸ προσκήνιο. Ὁ διάλογος γιὰ τὴν περσινὴ ἐπίσκεψι τοῦ Ἀλαβάνου στὴν Κούβα, ἄλλωστε, εἰδείξε ὅτι τὸ θέμα ἐξακολουθεῖ νά εἶναι προκλητικὰ εὐαίσθητο γιὰ τὸ σύνολο τῆς Ἀριστερᾶς.

Ἡ συζήτηση γιὰ τὶς λαϊκὲς δημοκρατίες δὲν ξεπέρασε ποτέ τὴν παιδικὴ ἀσθένεια τῆς ἰδεολογικοποίησης, ὥστε νά περάσει στὸ ὠριμότερο στάδιο τῆς ἐπιστημονικῆς πραγμάτευσης, ἡ ὁποία μὲ τὴ σειρά τῆς θά τροφοδοτήσῃ ἕναν σοβαρὸ διάλογο, παρέχοντας στοιχεῖα γιὰ μιὰ ἐμπειριστατωμένη καὶ ἀποφορτισμένη προσέγγισι. Ἐπιστημονικὲς μελέτες ἐγχώριες ἢ μεταφρασμένες γιὰ τὶς χῶρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ» εἶναι μᾶλλον ἐλάχιστες, ἕως ἀνύπαρκτες. Ἴσως, ἡ ἱστορία τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, ἦρθε ὁ καιρὸς, νά γίνῃ ἀντικείμενο ἱστορικῆς μελέτης καὶ ὄχι ἀλληλοκατηγοριῶν καὶ αὐτοδικαίωσης, διαφορετικὰ θά ἀναγκαστοῦμε νά περιοριστοῦμε στὶς πραγματεῦσεις μελὸ μαρτυριῶν, ρεπορτάζ προβληματισμένων (πρῶν ἀριστερῶν) δημοσιογράφων, χαριτωμένων ταινιῶν καὶ κομματικῶν ἐπεξεργασιῶν.

Κατερίνα Λαμπρινοῦ

ΟΙ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ, ΤΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Θάλεια Ζαΐμη, *Ο Ίπποκράτης Ζαΐμης και η εποχή του*
‘Απόπλους, Σάμος 2004, τ. Α’, σ. 519

του Νίκου Θεοδοκᾶ

Η Θάλεια Ζαΐμη με τό βιβλίο της *‘Ο Ίπποκράτης Ζαΐμης και η εποχή του*, έρχεται να προσθέσει μιά σημαντική κατάθεση για τήν ανάπτυξη του ΕΑΜ και τήν ιστορία της ‘Αντίστασης στη Σάμο.

Μέ ἄξονα τīs ἀναμνήσεις και τὰ διώματα τῆς συγγραφέως, τό ἔργο αὐτό ἐνωματώνει πολλές ἀκόμη φωνές. Κεντρική ἀνάμεσά τους, ἡ μαρτυρία τοῦ ἰδιοῦ τοῦ Ίπποκράτη Ζαΐμη, πού παρουσιάζει και ἀνασυντάσσει τὰ γεγονότα στίς ἐπιστολές και τὰ τετράδιά του. Μέ τὰ ὑφάδια ἀπό τὰ σπαράγματα τῶν κειμένων τοῦ Ζαΐμη, ἡ συγγραφέας πλέκει τὰ ιστορούμενα σέ ἓνα λιτό ἀλλά περιεκτικό ἀφηγηματικό σχῆμα, συμπληρώνοντας τὰ κενά τῶν τεκμηρίων και τῆς μνήμης μέ μαρτυρίες τῶν οἰκειῶν και τῶν συντρόφων του για ὅσα ἔζησαν και ὅσα θυμοῦνται. Ὅλα αὐτά μαζί, ἡ Θάλεια Ζαΐμη κατορθώνει να τὰ συγκροτήσει σ’ ἓνα πολυφωνικό ἱστορῆμα, ὅπου οἱ μνήμες, οἱ δημοσιευμένες και ἀδημοσίευτες μαρτυρίες (ἀλλά και οἱ ὡς ἐπί τό πλεῖστον διαφωτιστικές παραπομπές σέ ἱστοριογραφικές μελέτες για τή Σάμο, τόν πόλεμο και τήν ‘Αντίσταση), διασταυρώνονται μέ σημαντικά τεκμήρια τῆς ἐποχῆς πού παρατίθενται στό βιβλίο ἀλλά και μέ ἀναφορές στή σχετική βιβλιογραφία.

Ἡ ἀφήγηση τῆς προπολεμικῆς ζωῆς και δράσης τοῦ Ίπποκράτη Ζαΐμη παραπέμπει στίς ραγδαῖες μεταβολές πού σημειώνονται στήν κοινωνική, οικονομική και πνευματική ζωή τοῦ Μεσοπολέμου. Ἡ προσωπική διαδρομή τοῦ Ζαΐμη, ἡ οἰκογένεια, τὰ μαθητικά και νεανικά χρόνια, οἱ σπουδές στήν Ἐμπορική Σχολή στό Καρλόδασι, οἱ ἀναμνήσεις ἀπό τή δικτατορία Μεταξᾶ, τούς συνδικαλιστικούς ἀγῶνες, τīs συλλήψεις, τīs διώξεις και τīs ἐξορίες, ὅλα αὐτά ἀνασυγκροτοῦνται στήν ἀφήγηση τῆς συγγραφέως και

διαμορφώνουν τό προφίλ τοῦ μελλοντικοῦ ἐαμικοῦ ἠγέτη.

Ἐἴκοσι χρονῶν περίπου, ὁ Ζαΐμης ἔρχεται στήν Ἀθήνα μέ στόχο να ἐργαστεῖ και να σπουδάσει, ἔχοντας μαζί του οἰκογενειακές συστάσεις πρὸς τή Λέσχη τῶν Φιλελευθέρων. Καθὼς ἀντιλαμβάνεται ὅτι οἱ πολιτικές αὐτές γνωριμίες δέν θά τοῦ ἐξασφάλιζαν παρά μιά κομματική ἀργομοσθία, ὁ νεαρός Ίπποκράτης ἀλλάζει τὰ σχέδιά του και γίνεται ἐργάτης στό Λιπάσματα, στόν Πειραιά. Ἐκεῖ, κάποια στιγμή, θά βρεῖ δουλειά ὡς λογιστής σέ ἓνα θυροσδεψεῖο σαμῶτικης ἰδιοκτησίας και σύντομα θά ἀναλάβει διευθυντική σχέση. Εἶναι ἡ ἐποχή πού ὁ Ζαΐμης θά σχετιστεῖ μέ κύκλους ἀριστερῶν και κομμουνιστῶν συνδικαλιστῶν τοῦ Πειραιά.

Τὰ χρόνια ἐκεῖνα, διαβάζει ἐντατικά φιλοσοφία, κοινωνιολογία και θεολογία ἀνάμεσα στό κείμενα πού θά σφραγίσουν τήν σκέψη του, και τό *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*. Ἀκόμη, τὰ διαβάσματα και οἱ διανοητικές του ἀνησυχίες τόν ξανοίγουν στήν ποίηση και στήν πεζογραφία. Ἐχει σημασία, νομίζω, για τούς πνευματικούς του προσανατολισμούς ἡ ἰδιαίτερη μνεία πού γίνεται ἀπό τή Θάλεια Ζαΐμη στήν ἀγάπη του για τούς μεγάλους προεπαναστατικούς ρώσους συγγραφείς.

Ἐρχεται ὁ πόλεμος και ὁ Ζαΐμης θά βρεθεῖ στό μέτωπο μέ τό 18ο Σύνταγμα Πεζικοῦ Σάμου. Ἡ καθοριστική για ὅσα θά ἀκολουθήσουν ἐμπειρία τοῦ πολέμου στήν Ἀλβανία, ἐξιστορεῖται στίς ἐπιστολές του και στό τετράδια πού γράφτηκαν στό Παρθένη τῆς Λέρου τό 1969. Ὡς σύνδεσμος τοῦ λόχου μέ τό τάγμα ἀποκτᾶ μιά συνολικότερη ἀπό τόν μέσο στρατιώτη ὀπτική τοῦ πολέμου, τῆς τακτικῆς και τῆς οἰκονομίας του. Τὰ σπαράγματα τῶν μαρτυριῶν ἀπό αὐτά τὰ τετράδια, ὅσα δέν χάθηκαν, προσφέρουν

στόν αναγνώστη πυκνές εξιστορήσεις για τους τρόπους που διώνεται στόν πόλεμο ο φόβος και ο θάνατος, για τις συνθήκες εκείνες που κάνουν την απέλπισία αποκοτιά, για τη συλλογική παραγωγή του θάρρους και του ήρωϊσμοῦ. «Θανάτω θάνατον πατήσας», ὅπως τό εἶπε σ' ἕνα ἀπό τά σεμινάρια τῶν ΑΣΚΙ ὁ Ἄγγελος Ἐλεφάντης, μιλώντας για τό ἀτομικό και συλλογικό αἶσθημα τῶν ἀνθρώπων που πέρασαν στήν Ἀντίσταση μέσα ἀπό τό μακελειό του πολέμου και του τρόμου που ἔφεραν ἡ πείνα, οἱ διώξεις και οἱ ἐκτελέσεις. Οἱ συγκλονιστικές ἐμπειρίες του μετώπου, λοιπόν, ἀλλάζουν τόν Ζαῖμη ὅπως ἀλλάζουν και τούς συμπολεμιστές του, ἀνασυγκροτοῦν τις προσλήψεις του παρελθόντος και τις προσμονές του μέλλοντος, χειραφετοῦν κατά μία ἔννοια τά πρόσωπα και τις ὁμάδες ἀπό τις κληροδοτημένες ἀντιλήψεις για τόν κόσμο, για τό δίκιο και τό ἀδικο.

Τά ἴχνη ἀπό τή νεανική διαδρομή του Ζαῖμη και οἱ σωζόμενες μνήμες ἀπό τήν ἐμπειρία της Ἀλβανίας διαγράφουν ἕνα τυπικό παράδειγμα ἀνθρώπου μέ ιδέες προοδευτικές που, μετά τόν πόλεμο, θά ἀφιερωθεῖ στήν ὑπόθεση της Ἀντίστασης και θά ὀργανωθεί για νά ἀποτελέσει ὑπόδειγμα ἐαμίτη και ἀντιστασιακοῦ ἔνοπλου.

Δέν διασώζονται ἴχνη πιθανῆς ἐπαφῆς του Ζαῖμη μέ τά παράνομα ἐκεῖνα δίκτυα που θά μορφοποιηθοῦν στίς κατοπινές ἐαμικές ὀργανώσεις. Ξέρουμε, ὡστόσο, ἀπό διασταυρούμενες μαρτυρίες ὅτι, ἐπιστρέφοντας ἀπό τό μέτωπο, ὁ Ζαῖμη θά φθάσει στή Σάμο στά μέσα Μαΐου του 1941, ἔχοντας περάσει ἀπό τόν Πειραιά και ἀπό τή Σύρα. Κι ὅτι τό πρῶτο πράγμα που κάνει μετά τήν ἐγκατάστασή του στό νησί εἶναι νά ἐξασφαλίσει και νά φέρει στό σπίτι ἕναν σημαντικό για τά μελλούμενα ἐξοπλισμό· μία γραφομηχανή. Ἐξίσου, ἀπό τις μαρτυρίες, συνάγεται μέ βεβαιότητα ὅτι ὁ Ζαῖμη δέν δυσκολεύτηκε ιδιαίτερα νά προσαρμοστεῖ στούς κανόνες της συνωμοτικότητας. Αὐτά και μόνον τά μαρτυρούμενα, ἴσως, φωτίζουν κάποιες ἀπό τις σιωπές που συνεπάγεται, δυστυχῶς, ἡ ἀπώλεια του μεγαλύτερου μέρους ἀπό τό προσωπικό ἀρχεῖο και τά τετράδια του Ζαῖμη στούς καιρούς τῶν διώξεων και της ἐξορίας. Καθώς φαίνεται, δέν ὑπῆρξε μέλος του ΚΚΕ· εἶχε ὅμως ἀπό νωρίς συνδεθεῖ μέ συνδικαλιστικά ἢ ἄλλα δίκτυα που ἀχνοδιαγράφονται στίς ἀφηγήσεις για τά προπολεμικά γεγονότα. Ἐνδεικτικό, τό διασωζόμενο ἀπό τή Θάλεια Ζαῖμη ὄνομα του Βαγγέλη Κτιστάκη, ἀναπληρωματικοῦ μέλους της Κ.Ε. του ΚΚΕ και μέλους της ἀνασυγκροτημένης «παλαιᾶς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς», που ἐκτελέστηκε ἀπό τούς Ναζί στά Χανιά τόν Ἀπρίλη του 1943.

Ὁ Πειραιάς, λοιπόν, πιθανῶς και ἡ Σύρα, πρέπει νά εἶναι τόποι συναντήσεων μέ τούς προπολεμικούς γνωστούς και κάποιους ἀπό τούς συμπολεμιστές της 8ης Μεραρχίας Ἀρχιπελάγους που γυρνοῦσαν ἀπό τό μέτωπο στά νησιά και στά σπίτια τους. Ἀνάμεσά

τους, ὅπως μπορεῖ νά συναγάγει κανεῖς, και πρόσωπα συνδεδεμένα μέ τήν Ἀριστερά και τούς κύκλους που, λίγο ἀργότερα θά δώσουν πνοή στό ΕΑΜ και τις ὀργανώσεις του. Ἄς θυμηθοῦμε ἐδῶ ὅτι τήν ἴδια «προεαμική» ἐποχή και μέσα ἀπό τό ἴδιο περίπου δρομολόγιο, ἰδρύεται στή Χίο ἡ Ἀντιφασιστική Ὀργάνωση ἀπό μέλη του ΚΚΕ που ἦσαν ἀποκομμένα ἀπό τήν καθοδήγηση, ἀπό στρατιῶτες που ἐπιστρέφουν ἀπό τόν πόλεμο και ἀπό παλιούς συνδικαλιστές. Για τούς πρώτους τουλάχιστον, ὀδηγός ἦταν ἡ γενική γραμμή του κόμματος για τό ἀντιφασιστικό μέτωπο προσαρμοσμένη στήν πραγματικότητα της Κατοχῆς και στό πρόταγμα του ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα. Στά νησιά, εἰδικά, του ἀνατολικῆς Αἰγαίου τήν ὑπαρξη του ΕΑΜ θά τήν μάθουν μέ καθυστέρηση οἱ πρωταγωνιστές της Ἀντίστασης. Οἱ πληροφορίες, ὅμως, ὅταν θά φθάσουν, θά τούς βροῦν ἤδη ἔτοιμους και ὀργανωμένους. Ὅπως γράφει ὁ Ζαῖμη, στά τέλη του 1941 «ἐπιστρέφοντας στή Σάμο ὁ [κομμουνιστής] Μανόλης Καραθανάσης [...], μᾶς ἔφερε τό ἰδρυτικό διάγγελμα του ΕΑΜ που του εἶχαν δώσει μαζί μέ ὀδηγίες [...]. Ὑπῆρχε ἤδη ἔτοιμο ἕνα δίκτυο ἀνθρώπων για νά στελεχῶσουν τήν Ἀντίσταση. Αὐτή στάθηκε ἡ πρώτη και τελευταία ἐπαφή που εἶχε τό σαμμακό κίνημα μέ τήν Ἀντίσταση της λοιπῆς στεριανῆς Ἑλλάδας. Ἀργότερα μ' ἕνα καϊκι προερχόμενο ἀπό τόν Πειραιά ἔφτασε στά χέρια μας ἕνα φύλλο της Ἐλευθερῆς Ἑλλάδας».

Δυό μῆνες, λοιπόν, ἀφότου γύρισε στή Σάμο, ὁ Ἴπποκράτης Ζαῖμη βρίσκεται ἤδη νά μετέχει μᾶς παράνομης ὁμάδας που τύπωνε προκηρύξεις, μάζευε και ἔκρυβε ὀπλισμό. Πολύ νωρίς, ἀπό τό φθινόπωρο του 1941, βρίσκονται ὀργανωμένοι σέ τριάδες οἱ πυρῆνες που θά ἀποτελέσουν τό σαμῶτικο ΕΑΜ.

Ἐμποροί, δικηγόροι, φαρμακοποιοί, πρόσωπα που ἀνήκαν στίς ἐλίτ του τόπου, εἶσι που κάποια ὥρα ἐκφράστηκε ὁ φόβος «μήπως ἦταν πολύ ἀστική ἡ ὁμάδα στή σύνθεσή της». Ἐχομε κι ἐδῶ ἕνα φαινόμενο που συναντᾶται πυκνά στά χρόνια ἐκεῖνα· τή στράτευση, δηλαδή, στά πρῶτα ἡγετικά κλιμάκια της Ἀντίστασης, πέρα ἀπό τά ἐργατικά, συνδικαλιστικά και πολιτικά στελέχη τῶν κομμουνιστῶν, και ἐνός στατιστικά σημαντικοῦ ἀριθμοῦ προσώπων που ἀνήκαν στίς τοπικές ἐλίτ.

Στήν πρώτη πανσαμμακή συνδιάσκεψη, τήν ἀνοιξη του 1942, ὀλοκληρώνεται ἡ προγραμματική και ὀργανωτική συγκρότηση του τοπικοῦ ΕΑΜ. Εἶναι ἐξαιρετικῆς σημασίας ἡ ἔγνοια του Ζαῖμη νά διασώσει στά σημειώματά του τά ὀνόματα και τις τύχες τῶν ἀνθρώπων, τῶν συναγωνιστῶν και τῶν ἀντιπάλων. Ἦδη, οἱ πυρῆνες και οἱ ὀργανώσεις ἔχουν ἀναπτυχθεῖ παντοῦ και οἱ πρῶτες ρωγμές της συνωμοτικῆς δράσης ἔχουν ὀδηγήσει τούς καταδιωκόμενους στό «ἀντάρτικο», στό «ἐνοπλο τμήμα» του ΕΑΜ. Ἡ συλλογή ὀπλων και ἡ ἐπιμελητεία τῶν ἀντάρτικων ὀμάδων μετατρέπονται σέ διαδικασίες που συνδέο-

νται με εύρυστατους πολιτικούς και οργανωτικούς σχεδιασμούς του αντιστασιακού κινήματος. Είναι χαρακτηριστικό τό γεγονός ότι οι εκτεταμένες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Ιταλών από τόν Απρίλιο ως τόν Ιούνιο του 1943 στίς πλαγιές, στά δάση και στά χωριά του ὄρους Καρβούνη κατέληξαν στόν δεκαπλασιασμό τῶν δυνάμεων τοῦ ἀντάρτικου καί στήν πλήρη τοπική πολιτική ἡγεμονία τοῦ ΕΑΜ, ὅπως ἐκφράστηκε μέ τή ραγδαία ἀνάπτυξη τῶν θεσμῶν τοῦ αντιστασιακού κινήματος. Ἡ προστασία τῆς παραγωγῆς καί ἡ μάχη τῆς συγκομιδῆς πού ἀκολούθησαν τό καλοκαίρι καί τό φθινόπωρο τοῦ ἴδιου χρόνου, τό χτύπημα τῆς μαύρης ἀγορᾶς, τό μοίρασμα τροφίμων, ἡ διάθεση τῆς μοναστηριακῆς γῆς στούς ἀγρότες, ὅλα αὐτά δημιούργησαν ἕνα παλλαϊκό κίνημα πάνω στό ὅποιο στηρίχτηκε τό ΕΑΜ τόσο στήν περίοδο τῆς Κατοχῆς ὅσο καί στά δραματικά γεγονότα τοῦ Ἐμφυλίου πού ἀκολούθησαν λίγα χρόνια ἀργότερα. Ἐχει σημασία, στό σημεῖο αὐτό, νά ἐπισημανθεῖ ἡ σημαντική συμμετοχή κληρικῶν τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας στίς ἀντιστασιακές ὁργανώσεις, ἀκόμα καί στίς ἀντάρτικες ὁμάδες, μέ ἐξέχουσα καί καταλυτική τήν περίπτωση τοῦ δεσπότη Εἰρηναίου. Ὁ τελευταῖος, μάλιστα, θά συμβάλει στήν ἀποτελεσματικότερη σύνδεση τῶν ἀνταρτῶν μέ τή συμμαχική βάση τῆς Ἀγριλιάς στά τουρκικά παράλια ἀλλά καί στήν ἀπομόνωση τῆς ἀντιστασιακῆς προπαγάνδας στήν ὁποία ἐπιδόθηκε τό ὑπό τόν Λεκάτη ὀλιγομελές κλιμάκιο τοῦ ἑλληνικοῦ Στρατηγείου Μέσης Ἀνατολῆς.

Ἀκόμη, ἡ μαρτυρία τοῦ Ζαῖμη στά τετράδια καί τίς ἐπιστολές του μᾶς προσφέρει ἕνα ὄχι ἀδιάφορο τεκμήριο γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον χειρίστηκε ἡ τοπική ἐαμική ἡγεσία τίς προσχωρήσεις ἰταλῶν ἀντιφασιστῶν λιποτακτῶν στίς ἀντάρτικες ὁμάδες. Τό παράδειγμα δέν φεύγει, ἀσφαλῶς, ἀπό τόν γενικό κανόνα, οὔτε ὡς πρός τούς ἀριθμούς οὔτε ὡς πρός τίς συμπεριφορές. Ἐκεῖνο, ὡστόσο, πού ἀποκτᾷ ἰδιαίτερο βάρος εἶναι οἱ πρωτοβουλίες πού ἀναλαμβάνονται ἀπό τό ΕΑΜ καί τούς ἀντιφασίστες ἀξιωματικούς καί στρατιῶτες τῆς μεραρχίας Κούνεο μετά τήν πτώση τοῦ Μουσολίνι, γεγονός πού προκάλεσε τήν ἄμεση παρέμβαση τῶν ἰταλῶν φασιστῶν τοῦ ἐπιτελείου τῆς Ρόδου. Τίς ἀνακατατάξεις στήν ἰταλική μεραρχία ἀκολούθησε ἕνα δεύτερο κύμα ἐκκαθαρίσεων στά βουνά τοῦ Κέρκη καί τοῦ Καρβούνη, πού ἀντιμετωπίζεται πλέον ἀπό μιά στρατιωτικά συγκροτημένη ἀντάρτικη δύναμη ἡ ὁποία κρατᾷ τήν ἐπαφή μέ τά ἀντιφασιστικά δίκτυα τῆς ἰταλικῆς μεραρχίας καί, παρά τά αἰματηρά ἀντίποινα ἐναντίον τοῦ πληθυσμοῦ, συνέχισε νά κινεῖται ἀποτελεσματικά μέχρι τή συνθηκολόγηση τῆς Ἰταλίας τόν Σεπτέμβριο τοῦ '43. Εἶναι ἡ ἐποχή πού, ὅπως γράφει ὁ Γιάννης Ζαφείρης στό βιβλίο του (*Ἡ Κατοχή καί ἡ Ἐθνική Ἀντίσταση στή Σάμο, 1941-1944. Χρονικό*, Ἀθήνα 1962, σ. 131), οἱ ἀντάρτες τῆς Σάμου πρωτοέμαθαν ἀπό τόν Ἀγγλο ταγματάρχη Ντένις Χάμσον «πῶς ὁ

ΕΛΑΣ εἶναι ὁ στρατός τοῦ ΕΑΜ, εἴμαστε δηλαδή κι ἐμεῖς ΕΛΑΣ καί δέν τό ξέραμε». Ἀμέσως, σημειώνει ὁ Ζαῖμης, «οἱ κοπελιές τοῦ νησιοῦ μας κέντησαν στά δίκωχά μας τή λέξη ΕΛΑΣ. Τό ἔμβλημα αὐτό τό βάλαμε καί στίς σημαίες μας».

Μετά τή συνθηκολόγηση τῶν ἰταλῶν, οἱ ἀντάρτικες δυνάμεις τοῦ ΕΛΑΣ παρουσιάζονται ἔνοπλες στό Καρλόβασι καί στό Βαθύ. Ἀκολουθοῦν σκληρές διαπραγματεύσεις τοῦ ΕΑΜ μέ τή διοίκηση τῶν ἰταλικῶν δυνάμεων. Γιά τούς ἰταλούς, πλέον, «δέν ἦμουνα bandito, ἦμουνα caritano», σχολιάζει στό κείμενό του ὁ Ζαῖμης, δείχνοντας τό βάρος πού εἶχε κατακτήσει ἡ Ἀντίσταση στίς τοπικές ἐξελίξεις. Εἶναι ἡ στιγμή τῆς ἐπιβεβαίωσης τῶν μέχρι τότε ἐαμικῶν πολιτικῶν ἐπιλογῶν. Εἶναι ὅμως καί ἡ ὥρα πού τά πράγματα δρομολογοῦνται πρός τήν προδιαγεγραμμένη ἀπό τούς Βρετανούς τροπή ἐπιβεβαιώνοντας, καί στό συγκεκριμένο περιφερειακό παράδειγμα, τό ἐρημνευτικό σχῆμα τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ γιά τόν Ἐμφύλιο. Ἡ ἰταλική μεραρχία συνεχίζει νά συμπεριφέρεται ὡς κατοχική δύναμη ἀκολουθώντας πλέον τίς ἐπιταγές καί τούς σχεδιασμούς ὄχι τῶν ἀποδυναμωμένων καί ἀπομονωμένων πλέον μελανοχιτώνων ἀλλά τοῦ ἀγγλικοῦ ἐπιτελείου.

Ἀκολούθησε ἡ γερμανική ἐπίθεση, οἱ βομβαρδισμοί καί ἡ ἐκκένωση τῆς Σάμου ἀπό τούς μαχητές. Ἡ ματωμένη συνέχεια εἶναι γνωστή. Περιμένουμε τόν δεύτερο τόμο τῆς σημαντικῆς αὐτῆς κατάθεσης μέ τίς μαρτυρίες τοῦ Ἱπποκράτη Ζαῖμη, γιά τήν περίοδο ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 1944 καί μετά, ὡς οὐσιαστική συμβολή στήν ἱστορία καί τήν ιστοριογραφία τῶν δραματικῶν ἐξελίξεων ἀπό τά στρατόπεδα τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ὡς τά γεγονότα τοῦ Ἐμφυλίου στή Σάμο. Ἴσως εἶται ἡ σχέση τῶν ἀφηγήσεων μέ τά τεκμήρια καί τά πράγματα νά φωτιστεῖ ἀκόμη περισσότερο ὑπηρετώντας, μέ τήν ἰδεολογική ἀνυστεροβουλία πού διακρίνει τή γραφή τοῦ Ζαῖμη, τήν κατανόηση τοῦ τί ἀκριβῶς ἐγίνε, πῶς ἐγίνε καί γιατί ἐγίνε εἶται ὅπως ἐγίνε κι ὄχι ἀλλιῶς. Γιατί, δηλαδή, δέν ἀκολούθησαν οἱ ἐξελίξεις τό σχέδιο πού εἶχαν στό μυαλό τους οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἀντίστασης καί τοῦ ΕΑΜ, ὡς προοπτική ἐθνικῆς ἀπελευθέρωσης καί δημοκρατικῶν καί ἐξελίξεων. Γιατί, δηλαδή, ὄλο αὐτό τό ζωντανό καί δημιουργικό κίνημα τῆς χειραφέτησης καί τῆς ἐλευθερίας, πού δέν πῆρε τήν ἐξουσία οὔτε ἐκεῖ ὅπου μοροῦσε νά τό πράξει ἀναίμακτα καί μέ εὐρύτατη λαϊκή ἀποδοχή, κατέληξε στά ἐκτελεστικά ἀποσπάσματα, στίς φυλακές, στίς ἐξορίες, στίς διώξεις καί στήν καθημερινή καταπίεση. Ποιοί εἶναι οἱ λόγοι, ἐν τέλει, πού ὀδηγήθηκαν τά πράγματα στήν ἔνοπλη σύγκρουση καί διαμορφώθηκε, εἶται ὅπως διαμορφώθηκε, ἡ μεταπολεμική καί ἡ μετεμφυλιακή ἱστορία τῆς Ἑλλάδας.

ΝΥΧΤΕΣ ΜΥΘΟΠΛΑΣΙΑΣ - ΗΜΕΡΕΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ

τῆς Ἰωάννας Ναοῦμ

*The death of a beautiful woman is, unquestionably,
the most poetical topic in the world.*

E.A. Poe, «The Philosophy of Composition» (1846)

La sublimation seule résiste à la mort.

Julia Kristeva, *Soleil Noir* (1987)

Πέντε ἀναγνώσματα γιά τή γραφή καί τήν ἀνάγνωση, γραμμένα σέ διάστημα 65 χρόνων: Théophile Gautier, «*Χιλιοστή δεύτερη νύχτα*» (1842), Edgar Allan Poe «*Χιλιοστή δεύτερη ἱστορία τῆς Σεχραζάτ*» (1845), Marcel Proust «*Ἡμέρες ἀνάγνωσης*» (δύο ὁμότιπλα κείμενα: 1905 μέ ἀρχικό τίτλο «Περί ἀναγνώσεως» καί 1907, κείμενο πού ποτέ δέν δημοσιεύτηκε σέ πλήρη μορφή, καθώς, στό μεταξú, μέρη του ἐντάχθηκαν στό *Ἀναζητώντας τόν χαμένο χρόνο*) καί Nicolae Davidescu «*Χιλιοστή δεύτερη νύχτα. Κριτικό διήγημα*» (1937).¹

Ὅλα τους θεματίζουν τή σχέση τῆς ἀφήγησης-γραφῆς μέ τή νοσταλγία-ἀνάγνωση, ὅλα τους, μέ τόν ἰδιότερο τό καθένα τρόπο του, διερευνοῦν τή σχέση τοῦ κάλλους μέ τό πένθος. Τρία ἀπό αὐτά, ὅπως μαρτυρεῖ καί ἡ συγγένεια τῶν τίτλων τους, περιστρέφονται γύρω ἀπό τό διάστημα πού ἀκολούθησε ἐπειτα ἀπό τή διάσωση τῆς δεινῆς ἀφηγήτριας Σεχραζάτ πού κέρδισε τή ζωή της κρατώντας μέ τίς ἱστορίες της σέ ἐγρήγορη τό ἐνδιαφέρον τοῦ συζύγου-ἀκροατῆ της γιά χίλιες συνεχόμενες νύχτες. Ἡ κοινή ἀναφορά στό ἀπόλυτο πρότυπο τῆς ἀφήγησης, τή Χαλιμά, φανερώνει τήν ἰσχυρή γοητεία πού ἀσκεῖ ὁ ἀνατολίτικος κύκλος ἱστοριῶν, ἀλλά καί τήν πρόθεση τῶν τριῶν δυτικῶν συγγραφέων, τοῦ Γκωτιέ, τοῦ Πόε καί τοῦ Νταβιντέσκου, νά προσθέσουν σ' αὐτόν ἄλλη μιὰ ἀφήγηση πού θά τοῦ χαρίσει ἀκόμη μιὰ νύχτα ζωῆς. Εἶναι ἐνδιαφέρον ἄλλωστε ὅτι στά δύο

πρῶτα ἀπό τά ἐν λόγω ἀφηγήματα ἡ ἀνατολίτισσα Σεχραζάτ προσφεύγει στους συγγραφείς τῆς Δύσης γιατί ἡ ἴδια ἔχει στερέψει ἀπό ἱστορίες, ἐνῶ στό τρίτο ποθεῖ κι αὐτή ν' ἀκούσει μέ τή σειρά της μιὰ ἱστορία ἀπό τήν ἀδελφή της Ντονιαζάντ. Τί ἐκπληξή γιά τόν ἀναγνώστη ὅταν ἡ Ντονιαζάντ ἀρχίζει νά διηγεῖται ὅ,τι διαδραματίζεται στό «Κοράκι» τοῦ Πόε!

Ἀπό τήν ἄλλη, στήν περίπτωση τῶν προυσιτικῶν ὁμοτίπων κειμένων ὁ λόγος γλιστρᾷ ἀπό τήν ἐπιθυμία γιά ζωή-ἀφήγηση στό πάθος τῆς ἀνάγνωσης: μιὰς ἀνάγνωσης ὡστόσο, ἡ ὁποία σύντομα ἀποκαλύπτει τά σημάδια τῆς χειραφέτησής της, δέν συνιστᾷ

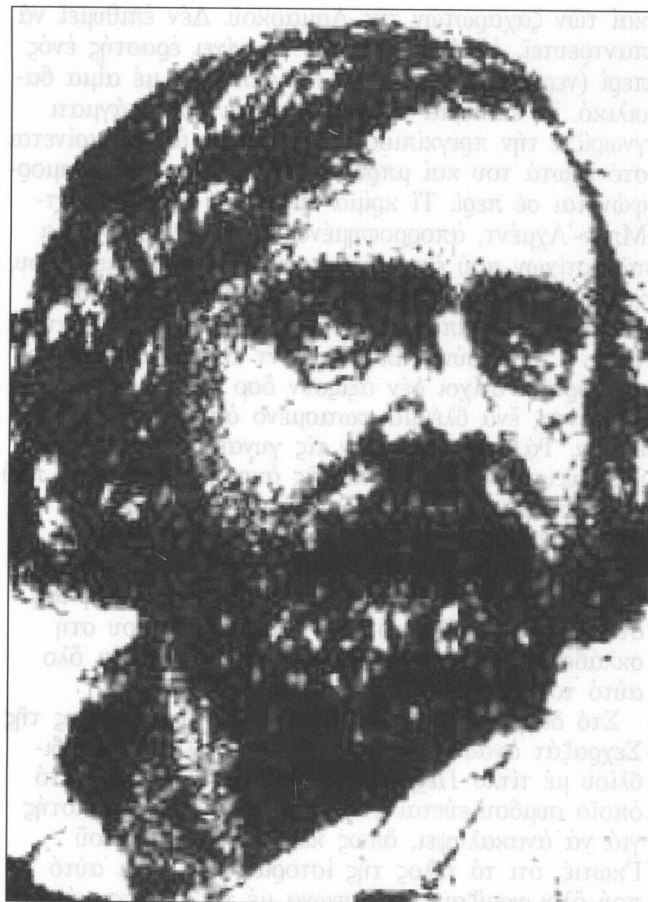
1. Ὅ,τι ἀκολουθεῖ ἀποτελεῖ μικρό προσαρμοσμένο τμήμα μιᾶς εὐρύτερης μελέτης μέ τίτλο «*Ὠραίες νεκρές ἀγαπημένες*». Ἀφορμή γιά τήν παρούσα συνανάγνωση ἀπέτελεσαν οἱ ἐξαιρετικές ἐκδόσεις: Μαρσέλ Προυστ, *Ἡμέρες ἀνάγνωσης. Δύο ὁμότιπλα κείμενα*, εἰσαγωγή-μτφρ.-σημειώσεις Μήνα Πατεράκη Γαρέφη, Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2004 καί Théophile Gautier, Edgar Allan Poe, Nicolae Davidescu, *Ἡ 1002η νύχτα*, εἰσ.-ἐπιμ. Εὐαγγελία Stead-Δασκαλοπούλου, μτφρ. Ἐφη Γιαννοπούλου, Ἄρης Μπερλής καί E. Stead-Δασκαλοπούλου, Ἄγρρα, Ἀθήνα 2006. Σχετικά μέ τό δεύτερο βιβλίο βλέπε τήν παρουσίαση τῆς Λίξης Τσιριμώκου «*Σταυροβελονιά σέ ἀνατολίτικο πανί. Τό δυτικό φινάλε στίς ἀφηγήσεις τῆς Σεχραζάντ*» (*Τό Βῆμα*, 3.9.2006).

πλέον έτεροβαρή συναναστροφή μέ πίο σοφούς και ένδιαφέροντες άνθρωπους, ούτε ζει στή βαριά σκιά τους. Μάλλον, πραγματοποιώντας τήν έξοδό της από τήν πνευματική ναθρότητα τους συνοδεύει φιλικά στήν περιπλάνησή τους, άνοίγεται μαζί τους στό άνοικιο, άναπνέει τόν άέρα του παρελθόντος, κι έτσι τόν μεταβάλλει άνεπαισθήτως σέ παρόν, στό βαθμό πού άνακτᾶ τόν κλεμμένο από τή ζωή χρόνο μεταπλάθοντας τίς ήμέρες άνάγνωσης σέ νύχτες γραφής.²

"Όπως κι άν έχει, και στά πέντε αυτά άφηγήματα (γιατί, ακόμα και στόν Προύστ, έχουμε νά κάνουμε μέ άφηγηματικά δοκίμια πού συνδυάζουν κατοπτρικά τήν έξιστόρηση μέ τόν κριτικό λόγο) αναδύεται μιά γυναικεία μορφή, ή όποία είτε μάχεται για τή ζωή της αναβάλλοντας διαρκώς τόν έπερχόμενο αλλά άφνευκτο θάνατο, είτε έπιστρέφει ως φάσμα μέσα από τήν νοσταλγική πράξη τής αναδιήγησης-άνάγνωσης. Η άφήγηση ή/και ή άνάγνωση, άρρηκτα συνδεμένες, δραματοποιούνται μπροστά στά μάτια μας, υπό τό άναγνωστικό μας βλέμμα, και διεκδικούν ζωή, χρόνο, ένω ή αυτή ή ίδια ή έπιθυμία τους είναι πού κινεί από τήν άρχή τή μηχανή για νύχτες μυθοπλάσις και ήμέρες άνάγνωσης. Από τήν άλλη, κάθε άφήγηση δέν άποτελεί παρά έναν σχολιασμό του έφήμερου, ώστε μπορεί τελικά νά έκληφθει ως νεκρολογία, στό βαθμό πού συγκροτεί μιά γνώση «έκ τών ύστερων», μιά αλήθεια πού άναζητᾶ κανείς άναδρομικά μετά τό πέρας τής διήγησης.³

Στό διήγημα του Γκωτιέ, ή Σεχραζάτ φθάνει στό Παρίσι, στό διαμέρισμα του άφηγητή, ενός μποέμ συγγραφέα, συνοδευόμενη από τήν άδελφή της και του ζητᾶ άπεγνωσμένα μιά ιστορία πού θά άπομακρύνει για λίγο, έστω, τό έπικείμενο τέλος της. Δέν είναι αλήθεια, ίσχυρίζεται ή Σεχραζάτ, ότι μετά τή χλιοστή νύχτα ό σουλτάνος τής χάρισε τή ζωή. Αντίθετα, ποθει νέες ιστορίες περισσότερο από ποτέ κι εκείνη είναι καταδικασμένη νά ζει πάντα στή σκιά του θανάτου της. Ό νεαρός συγγραφέας συγκινείται και τής ύπαγορεύει, μέ τή συνδρομή του Άθροσνου ύπνρέτη του πού έκτελεί, μέ άμφίβολη λυσιτέλεια, χρέη διερμηνεία κατά τήν περίσταση αυτή, ένα θέμα άνατολίτικο πού ό ίδιος σκόπευε νά άναπτύξει σέ συνέχειες. Άς μήν ξεχνοῦμε, βρισκόμαστε στήν εποχή όπου οι περισσότεροι λογοτέχνες άνεξαοτήτως βεληνεκοῦς βιοπορίζονται δημοσιεύοντας άφηγήματα σέ συνέχειες στόν Τύπο.⁴

Στήν ιστορία αυτή, άν μπορούμε νά τή συμπτύξουμε άκυρώνοντας τό σκοπό τής ύπαρξής της πού δέν είναι άλλος από αυτά καθ' έαυτά τά άραβουργήματα τής άφήγησής της, κεντρικό πρόσωπο είναι ό Μαχμούντ-Μπέν-Άχμέμτ πού ζει στό Κάιρο. Πρόκειται για έναν νεαρό λόγο με καλή εκπαίδευση, σπάνια γνώση του Κορανίου και των παλαιότερων ποιητών και «ολίγον ποιητή», ό όποιος αγαπᾶ νά άφήνεται σέ όνειροπολήσεις και στήν άπόλαυση του ναργιλέ

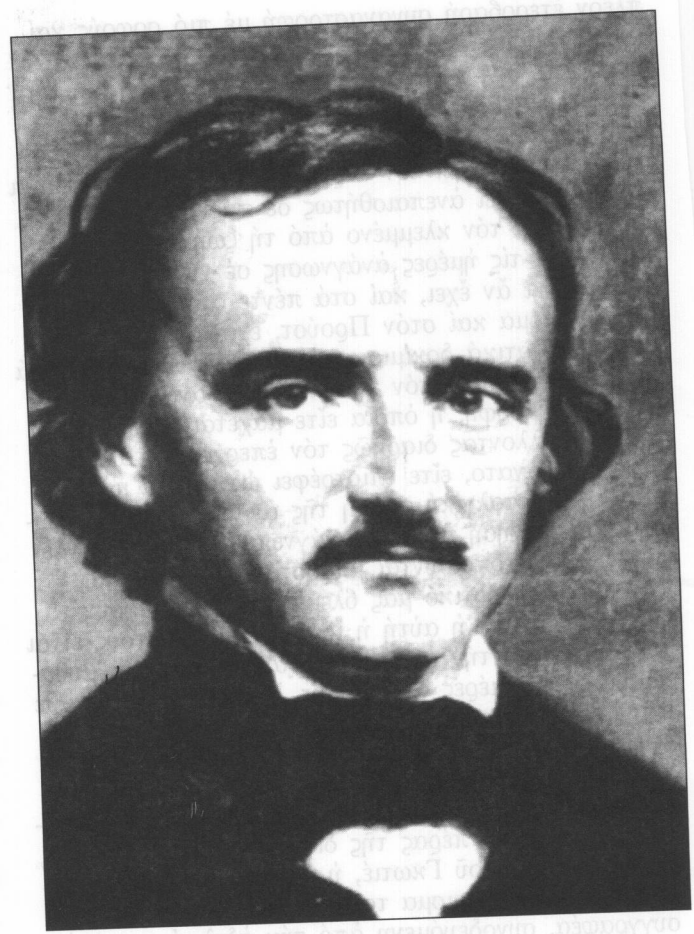
2. Βλ. τήν πυκνή σέ παρατηρήσεις «Είσαγωγή. Ημέρες άνάγνωσης. Η προυέτα ενός τίτλου» τής Μήνας Πατερράκη-Γαρέφη, ό.π., κυρίως σσ. 14-16, όπου συζητιέται και ή άφορμή για τό πρώτο από τά δύο όμότιπλα δοκίμια του Προύστ, ή κριτική του δηλαδή άπάντηση στά δύο δοκίμια περί άνάγνωσης του Ruskin «Θησαυροί των βασιλέων» και «Κήποι των βασιλοσών», ένταγμένα στό *Σουσάμι και τά κρίνα*, τή μετάφραση του όποιου έκπόνησε ό Προύστ (όλοκληρώθηκε τό 1906).

3. Τό Νοέμβριο του 1915, ό Φρόντ γράφει ένα δοκίμιο μέ τίτλο «Vergänglichkeit» [Περί του έφήμερου] για έναν τόμο πού έκδόθηκε τό έπόμενο έτος, μέ τίτλο *Das Land Goethes* [Η χώρα του Γκαίτε]. Στο δοκίμιο αυτό πού έχει όλες τίς άρετές ενός κομψού σύντομου διηγήματος, και φέρει τό βάρος των αισθημάτων του συγγραφέα του για τόν πρόσφατο πόλεμο, ό άφηγητής/Φρόντ εξετάζει τή σχέση του ωραίου, του κάλλους τής φύσης ή/και τής τέχνης, μέ τόν έφήμερο χαρακτήρα του. Η συζήτηση αναπτύσσεται στή διάρκεια ενός καλοκαιρινού περίπατου στήν έξοχή μέ τή συντροφιά ενός νεαρού αλλά ήδη άναγνωρισμένου ποιητή και ενός έσωστρεφούς φίλου, πού δέν συμμετέχει αλλά μοιάζει νά συμμερίζεται τή στάση του ποιητή. Ό Φρόντ παρατηρεί ότι ό ποιητής θαυμάζει αλλά δέν άπολαμβάνει τήν όμορφιά του τοπίου. Αντίθετα, του προκαλεί μελαγχολία ή σκέψη ότι

καί τῶν ζαχαρωτῶν τῆς Δαμασκοῦ. Δέν ἐπιθυμῆί νά παντρευτεῖ, ἀλλά θά εὐχόταν νά γίνει ἐραστής ἐνός περὶ (νεράιδας) ἢ κάποιας πριγκίπισσας μέ αἶμα βασιλικό. Ἡ ἐπιθυμία του εἰσακούεται καί πράγματι γνωρίζει τήν πριγκίπισσα Ἀῖσσα πού ἀνταποκρίνεται στό ἔρωτά του καί μπροστά στά μάτια του μεταμορφώνεται σέ περὶ. Τί κρίμα ὅμως πού ὁ Μαχμούντ-Μπέν-Ἀχμέντ, ἀπορροφημένος ἀπό τήν ἀπαγγελία τῶν στίχων πού ἔχει γράψει γιά τήν ἀγαπημένη του, χάνει τή μοναδική αὐτή στιγμή: «Ὅπως ὅλοι οἱ ποιητές, πολύ ἀπασχολημένοι μέ τά δημιουργήματά τους, ὁ Μαχμούντ-Μπέν-Ἀχμέντ εἶχε ξεχάσει ὅτι οἱ πιό ὠραῖοι στίχοι δέν ἀξίζουν ὅσο μιὰ εἰλικρινῆς κουδέντα, ἕνα βλέμμα φωτισμένο ἀπ' τή λάμψη τοῦ ἔρωτα. Τά περὶ εἶναι σάν τίς γυναῖκες, πρέπει νά μαντεύεις καί νά τά ἀποκτᾶς ἀκριβῶς τή στιγμή πού εἶναι ἔτοιμα νά ξαναγέθουν στούς οὐρανοὺς καί νά μὴν κατέθουν πιά».ᾠ Ἐκτοτε, ὁ Μαχμούντ-Μπέν-Ἀχμέντ ζεῖ θυσιάζοντας στή μελαγχολία, μέχρι τή στιγμή πού, ἐγκαταλείποντας τή ναρκισσιστική του στάση, ἀναγνωρίζει τό περὶ τῆς καρδιάς του στή σκλάβα Λεῖλά πού ἀφοσιωμένα τόν φροντίζει ὅλο αὐτό τό διάστημα.

Στό διήγημα τοῦ Πόε, ἡ συνέχεια τῆς ιστορίας τῆς Σεχραζάτ ἀναδύεται μέσα ἀπό τίς σελίδες ἐνός διβλίου μέ τίτλο *Πεσμουτῶρα Ἐταιειναιηδενεῖναι*, τό ὁποῖο συμβουλευεταί ἕνας σχολαστικός ἀνατολιστής γιά νά ἀνακαλύψει, ὅπως καί στό διήγημα τοῦ Γκωτιέ, ὅτι τό τέλος τῆς ιστορίας δέν εἶναι αὐτό πού ὅλοι νομίζουμε. Σύμφωνα μέ τή συγκεκριμένη πηγή, τή χιλιοστή δευτέρη νύχτα ἡ Σεχραζάτ μετανιώνει πού ἔκλεισε τόσο διαστικά τήν ἀφήγηση τοῦ Σεβάχ τοῦ Θαλασσινοῦ καί ἀποφασίζει νά ξυπνήσει τόν Σουλτάνο καί νά διηγηθεῖ σ' αὐτόν καί στήν ἀδελφή της μιὰ σειρά ἀπό ἀκόμη πιό ἐντυπωσιακές περιπέτειες τοῦ ἥρωα. Τούτη τή φορά, ὁ Σεβάχ ἀφηγείται ὁ ἴδιος τίς περιπλανήσεις του, περιγράφει παρᾶξενους τόπους καί ἀλλόκοτους ἀνθρώπους, ἀλλά ἐκεῖνο πού μοιάζει πιό ἀπίστευτο ἀπό ὅλα εἶναι οἱ ἀναφορές του σέ διάφορες ἐφευρέσεις τοῦ σύγχρονου δυτικοῦ κόσμου.

Στό συγκεκριμένο διήγημα, ἡ Σεχραζάτ ἀντιμετωπίζει τήν ὀλοένα καί αὐξανόμενη δυσπιστία τοῦ Σαχιάρ μέ ψυχραιμία. "Ὅταν λ.χ. τοῦ περιγράφει τήν ἐπιφάνεια τοῦ ὤκεανου στρογγυλή σάν ῥόδι, ἐκεῖνος τό ἀμφισβητεῖ: «Ἀυτό μοῦ φαίνεται ἀλλόκοτο»», διέκοψε ὁ βασιλιάς. "Μπορεῖ, ἀλλά εἶναι ἀληθές", εἶπε ἡ Σεχραζάντ». Ἡ ὅταν ἐκεῖνη ἀναφέρεται στήν τυπογραφία ὡς «ἕνα ἐκπληκτικό πλάσμα πού δέν εἶναι οὔτε ἀνθρώπος οὔτε θηρίο, ἔχει ἐγκέφαλο ἀπό μολύβι, ἀναμειγμένο μέ ἕνα μαῦρο ὑλικό σάν πίσσα, καί δάχτυλα πού ἔχουν τόση ταχύτητα καί ἐπιδεξιότητα ὥστε νά μπορεῖ χωρίς κανένα πρόβλημα νά φτιάξει εἰκοσι χιλιάδες ἀντίτυπα τοῦ Κορανίου μέσα σέ μιάν ὥρα, καί μέ τόση ἐκπληκτική ἀκρίβεια

ὄλη αὐτή ἡ ὁμορφιά εἶναι προορισμένη νά σῆσει, νά χαθεῖ ὀλότολα χωρίς νά ἀφήσει κάποιο ἶχνος. Ὁ Φρόντν δέν κατανοεῖ (ἢ προσποιεῖται ὅτι δέν κατανοεῖ) γιατί ἡ τελειότητα τοῦ κάλλους, εἴτε τῆς φύσης εἴτε τῆς τέχνης εἴτε ἐνός πνευματικοῦ ἐπιτεύγματος, χάνει τήν ἀξία της, ἐπειδή εἶναι χρονικά πεπερασμένη. Στή συνέχεια ὅμως, ἐρμηνεύει τή συμπεριφορά τῶν φίλων του ὡς ἀντίδραση στό πένθος πού προκαλεῖ ἡ ἀπώλεια αὐτοῦ πού ἀγαποῦμε. Ἐντούτοις, στήν ἐπόμενη ἀκριβῶς φράση περιγράφει τήν ἴδια στάση ὡς πρόγευση τοῦ πένθους. Εἶναι ἀραγε ἀντίδραση ἢ πρόγευση τοῦ πένθους ἡ μελαγχολία πού μᾶς προκαλεῖ ὁ ἐφήμερος χαρακτήρας ὅσων ἀγαποῦμε καί θαυμάζουμε; Εἶναι τό πένθος ἀποκίρρυξη τοῦ ἀγαπημένου ἀντικειμένου ἢ ἀποδοχή τοῦ παροδικότητάς του; Ἡ μήπως καί τά δύο ταυτόχρονα; Τό φροῦδικό κείμενο ταλαντεύεται μέχρι τέλους χωρίς νά προσπαθεῖ γιά μιὰ καθαρή ἀπάντηση. Ἡ μελαγχολία πού συνοδεύει τήν περιγραφή τῶν καταστροφικῶν συνεπειῶν τοῦ πολέμου γιά τήν Εὐρώπη δέν κολάζεται μέ τήν καταληκτική διαπίστωση ὅτι «ὁ πλοῦτος τοῦ πολιτισμοῦ μας δέν ἔχασε τίποτε ἐπειδή ἀποδείχτηκε τόσο εὐθραστός». Στήν πραγματικότητα, ὀλόκληρο τό ἀφηγηματικό αὐτό δοκίμιο ἐκτυλίσσεται γύρω ἀπό τήν κεντρική του ἀπορία: «γιατί θά πρέπει νά εἶναι τόσο ὀδυνηρή ἡ ἀπόσπασή μας ἀπό τά ἀγαπημένα ἀντικείμενα; Αὐτό παραμένει ἕνα ἄλυτο

πού νά είναι όλα πανομοιότυπα, μέχρι τό τελευταῖο ἰώτα», ἐκεῖνος καγχάζει βρίσκοντάς το «ἐντελῶς γελοῖο». Ἄπό τήν ἄλλη, εἶναι ἀπολύτως πρόθυμος νά πιστέψει ὅτι ἡ γῆ στηρίζεται «πάνω στή ράχη μιᾶς γαλάξιας ἀγελάδας πού ἔχει τετρακόσια κέρατα τό λιγότερο», γιατί «ἔχ[ει] διαβάσ[ει] κάτι σχετικό σέ ἕνα βιβλίο».ᶜ Μέσα ἀπό ἀνάλογους διαλόγους τό διήγημα ἐπιστρέφει διαρκῶς στό motto του: «Ἡ ἀλήθεια εἶναι πιά παράξενη ἀπό τή φαντασία». Αὐτήν τήν ἀλήθεια πληρώνει μέ τή ζωή της ἡ Σαχραζάτ στό τέλος τοῦ διηγήματος, καθώς ὁ Σαχριάρ πιστεύοντας ὅτι τόν «φλόμωσ[ε] στό ψέμα» διατάζει τόν στραγαλισμό της.

Δέν θά ἦταν ἄτοπο νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι καί τό διήγημα τοῦ Πόε, ἀκολουθώντας τίς ἀνάλογες αἰχμές τοῦ Γκωτιέ, μέσα ἀπό τή σχέση τῆς προικισμένης ἀφηγήτριας μέ τόν ἀμφίβολης καλλιέργειας ἀκροατή της εἰρωνεύεται τήν ἀνθρωποφαγική ἀναγνωστική σχέση τοῦ εὐρέος –καί χαμηλοῦ, κατά τεκμήριο, ἐπιπέδου– κοινῶ μέ τόν λογοτέχνη πού ἀναγκάζεται νά ἐπικοινωνεῖ μέσα ἀπό μιᾶ δημοσιογραφικοῦ χαρακτήρα λογοτεχνία πού φιλοξενεῖται στόν Τύπο. Ἀναγνωστική εἶναι, ἐξάλλου, ἡ σχέση πού περιγράφεται καί στό τελευταῖο ὁμόθεμο διήγημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ, αὐτό τοῦ Νταβιντέσκου. Πρόκειται ὅμως γιά μιᾶ προνομιακή, κατά κάποιον τρόπο, ἀνάγνωση ἀφοῦ ἐδῶ ἡ Σαχραζάντ ἀναδεικνύεται πέρα ἀπό ταλαντούχα μυθοπλάστρια καί ὀξύνους συγκριτική γραμματολόγος. Ἴσως μάλιστα αὐτό νά ἐξηγεῖ ὅτι εἶναι ἡ μόνη πού ὁ συγγραφέας της διασώζει ἀφήνοντάς τη νά ζήσει τουλάχιστον ἀκόμη μιᾶ νύχτα. Τόσο στό διήγημα τοῦ Γκωτιέ ὅσο καί αὐτό τοῦ Πόε, ἡ ὁμορφη Σαχραζάτ ἐκπνέει μέ τό πέρασ τῆς χιλιοστῆς δευτέρης νύχτας.

Στόν Νταβιντέσκου, ὅλα διαδραματίζονται στό παλάτι τοῦ Σουλτάνου: ἡ Σαχραζάντ ἔχει κερδίσει τή ζωή της, ὁ Σαχριάρ κοιμάται ἡσυχος κι ἐκεῖνη ποθεῖ ν' ἀκούσει ἀπό τήν ἀδελφή της μιᾶ ἱστορία. Ἡ Ντονιαζάντ ὅμως δέν μπορεῖ νά ἀνταποκριθεῖ. Ἡ ἀδελφή της ἔχει ἐξαντλήσει ὅλες τίς ἱστορίες πού γνώριζαν ἀπό κοινῶ. Ἐντέλει, ὑποκύπτει καί τῆς διηγεῖται τήν ἀλλόκοτη νυχτερινή περιπέτεια ἐνός θλιμμένου ποιητῆ τῆς Δύσης πού ἀναζητοῦσε μέ πάθος μιᾶ νέα ἰδέα τοῦ Κάλλους. Ἡ ἱστορία της δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τό «Κοράκι» τοῦ Πόε, ὅπως ἤδη ἐπισημάναμε. Ἡ Σαχραζάντ ὅμως διακόπτει τήν ἀφήγηση τῆς Ντονιαζάντ θυμίζοντάς της ὅτι κάτι ἀνάλογο ἔχει διηγηθεῖ κι ἐκεῖνη στή «Χειμωνιάτικη βραδιά τοῦ Ἰσάκ ἀπ' τή Μοσοῦλ». Ἡ ἀδελφή της δέν βλέπει ἀρχικά τίς ὁμοιότητες κι ἔτσι συνεχίζει καί ὀλοκληρώνει τήν ἀφήγηση τοῦ «Κορακιῶ», ἡ ὁποία διασταυρώνεται διαρκῶς μέ τίς ἐπισημάνσεις τῆς Σαχραζάντ γιά τίς ἀναλογίες πού παρουσιάζει μέ ἄλλες δικές της ἱστορίες, ὅπως λ.χ. ἡ παρουσία τοῦ ἀρπακτικοῦ πουλιοῦ πού χωρίζει τό ζευγάρι στήν «Ἱστορία

τοῦ Καρμελιτῶν καί τῆς περιγίπισσας Μπαδουέρας».

Ἡ πρόθεση τῆς Σαχραζάντ εἶναι νά συγκρίνει τίς ἀφηγήσεις γιά νά ἀναδυθοῦν ἀνάγλυφα οἱ ὁμοιότητες καί οἱ διαφορές τους. Ἡ ἐνσωματωμένη μικροαφήγηση τοῦ «φτωχοῦ ψαρά καί τοῦ κερασσοκούκου» μέ ἀφηγητή τόν ἴδιο τόν Σαχριάρ συμπτικῶναι ἐραλδικά τό νόημα τοῦ ἀφηγήματος τοῦ Νταβιντέσκου. Ἐκεῖ, ἕνας ψαράς τῆς Δαμασκού ἀναζητᾶ στά βάθη τῆς Ἀνατολῆς ἕνα κερασσοκούκουτο πού εἶδε στό ὄνειρό του. Τελικά τό βρίσκει σέ ἕνα κουρεῖο στήν Περσία, ὅπου ὁ κουρέας χωρίς νά γνωρίζει ἐπικρίνει ὅσους ἀναζητοῦν τήν τύχη τους μακριά ἀπό τήν πατρίδα τους. Ὅμως, ἄν κάτι τέτοιο ἦταν σωστό, τότε κι ἐκεῖνος θά ἔπρεπε νά εἶχε ἐγκαταλείψει τό κουρεῖο του γιά νά ἀναζητήσει τήν

μυστήριον» Βλ. S. Freud, *Standard Edition*, 14, 303-307, 1957.

4. Βλ. καί τή σχετική παρατήρηση τῆς Εὐαγγελίας Stead-Δασκαλάκη στήν εἰσαγωγή της «Ἡ νέα Χαλμά καί ἡ μηχανή τῆς μυθοπλασίας», ὅ.π., σ. 20.

5. Th. Gautier, «Ἡ 1002η νύχτα», ὅ.π., σ. 68.

6. Edgar Allan Poe, ὅ.π., σσ. 90 καί 100 ἀντίστοιχα.

καλύβα ενός φτωχού ψαρά και στή ρίζα της φλαμουριάς στην αϊλή του να βρει θαμμένο έναν θησαυρό, όπως είχε δει κάποτε στο όνειρό του. Ο ψαράς πού άκουει τήν ιστορία του κουρέα, αναγνωρίζει δεβαίως τον εαυτό στο όνειρο του κουρέα και γυρνάει πίσω στην καλύβα του βρίσκοντας όντως τον θησαυρό. Η ιστορία αυτή δικαιώνει τή συγκριτική όπτική της Σαχραζάντ και ταυτόχρονα μάς επιστρέφει στην έναγώνια αναζήτηση της ιδέας του κάλλους από τον ποιητή, στην αντίπερα άκτῆ του Ωκεανού και στην ιστορία του «Κορακιού».⁷

Η ιδέα αυτή του κάλλους δέν είναι άλλη από «τόν θάνατο μάς ώραιας γυναίκας», όπως μάς διδάσκει ο ίδιος ο Πόε στή *Φιλοσοφία της σύνθεσης*, όπου χρησιμοποιεί ως παράδειγμα τό ποιήμά του «Τό Κοράκι».⁸ Η σταυρωτή αφήγηση πού κατευθύνει ή Σαχραζάντ επιτρέπει νά καθρεφτιστούν αντικριστά ο αφηγηματικός κύκλος της Ανατολής μέ τήν αίσθητική της Δύσης: στό αντικαθρέφτισμα αναδύεται ή μορφή της όμορφης νεκρῆς αγαπημένης, ως κατάληξη ή προϋπόθεση της αφήγησης. Κάθε (νέα) αφήγηση προϋποθέτει είτε τόν κίνδυνο του έπερχόμενου τέλους πρὸς τόν όποιο κινείται (ας μὴν ξεχνούμε λ.χ. ότι στό διήγημα του Πόε ή Σαχραζάντ είναι αυτή πού ξυπνά τόν Σαχριάρ, γιατί επιθυμεί νά του διηγηθῆ και άλλες ιστορίες προκαλώντας, τελικά, ή ίδια τόν θάνατό της) είτε τή νοσταλγία όσων ή αφήγηση μάς έκανε νά αγαπήσουμε, νά όνειρευτούμε βυθίζοντας μάς σέ «μιάν απόλαυση γλυκιά και χρυσαφένια όπως τό μέλι». Αὐτήν ακριβῶς τήν αίσθηση κινδύνου αλλά και τή νοσταλγία μεταβιβάζει ο Προύστ στά δύο δοκίμιά του και στην ανάγνωση καθιστώντας την αδιάσπαστη από τή γραφή.

«Και μερικές φορές στό σπίτι, μέσα στό κρεβάτι μου, πολύ μετά τό δείπνο, οι τελευταίες ώρες της βραδιάς φιλοξενούσαν έπίσης τήν ανάγνωσή μου, αλλά αυτό, μόνον τίς ήμέρες όπου είχα φτάσει στα τελευταία κεφάλαια ενός βιβλίου, όπου δέν έμενε πιά πολύ νά διαβάσω για νά φθάσω στό τέλος. Τότε, διακινδυνεύοντας τήν τιμωρία εάν μέ ανακάλυπταν και τήν άϋπνια πού, μετά τό τέλος του βιβλίου, θα παρατεινόταν ίσως όλη τή νύχτα, μόλις οι γονείς μου έπεφταν νά κοιμηθούν εγώ άναβα ξανά τό κερύ μου».⁹ Μέσα στις λιγοστές αυτές φράσεις χωράει ή άρχετυπική εικόνα της βραδινῆς ακρόασης/ανάγνωσης, της άϋπνιας πού προκαλείται ανάλογα μέ τό ενδιαφέρον πού ή αφήγηση παρουσιάζει, ο κίνδυνος πού ενέχει ή βραδινή αυτή δραστηριότητα αλλά και ή αύξουσα συγκίνηση στην προοπτική του έπερχόμενου τέλους.

Η συγκίνηση, ή αίσθηση ότι διαβάζουμε κάτι ως τετελεσμένο, κι επομένως ή περιέργειά μας είναι άρρηκτα δεμένη μέ τή νοσταλγία, επανέρχεται συχνά στόν Προύστ. Αυτό τό κράμα άλλωστε είναι πού συνδέει τήν ανάγνωση μέ τή γραφή και τή ζωή:

«Ήδη, έδω και μερικές σελίδες, ο συγγραφέας, στον άσπλαχνο “Επίλογο”, είχε φροντίσει νά “ξαποστείλει” [όλα τά πρόσωπα] μέ μιάν άδιαφορία άπίστευτη για όποιον ήξερε τό ενδιαφέρον μέ τό όποιο τούς είχε ακολουθήσει ως εκεί δῆμα πρὸς δῆμα. Τό πώς γέμισαν κάθε ώρα της ζωῆς τους μάς τό είχε άφηγηθεί: ύστερα ξαφνικά: “Είκοσι χρόνια ύστερα από εκείνα τά γεγονότα μπορούσες νά συναντήσεις στους δρόμους της Φουζέρ έναν γέροντα άκόμη ευθυτενή, κ.λπ.” [...] Θα θέλαμε τόσο πολύ νά συνεχιστεί τό βιβλίο, και, εάν αυτό ήταν αδύνατον, νά έχουμε κι άλλες πληροφορίες για όλα εκείνα τά πρόσωπα, νά μάθουμε τώρα κάτι από τή ζωή τους, νά θέσουμε τή δική μας στην ύπηρεσία πραγμάτων πού δέν υπήρξαν όλως διόλου ξένα πρὸς τόν έρωτα πού μάς είχαν έμπνεύσει και πού τό αντικείμενό του αϊφνιδίως μάς έγκατέλειπε, νά μὴν έχουμε αγαπήσει μάταια, για μιά ώρα, πλάσματα πού αύριο δέν θα ήταν παρά ένα όνομα σέ μιá λησμονημένη σελίδα...».¹⁰

Ανάγνωση και γραφή συνδέονται, καθώς φαίνεται, μέ τήν άπώλεια και τή μελαγχολία πού τή συνοδεύει. Όδυνηρή απόσπαση, νοσταλγία, άνολοκλήρωτη διεργασία πένθους για τό αντικείμενο της επιθυμίας μας.¹¹ Η τέχνη όμως επιτρέπει μιá διπλή σκόπευση

7. Σχετικά μέ τή «σταυρωτή ανάγνωση» και τήν κατοπική σχέση των διηγημάτων αυτών μέ τόν αφηγηματικό κύκλο της Χαλμάς βλ. Ευαγγελία Stead-Δασκαλάκη, ό.π., κυρίως σσ. 15 και 27-30.

8. Βλ. τήν καλαιόσητη έκδοση Edgar Allan Poe, *Τό Κοράκι και Η φιλοσοφία της σύνθεσης*, εισαγωγή-μετάφραση Τζίνα Πόλιτη, εικονογράφηση Hamiru Aqi, Άγρα, Άθήνα 2000. Σύμφωνα μέ τό δοκίμιο του Poe, τό περιφημο «Nevermore» («Ποτέ πιά!») πού δυοσίωνα και μονότονα επαναλαμβάνεται από τό άχαρο πτηνό, ενισχύει τήν εντύπωση πού έξαρχῆς επιθυμεί νά μεταδώσει ο ποιητής. Η εντύπωση αυτή είναι ή αναζήτηση του κάλλους και ή συνάρτησή της μέ τή μελαγχολία, ή όποία προσδίδει στην αναζήτηση αυτή ύψηλό, δηλαδή θλιμμένο τόνο (σσ. 38-40).

9. Μαρσέλ Προύστ, ό.π., σ. 38.

10. Μαρσέλ Προύστ, ό.π., σσ. 40-41.

11. Δύο μόλις χρόνια μετά τό δοκίμιο του περί του έφήμερου χαρακτήρα του κάλλους, ο Φρόντ δημοσιεύει τό «Trauer und Melancholie», όπου περιγράφει πιό αναλυτικά τή διεργασία πένθους διακρίνοντας την από τή μελαγχολία και εισάγοντας τήν καιρία για τή διαφοροποίησή τους έννοια της ταυτοποίησης. Κατά τή διεργασία πένθους ή λιμπιντο αποσύρεται από τό χαμένο πλέον προσφιές αντικείμενο, τό αποκηρύσσει και είναι έτοιμη νά μετατεθεί σέ κάποιο νέο, νά επανεπενδύσει. Εάν δέν μετατεθεί σέ άλλο αντικείμενο αποσύρεται και παραμένει στό Έγώ, μέ άποτέλεσμα τή ναρκισσιστική ταυτοποίηση του Έγώ μέ τό άπωλεσθέν αγαπημένο αντικείμενο. Στην περίπτωση αυτή τό ύποκείμενο, δέν πενθεί, αλλά μελαγχολεί. Ο μελαγχολικός ύφιστάται μιá άπώλεια πού αρχι-

ἀπέναντι στην ἀπώλεια τοῦ ὠραίου καί (ἀναπόδραστα) παροδικοῦ: ἀπό τή μία πλευρά, ἡ δημιουργία ὡς ἔκφραση τοῦ κάλλους ἐπιτρέπει τή φυγή ἀπό τήν πραγματικότητα καί, ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, καί ἀπό τό αἶσθημα τῆς ἀπώλειας ἀπό τήν ἄλλη ὁμως, μᾶς ἐπιβάλλει νά συνειδητοποιήσουμε ὅτι τό κάλλος εἶναι τό ἴδιο φευγαλέο καί ἀπρόσιτο. Ἡ τέχνη ὄντας ἀπό τήν ἴδια φύση μέ ἐκεῖνο πού ἐπιδιώκει νά ἀπαλύνει, τό ἴχνος τοῦ ἐφήμερου, στήν πραγματικότητα πενθεῖ τό κάλλος καί πενθώντας το, πενθεῖ τόν ἑαυτό της. Αὐτή ἡ στιγμή τῆς ὑψιστης αὐτοαναφορικῆς συμπύκνωσης ἀντιστοιχεῖ σ' ἓνα νοηματικό ὑπόλοιπο: ὑποκαθιστώντας ἢ διπλασιάζοντας τό ἀντικείμενο τῆς ἀπώλειας ἢ καλλιτεχνική μορφή ταυτόχρονα εἶναι καί δέν εἶναι αἰώνια.

Ὅταν ὁ Πόε, ὀρίζει στή «Φιλοσοφία τῆς σύνθεσης» τό θάνατο μιᾶς ὁμορφῆς γυναίκα ὡς τό πιό ποιητικό ἀντικείμενο δέν κάνει ἄλλο ἀπό νά τό περιγράφει τήν ἀπόλυτη μεταφορά γιά τήν ποίηση, ἢ, νά ἀναλύει μιᾶ ρητορική κοινοτοπία: ἡ λέξη *corpus* ὀρίζει χωρίς νά διαφοροποιεῖ τό νεκρό σῶμα ἀπό τό συγγραφικό σῶμα.¹² Τό θέμα τοῦ θανάτου μιᾶς ὠραίας γυναίκα κρυσταλλώνει, ὡς *mise en abyme*, τήν ὑψιστη ποιητική μορφή, τή στιγμή πού τό κάλλος καθρεφτίζεται καί ταυτόχρονα περιγράφει τό ἀντικαθρέφτισμά του, ἢ ἀλλιῶς τή στιγμή πού ἡ λογοτεχνία διαβάζει τόν ἑαυτό της καί ἀλληγορεῖ τήν ἀνάγνωσή της: «Εἶναι ἐκεῖνη, εἶναι ἡ φωνή της πού μᾶς μιλάει, πού εἶναι ἐδῶ. Ἀλλά πόσο εἶναι μακριά! Πόσες καί πόσες φορές μοῦ ἦταν ἀδύνατον νά τήν ἀκούσω χωρίς ἀγωνία, σάμπως μπροστά σ' αὐτήν τήν ἀδυναμία νά δῶ, πρίν ἀπό πολύωρο ταξίδι, ἐκεῖνην πού ἡ φωνή της ἦταν τόσο κοντά στό αὐτί μου, νά αἰσθανόμουν πιό ἔντονα ὅ,τι ἀπατηλό ὑπάρχει στή φαινομενικότητα τοῦ τρυφερότερου, ἔστω, πλησιάζματος, καί σέ πόση ἀπόσταση μπορούμε νά βρισκόμαστε ἀπό πράγματα ἀγαπημένα τή στιγμή πού μοιάζει ὅτι δέν εἶχαμε παρὰ νά ἀπλώσουμε τό χέρι γιά νά τά συγκρατήσουμε. Παρουσία πραγματική –αὐτή ἡ φωνή ἡ τόσο κοντινή– μέσα στόν ἐνυπόστατο χωρισμό. Ἀλλά καί πρωθύστερη ἐμπειρία ἐνός χωρισμοῦ παντοτινοῦ. Πολύ συχνά ἀκούγοντάς την ἔτσι [...] μοῦ φάνηκε ὅτι αὐτή ἡ φωνή κραύγαζε ἀπό τεράστια βάθη ἀπ' ὅπου δέν ἀνεβαίνεις ποτέ πιά στήν ἐπιφάνεια, καί γνώρισα τό ἄγχος πού θά μέ ἔξανε ἀσφρακτικά μιᾶ μέρα, ὅταν μιᾶ φωνή θά ἐπανερχόταν ἔτσι, μόνη καί μὴ ἀκουμπώντας πιά σ' ἓνα σῶμα πού δέν ἐμελλε νά τό ξαναδῶ ποτέ, νά μοῦ ψιθυρίσει στό αὐτί λόγια πού θά ἤθελα νά μπορούσα νά φιλήσω στό πέρασμά τους πάνω σέ χεῖλη γιά πάντα νεκρά, σκόνη».¹³

Στό παραπάνω ἀπόσπασμα ὁ Προύστ μιλά γιά τή φωνή τῆς ἀγαπημένης παραλληλίζοντας τόν φαντασιακό χώρο συνάντησης μιᾶς τηλεφωνικῆς συνομιλίας μαζί της, μέ τόν ἀντίστοιχο χώρο τῆς ἀνάγνωσης. Ἡ

εἰκόνα πού περιγράφει φέρει ἤδη τήν ἀναγνωστική ἀνάμνηση ἀπό τή Νέκυια τῆς Ὀδύσσειας, ὅπου ὁ Ὀδυσσεύς κατά τήν κάθοδό του στόν Ἄδη συναντᾶ τή μητέρα του καί μάταια προσπαθεῖ νά τήν ἀγκαλιάσει. «Πρωθύστερος χωρισμός», νοσταλγία γιά ὅ,τι (δι)αισθανόμαστε πῶς ἔχουμε χάσει ἐνῶ βρισκεται ἀκόμη ἐδῶ κατά ἓναν τρόπο. Ἐγγύτητα καί ἀπόλυτη ξενότητα πού μόνο μέ τόν θάνατο τῆς ἀγαπημένης γυναίκα μπορεῖ νά παραβληθεῖ. Φαίνεται πῶς στό φαντασιακό τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ τουλάχιστον, ὁ θάνατος καί ἡ γυναίκα ἀποτελοῦν σέ μιάν ἀδιάσπαστη ἐνότητα τό ἀλλότριο: «ὅ,τι πιό ἐπιθυμητό καί ὅ,τι πιό ξένο», εἶναι ἐξάλλου ἡ φροῦδική περιγραφή τοῦ θανάτου. Ἔτσι, ὅταν ἡ γραφή θεματίζει τόν θάνατο τῆς ὠραίας ἀγαπημένης, ὅταν διαβάζει πάνω ἀπό τό νεκρό της σῶμα, τότε, ἴσως, ἐξορκίζει μέ τόν πιό δραστηκό τρόπο τόν ἴδιον θάνατο.¹⁴ Τόσο τά

κά ἀφοροῦσε τό ἀντικείμενο, ἀλλά τώρα ἀφορᾶ τό Ἐγώ του: «Στήν περίπτωση τοῦ πένθους ὁ κόσμος ἔχει γίνει φτωχός καί κενός, στή μελαγχολία γίνεται τό ἴδιο τό Ἐγώ» (Βλ. στά ἑλληνικά: Σίγκμουρντ Φρόντ, «Πένθος καί μελαγχολία», *Δοκίμια μεταψυχολογίας* (1915), μτφρ. Θόδωρος Παραδέλλης, Ἀθήνα, ἐκδ. Καστανιώτη, 2000, σσ. 110-129.) Πῶς ὁμως σχετίζεται τό κάλλος καί ἡ καλλιτεχνική δημιουργία μέ τίς δύο αὐτές στάσεις ἀπέναντι στήν ἀπώλεια; Ὁ Φρόντ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ καλλιτεχνική δημιουργία ἀποτελεῖ τό ἀντίβαρο στό χαμένο ἀντικείμενο, στό ὅποιο ἡ λίμπιντο ἔχει προσκολληθεῖ μέ τόσο αἰνιγματικό τρόπο. Αἰνίγμα τοῦ πένθους ἢ τοῦ κάλλους, ἄραγε; Μήπως τό κάλλος δέν εἶναι παρὰ τό ἰδανικό ἀντικείμενο τῆς ἐπιθυμίας πού δέν ἀπογοητεύει ποτέ τή λίμπιντο, ἐπειδή δέν εἶναι ποτέ ἐκεῖ;

12. Βλ. τή συνθετική προσέγγιση τῆς Elisabeth Bronfen στό βιβλίο της, *Over her Dead Body. Death, femininity and the aesthetic* (New York: Routledge, 1992) καί ἰδιαίτερα τό κεφάλαιο «The "most" poetic topic» (σσ. 59-75) ὅπου ἐξετάζει τίς ἐπιταγές τοῦ αἰσθητισμοῦ ἐκτείνοντας τίς ρητορικές καί ψυχαναλυτικές ἀναγνώσεις θεμελιακῶν λογοτεχνικῶν κειμένων τῆς Δύσης στό πεδίο τῶν πολιτισμικῶν σπουδῶν μέσα ἀπό τίς σχέσεις φύσης-γυναίκα-κάλλους-πολιτισμοῦ, ὅπου περιγράφονται γιά νά ἀποσυναρμοστοῦν οἱ ἀναμενόμενες διαζευκτικές ἀντιθέσεις.

13. Μαρσέλ Προύστ, ὁ.π., σσ. 79-80.

14. Ἡ Julia Kristeva στό βιβλίο της *Soleil Noir. Depression et melancolie* (Paris: Gallimard, 1987) περιγράφει τή σχέση τοῦ κάλλους μέ τόν θάνατο (σσ. 109-115): «Υπάρχει μιᾶ ἰδιότυπη οικονομία τοῦ φαντασιακοῦ λόγου, ὅπως αὐτός ἔχει γαλουχηθεῖ στούς κόλπους τῆς δυτικῆς παράδοσης (κληρονόμου τῆς ἀρχαιότητας, ἐλληνικῆς καί λατινικῆς, τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καί τοῦ χριστιανισμοῦ) πού ἐδραιώνει τή συγγένεια μέ τή μελαγχολία καί ταυτόχρονα μετατοπίζει ἀναγκαστικά τή μελαγχολία πρὸς ἓνα πιθανό νόημα (*sens possible*)». Ἡ Κρίστεβα προεκτείνοντας τή φροῦδική θεωρία γιά τήν καλλιτεχνική δημιουργία ὡς ἀντίβαρο στήν ἀπώλεια ἐπιστρέφει στήν ἰδέα ὅτι «ἡ ὁμορφιά εἶναι προϊόν τέχνης, εἶναι φαντασιακή». Τό

ἀνατολικοφανῆ διηγήματα τῶν Γκωτιέ, Πόε καί Νταβιντέσκου ὅσο καί τὰ ἀφηγηματικά δοκίμια τοῦ Προύστ ἀντλοῦν ἀπό αὐτό τό φαντασιακό καί ταυτόχρονα τό σχολιάζουν μνημιώνοντάς το:

«...κάποιες “Ἡμέρες ἀνάγνωσης” μοιάζουν μέ ἡμέρες περιδιάβασης στή Βενετία, στήν Πιατσέττα λόγου χάριν, ὅταν ἔχεις μπροστά σου, μέ τό χρώμα τους τό σχεδόν ἐξωπραγματικό πραγμάτων τοποθετημένων λίγα βήματα πιά πέρα καί πολλούς αἰῶνες μακριά, τίς δύο κολόνες ἀπό γρανίτη γκρίζο καί τριανταφυλλί πού φέρουν ἐπάνω στά κιονόκρανά τους, ἡ μία τό λέοντα τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἡ ἄλλη τόν Ἅγιο Θεόδωρο νά ποδοπατᾷ τόν κροκόδειλο· αὐτές οἱ ὁμορφες καί λυγρές ξένες ἦλθαν αἰῶνες πρὶν ἀπό τήν Ἀνατολή διασχίζοντας τή θάλασσα πού ἀφρίζει στά πόδια τους· χωρίς νά καταλαβαίνουν τά λόγια πού ἀνταλλάσσονται γύρω τους συνεχίζουν νά ἀργοκυλοῦν τίς ἡμέρες τους [...] πάνω σέ αὐτήν τή δημόσια πλατεία, ὅπου λάμπει ἀκόμα ρεμβαστικά, δίπλα ἐκεῖ, τό μειδιάματό τους ἀπόμακρο».¹⁵

ὄραιο ἀντικείμενο ἔχει τή δύναμη νά μᾶς παρασύρει στόν κόσμο του καί γι' αὐτό ἀξίζει περισσότερο τήν προσκόλλησή μας ἀπό κάθε προσφιλή ἢ μισητή τραυματική αἰτία θλίψης. «Μόνη ἡ μετουσίωση ἀντιστέκεται στόν θάνατο». Μέ ἄλλα λόγια, μόνη ἡ ἐπανεπένδυση τῆς ἐπιθυμίας μας στήν τέχνη, ἡ τοποθέτηση τοῦ τεχνουργήματος στή θέση τοῦ ἐφήμερου μπορεῖ καί πλέκει γύρω ἀπό τό κενό τῆς ἀπουσίας του ἕνα «ὑπερ-σημεῖο» πού ἀλληγορεῖ ἐκεῖνο τό ἀγαπημένο πού δέν βρῖσκεται πιά ἐκεῖ.

Στήν περίπτωση τῶν ἀφηγήσεων πού ἐξετάζουμε ἡ ὁμορφιά, ὅπως ἀποτυπώνεται στό ἀξιέραστο γυναικεῖο πρόσωπο τῆς ἀπώλειας, εἶναι ταυτόχρονα αὐτή πού τοῦ δίνει ζωή. Ὁ Φρόντ μιλά, ἐν προκειμένω, γιά sublimation, γιά μετουσίωση τῆς λιβιδινικῆς ἐπένδυσης σέ μιὰ ὑψηλή δραστηριότητα (καλλιτεχνική, πνευματική, ἐπιστημονική)· ὁμως, γιά ποιόν λόγο ὁ καλλιτέχνης χρειάζεται νά μετουσιώσει τόν γυναικεῖο θάνατο γιά νά ὑπερβῆ τόν δικό του θάνατο; Ἄραγε γιά ποιόν λόγο χρειάζεται νά θανατώσει τήν ἀγαπημένη γιά νά μὴν θανατώσει ἐαυτόν, γιά νά μὴν παρασυρθεῖ, δηλαδή, ἀπό μιὰ ναρκισσιστική μετάθεση τῆς λίμπιντο στό Ἐγώ; ἢ γιά νά τό διατυπώσουμε διαφορετικά: γιατί ἡ ἀλληγορία τοῦ πένθους εἶναι πάντα γυναικεῖα; αὐτό παραμένει ἕνα ἀνοιχτό πολιτισμικό ἐρώτημα.

15. Μαρσέλ Προύστ, ὁ.π., σ. 74. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας.

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Τά σχολικά ἐγχειρίδια

Οἱ πρόσφατες ἀντιδράσεις γιά τὰ καινούργια σχολικά ἐγχειρίδια ἐπανεφέραν στό προσκήνιο τό σημαντικό πρόβλημα τῆς διδασκαλίας στήν πρωτοβάθμια καί δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση. Δέν θά σταθῶ στό ἐθνικιστικό παραλήρημα τῶν ποικίλων «ἀγανακτισμένων πολιτῶν» πού τά ἔβαλαν μέ τό βιβλίό τῆς Ἱστορίας τῆς ΣΤ΄ Δημοτικοῦ οὔτε στίς σχολαστικές ἀλλά ἐνδεχομένως βάσιμες ἐπικρίσεις ἐκείνων πού ἤθελαν διαφορετικές «δοσολογίες» στά κείμενα τῶν Νέων Ἑλληνικῶν. Θά σταθῶ μόνο σέ ἕνα ἐρώτημα πού ἀφορᾷ τήν ἐκπαιδευτική πολιτική στά σχολικά ἐγχειρίδια, εἰδικότερα σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τήν ἀποκλειστικότητα τῆς παρεχόμενης γνώσης μέσω τοῦ ἐνός καί μοναδικοῦ βιβλίου, τῆς μονολογικῆς ἐπιστημονικῆς «ἀλήθειας», τῆς ἐργαλειοποίησης τῆς διδασκαλίας, καί κυρίως τῆς «τυραννίας» τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου στά θέματα τῆς ἐπιλογῆς τῶν ἐγχειριδίων. Ἄς ξεκινήσουμε, λοιπόν, ἀπό τό αὐτονόητο: οἱ δάσκαλοι δέν καλοῦνται νά διδάξουν κάποια καλὰ ἢ κακὰ «σχολικά βιβλία» ἀλλά καλοῦνται νά διδάξουν ἱστορία, λογοτεχνία, φυσική, χημεία, μαθηματικά, γεωγραφία, φιλοσοφία κ.λπ. καλοῦνται, δηλαδή, νά ἐξοικειώσουν τοὺς μαθητές καί τίς μαθήτριες μέ τή μεθοδολογία καί τό περιεχόμενο συγκεκριμένων γνωστικῶν ἀντικειμένων πού προϋποθέτουν πολλαπλές καί διακριτές μαθησιακές πειραχίες καί δεξιότητες, οἱ ὁποῖες ὑπερβαίνουν βεβαίως τίς τυποποιημένες ἀφέλειες τῆς παιδαγωγικῆς ρητορικῆς γιά τή «διδασκαλία τοῦ τάδε», γιά τό «ψυχοδυναμικό σύστημα τῆς τάξης» γιά τό «μαθητοκεντρικό μοντέλο» τῆς ἐμπειρίας καί τήν «ἐκφρασιακὴ προτεραιότητα» τοῦ δέκτη. Ἡ συζήτηση γιά τὰ σχολικά ἐγχειρίδια εἶναι, ἐντέλει, μιὰ συζήτηση γιά τήν ἴδια τή γνώση, καί ὡς ἐκ τούτου ἀφορᾷ τό σύνολο τῶν ἐπιστημῶν, τῶν ἐπιστημόνων, τῶν «μάχιμων ἐκπαιδευτικῶν» καί τῶν ἀκαδημαϊκῶν. Δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀποκλειστικὴ ἀρμοδιότητα τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου καί τοῦ Ὑπ. Παιδείας καί σίγουρα δέν μπορεῖ νά ἐξαντλεῖται στήν ἐπιλεκτικὴ ἀνάθεση καί ἀξιολόγηση ἐνός συγγραφικοῦ ἔργου μέ χαρακτηριστὴ «διαγωνισμοῦ». Ἡ ἴδια ἡ ἀκαδημαϊκὴ καί ἐκπαιδευτικὴ κοινότητα διαθέτει ἐπαρκῆ καί δοκιμασμένα κριτήρια γιά τόν ἐλεγχο καί τήν παροχή τῆς γνώσης, τὰ ὁποῖα θά μπορούσαν νά ἐξασφαλίσουν, μέ πῶς συλλογικὸ καί ἐπιστημονικὸ τρόπο, μιὰ ἀποτελεσματικὴ καί οὐσιώδη παρέμβαση στίς εὐαίσθητες βαθμίδες τῆς πρωτοβάθμιας καί δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης. Ἡ συνηγορία ἢ ἡ ἐπικριση τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων εἶναι μόνον ἕνα σύμπτωμα μπροστά στήν παντελὴ ἀπουσία τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας στό πῶς κρισιμο στάδιο τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς.

Γιάννης Παπαθεοδώρου

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΑΣΗΣ

Κάρλο Γκίνζμπουργκ, *Εύλινα μάτια. Έννέα στοχασμοί για τήν απόσταση*

Μτφρ. Μπάμπης Λυκούδης, έπιμ. Νάσια Ντινοπούλου, 'Αλεξάνδρεια 2006, σ. 298

του Γιάννη Παπαθεοδώρου

Περισσότερο ίσως από κάθε άλλη επιστήμη, ή έννοια της απόστασης είναι για τήν ιστορία ένα μείζον επιστημολογικό πρόβλημα. Η απόσταση ορίζει ένα πολύπλοκο δίκτυο σχέσεων ανάμεσα στο παρελθόν και τό παρόν, τό υποκείμενο του ιστορικού παρατηρητή και τό αντικείμενο της ιστορικής παρατήρησης, τά συμβάντα και τήν αφήγησή τους, τίς χρονικές, γεωγραφικές, έθνικές και πολιτισμικές διαφορές πού ορίζουν τή μελέτη τών ανθρώπινων κοινωνιών, τό τότε και τό τώρα, τό εκεί και τό εδώ, τόν *Εαυτό* και τόν *Άλλο*. Η απόσταση αφορά τήν ίδια τήν ιστορική προοπτική, ως κριτική γνώση, ως ήθική επίταγή αλλά και ως επιστημονική αποστασιοποίηση. Μέ τίς παραδοχές αυτές, ο ιστορικός Κάρλο Γκίνζμπουργκ, γνωστός στό ελληνικό κοινό από τό κλασικό πλέον βιβλίο του *Τό τυρί και τά σκουλήκια* (έκδ. 'Αλεξάνδρεια) αλλά και τό μαχητικό ιστορικο-πολιτικό βιβλίο *Ο ιστορικός και ο δικαστής* (έκδ. Νεφέλη), διερευνά μέσα από μιά συλλογή έννέα δοκιμίων, κυρίως της δεκαετίας του '80 και του '90, τίς κυριολεκτικές και μεταφορικές χρήσεις της απόστασης. Μέ τήν έντυπιακή εύρυμάθειά του και τή γοητευτική αφήγησή του, ο εισηγητής της «μικροϊστορίας» διατρέχει τό πεδίο της λογοτεχνίας, της φιλοσοφίας, της ιστορίας και της πολιτισμικής ανθρωπολογίας, παρουσιάζοντας μιά γενεαλογία της έννοιας της απόστασης μέσα στην τέχνη και τήν επι-

στήμη, μέ όλες τίς αποχρώσεις και τίς διαφοροποιήσεις τών εποχών και τών συμφραζομένων. Ο τόμος ανοίγει μέ ένα δοκίμιο κριτικής αντίπαράθεσης. Σέ αντίθεση μέ τίς «θεωρίες της μόδας πού τείνουν νά θολώσουν τά όρια μεταξύ ιστορίας και φανταστικής κατασκευής», επιμένοντας στα «λογοτεχνικά τεχνάσματα» της ιστορικής αφήγησης, ο Γκίνζμπουργκ ανατρέχει στην ίδια τή θεωρία της λογοτεχνίας και τήν τέχνη του μυθιστορήματος, προκειμένου νά αναδείξει τίς πολλαπλές σημασίες της απόστασης ως αποξένωσης και ανοικείωσης. Παρακολουθώντας τή συζήτηση τών ρώσων Φορμαλιστών αλλά και τά κείμενα του Ντοστογιέφσκι και του Προύστ, ο ιστορικός αναλύει ένα εύρο φάσμα αναφορών, από τόν Μάρκο Αύρηλιο ως τόν Βολταίρο. Στο πλαίσιο αυτής της ανάγνωσης, καθιστά φανερό πώς τό νήμα και τό νόημα της ανοικειωτικής απόστασης δέν είχε τή φορμαλιστική σημασία ενός ακόμη «λογοτεχνικού τεχνάσματος», ούτε ήταν μιά απλή αντιθετικιστική αντίληψη για τά όρια της κατανόησης και της περιγραφής της πραγματικότητας αντίθετα, ή ανοικείωση είχε γνωστικό υπόβαθρο. Ήταν, καθώς έλεγε ο Μάρκος Αύρηλιος, ένας τρόπος νά φτάσει κανείς «στά ίδια τά πράγματα και νά διεισδύσει πλήρως έντός τους, ώσπου νά διαγνώσει τήν αληθινή φύση τους». Η ανοικείωση δέν χρησιμοποιήθηκε απλώς για νά δηλώσει τήν αδυναμία της γνώσης και της αναπαρά-

στασης τῆς πραγματικότητας, ἀλλά γιά νά ἀπελευθερώσει τή γνώση ἀπό κίβδηλες ἰδέες καί παραστάσεις τῆς πραγματικότητας. Τονίζοντας τόν ἰδεολογικό ἀποφανατισμό ἀλλά καί τό γνωστικό πρόταγμα τῆς ἀπόστασης ὡς ἀποξένωσης, ὁ Γκίνζμπουργκ ὑπενθυμίζει τή διπλή προστατευτική τῆς χρησιμότητα στίς σύγχρονες θεωρητικές συζητήσεις γιά τήν ἱστορία καί τήν ἱστοριογραφία: ἡ ἀνοικεῖωση ἀφενός μὲν μᾶς προστατεύει ἀπό τόν κίνδυνο νά πάρουμε τήν πραγματικότητα ὡς κάτι τό ὀριστικά γνωστό καί καταμετρημένο, ἀφετέρου δέ μᾶς προστατεύει ἀπό τίς μυθολογικές ἀκροβασίες γιά τήν ἀέναη ἀναβολή τοῦ νοήματός της.

Ἀντίστοιχη εἶναι ἡ διερεύνηση τῆς ἔννοιας τοῦ μύθου στό δεύτερο δοκίμιο τοῦ βιβλίου. Ἀπό τήν πλατωνική καταδίκη τοῦ μύθου, μέχρι τίς νεωτερικές χρήσεις τοῦ μύθου τῆς προπαγανδιστικῆς ψευδολογίας καί τοῦ πολιτικοῦ ἀνορθολογισμοῦ, ὁ συγγραφέας διατρέχει τίς τύχες τοῦ μύθου στή δυτική εὐρωπαϊκή σκέψη, ἀμφισβητώντας τήν ἄποψη ἐκείνων πού ἐπιμένουν νά βλέπουν τό δίπολο ἐνός πολιτικοῦ αὐταρχισμοῦ θεμελιωμένου στήν πλατωνική μεταφυσική ἀπό τή μιά μεριά καί ἐνός δημοκρατικοῦ πραγματισμοῦ κληρονόμου τῆς ρητορικῆς καί τῆς σοφιστικῆς ἀπό τήν ἄλλη. Περιπλέοντας τά πράγματα, ὁ Γκίνζμπουργκ στρέφεται στήν πλατωνική καί ἀριστοτελική θεωρία καί ἀναζητᾷ τή μυθική θεμελίωση τοῦ πολιτικοῦ στήν ἀπόσταση πού χωρίζει τήν προφορικότητα ἀπό τή γραφή. Χάρη στήν κριτική ἀπόσταση πού προσφέρει ἡ γραφή, ὁ Πλάτωνας ἀναγνωρίζει πῶς τό ὄνομα καί τό ρῆμα ἀπομονωμένα δέν εἶναι «οὔτε ἀληθῆ οὔτε ψευδῆ». Αὐτό τό ἀπομονωμένο ὄνομα εἶναι ἡ ρίζα τοῦ μύθου, μᾶς θυμίζει, ὁ Γκίνζμπουργκ: μιά ἀπλή ἀναφορά πού ἀνασύρει τά ὑπόλοιπα, καθὼς εἶναι ἤδη γνωστά. «Ὁ μῦθος εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ μιά ἀφήγηση ἤδη ἀφηγημένη, μιά ἀφήγηση ἤδη γνωστή».

Στά τρία ἐπόμενα δοκίμια πού ἀκολουθοῦν, ἐξετάζονται ἱστορικά ὕλκα καί τεκμήρια πού προέρχονται ἀπό τό πεδίο τῶν εἰκονικῶν συστημάτων καί τῶν ὀπτικῶν ἀφηγήσεων. Ὁ συγγραφέας ξαναγυρίζει στήν ἔννοια τῆς (ἀνα)παράστασης προκειμένου νά παρακολουθήσει τή νεωτερική τῆς ἐννοιολόγηση στή διπλή τῆς ἐκδοχή: ὄχι μόνο, δηλαδή, ὡς τό μιμητικό ἴχνος μιᾶς ἀπουσίας ἀλλά καί ὡς ὑποκατάσταση μιᾶς παρουσίας. Πρῶτος σταθμός αὐτῆς τῆς ἀντίληψης εἶναι οἱ νεκρικές εἰκόνες τῶν βασιλιάδων καί τῶν αυτοκρατόρων ἐξόδιες, δηλαδή, ἀκολουθίες καί ταφικές πρακτικές, πού, ἐκεῖ γύρω στόν 13ο αἰώνα, θά καταστήσουν τήν ἔννοια τῆς ἀναπαράστασης θεμελιακή γιά τήν ἴδια τήν ἐξουσία. Ὅπως εἶχε δείξει ἤδη ὁ Καντόροβιτς, ἡ κούκλα πού ἐξέθεταν στίς κηδεῖες τῶν ἀγγλων καί γάλλων ἡγεμόνων πλάι στή σορὸ ἐξέφραζε τή νομική θεωρία τοῦ «διπλοῦ σώματος τοῦ βασιλιᾶ»: ἡ (ἀνα)παράσταση κάλυπτε τήν ἀπόσταση ἀνάμεσα στό αἰώνιο σῶμα τοῦ βασιλιᾶ ὡς δη-

μόσιου θεομοῦ καί τό φθαρτό σῶμα τοῦ βασιλιᾶ ὡς ἀνθρώπινου ὑποκειμένου. Οἱ ἴδιες παράδοξες διαδρομές τῆς ἀπόστασης ἀναζητῶνται καί στόν εἰκονογραφικό τύπο τοῦ «Ἰδοῦ ὁ ἄνθρωπος», ἀφοῦ, σ' αὐτό τό θέμα, ὁ Γκίνζμπουργκ σημειώνει τή συνάφεια μεταξὺ ἱστορικῶν γεγονότων καί ἰουδαϊκῶν προφητικῶν κειμένων. Ἐντοπίζοντας τήν ἀμφίσημη ἐπιρρηματική χρήση τοῦ «Ἰδοῦ/Esce» ὡς ἀμεσης ὀπτικῆς ἐπιβεβαιώσης ἀλλά καί ὡς ἀποκαλυπτικῆς ἐνόρασης τοῦ μέλλοντος, ὁ συγγραφέας ὑποστηρίζει πῶς ἡ χριστιανική ζωγραφική ἀνακάλυψε μιά νέα εἰκονογραφική δυνατότητα μέ ἐπιδεικτική καί προφητική διάσταση μαζί. Ἀντίστοιχα, ὁ συγγραφέας παρουσιάζει τή συνάφεια μεταξὺ εἰδώλων καί εἰκόνων, ἀφοῦ δείξει πῶς, μέσα στοὺς πρώτους αἰῶνες τοῦ χριστιανισμοῦ, συντελέστηκε μιά καθοριστικῆς σημασίας ἀλλαγὴ τῆς στάσης τῶν χριστιανῶν ἀπέναντι στίς εἰκόνες: ἀπό τήν καταδίκη στήν ἀποδοχή τους. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτή, καθὼς καί σημασία τῆς ἐρμηνευτικῆς τοῦ Ὁριγένη γύρω ἀπό τή μωσαϊκὴ ἀπαγόρευση τῶν εἰδώλων, στηρίχθηκε καί πάλι στήν ἀναφορική ιδιότητα τῆς ἴδιας τῆς εἰκόνας, τῆ σχέσης τῆς μέ τόν πραγματικό κόσμο, τήν ἀπόσταση τοῦ συμβόλου καί τοῦ εἰδώλου ἀπό τό ἀναφερόμενό του, τόσο πού νά μοιάζει μέ ἀπατηλὴ καί φανταστικὴ κατασκευή. Ἡ διάκριση μεταξὺ εἰδώλων καί εἰκόνων, πού πρότεινε ὁ Ὁριγένης, ἀποδείχθηκε ἐξαιρετικὰ γόνιμη γιά τήν εἰκονοφιλή ρητορική στά χρόνια τῆς εἰκονομαχίας.

Στό ἔκτο δοκίμιο του, γιά τό «ῥφος» αὐτὴ τὴ φορὰ, ὁ Γκίνζμπουργκ ἐπανερχεται σέ ἓνα θέμα πού ἀπαντᾷ σέ πολλές ἐργασίες του: τὴ σχέση μορφολογίας καί ἱστορίας. Γραμμένο μέ ἀφορμὴ ἓνα συνέδριο, γιά τήν «Ἱστορία τῶν Ἐπιστημῶν καί τὴν Ἱστορία τῶν Τεχνῶν», τό δοκίμιο αὐτό ἀναλύει τό ῥφος σάν ἓνα μέσο ὀριοθέτησης καί ἄμυνας ἀπέναντι στήν ἀποδοχή ἢ στήν ἀπόρριψη τῆς πολιτισμικῆς διαφορᾶς, σάν ἓνα ὄπλο ἐνσωμάτωσης καί ἀποκλεισμοῦ μέ πολιτικές ἐπιπτώσεις. Παρακολουθώντας τίς σχετικές συζητήσεις τόσο στίς εἰκαστικές τέχνες ὅσο καί στήν ἱστορία καί τὴ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης, ὁ Γκίνζμπουργκ δείχνει πῶς τό αἰσθητικό ἐκκενρὸς ἀνάμεσα στήν ὑφολογικὴ ποικιλομορφία καί τὴν ὑφολογικὴ ὁμοιογένεια (ἀπὸ τὸν Κικέρωνα ὡς τὸν Ἀντόρνο) συνδεόταν μέ τίς εὐρύτερες ἔννοιες τῆς «καθαρότητας» ἢ τῆς «μεταφρασσιμότητας» μιᾶς «γλώσσας» καί μιᾶς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου ἀπέναντι σέ ἄλλες φωνές, ρυθμούς σκέψης καί ἐρμηνείες. Στό ἕβδομο δοκίμιο τοῦ βιβλίου, ὁ Γκίνζμπουργκ επικρίνει, μέ ἀφορμὴ τὴν ὑπόθεση Σόκαλ, τίς θέσεις τῶν «ρελατιβιστῶν θιασωτῶν τοῦ μεταμοντερνισμοῦ» καί ἐπιστρέφει στήν ἱστορία τῆς ἐπιχειρηματολογίας πού συνδέει τὴν ἀλήθεια μέ τὴν ἱστορικὴ προοπτικὴ, τόσο στήν κυριολεκτικὴ ὅσο καί στὴ μεταφορικὴ συνιστώσα τῆς. Ἀναλύοντας τὴν ἐβραϊκὴ μαρτυρία καί μνήμη, ἀλλά καί κείμενα τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ Μακιαβέλι καί τοῦ Καρτέσιου, ὁ συγγραφέας ἐπαναφέ-

ρει τό ζήτημα τῆς ἀπόστασης καί τῆς προοπτικῆς ὡς πεδίο συνάντησης τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, καί ὄχι ὡς ὑπέροστο ἐπιστημολογικό ἐμπόδιο γιά τήν ἀκύρωση τῆς γνώσης: «ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ὑποκειμενική ὀπτική γωνία καί τίς ἀντικειμενικές καί ἐπαληθεύσιμες ἀλήθειες πού τίς ἐγγυᾶται ἡ πραγματικότητα», ὑποστηρίζει ὁ Γκίνζμπουργκ, εἶναι μιά καί πάντως ὄχι μοναδική συνδήλωση γιά τήν ἐννοια τῆς ἀπόστασης καί τῆς προοπτικῆς ὡς ἰσχυρῆς γνωστικῆς μεταφορᾶς. Ἡ σύγχρονη μονομερῆς ἔμφαση στή σχετικιστική ἐκδοχή της, λέει ὁ συγγραφέας, εἶναι ἕνα ἀκόμη σύμπτωμα τοῦ ἀντιδιανοουμενίστικου κλίματος πού κυριαρχεῖ στίς σύγχρονες νεοσκεπτικιστικές καί ἀνορθολογικές τάσεις τῆς ἐπιστήμης.

Τέλος, στά δύο τελευταία δοκίμια τοῦ τόμου, ἐξετάζονται οἱ ἠθικές συνέπειες τῆς ἀπόστασης, ἔτσι ὅπως αὐτές ἀποκρυσταλλώνονται εἴτε στό ἐρώτημα γιά «τή δολοφονία ἐνός κινέζου μανδρινού», εἴτε στή συζήτηση γιά τήν ἔκφραση συγγνώμης ἀπό τοὺς Ἑβραίους ἐκ μέρους τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας («μιά παραδρομή τοῦ Πάπα Βοϊτίλα»). Διερευνώντας τήν ἀνάληψη ἀδιαφορίας ἀπέναντι στόν Ἄλλο ἢ τή συμπονετική καθυπόταξη τοῦ Ἄλλου, τίς διανοητικές καί ἠθικές, δηλαδή, στάσεις πού μπορεῖ νά γεννήσει ἡ «ἡγεμονική» ἀπόσταση, ὁ συγγραφέας ἀφιερώνει μερικές ὑποδειγματικές σελίδες γιά τήν προσέγγιση τῆς ἑτερότητας, τόσο στίς ποσοτικά ἀπλοποιημένες ἐκδόχες της ὅσο καί στίς «ἐξευγενισμένες» χρήσεις της.

Ἱστορικός μέ ἐνεργά πολιτικά ἀνταντακλαστικά, Ἑβραῖος, γεννημένος σέ καθολική χώρα ἀλλά χωρίς θρησκευτική ἀγωγή, ὁ Γκίνζμπουργκ, ὁ ἰταλός καθηγητής τοῦ Λός Ἄντζελες, ἐπιμένει διαρκῶς νά ἐντάσσει τή συγκυρία τῆς συγχρονίας μέσα σέ παλαιότερα ἱστορικά συμφραζόμενα, κείμενα, νοήματα καί πολιτισμικές πρακτικές, ὄχι γιά νά χρησιμοποιήσει τήν ἱστορία ὡς ἕνα εἶδος σταθεροῦ ἀναλογικοῦ παραδείγματος ὅσο γιά νά προβληματοποιήσει τήν δική μας ἱστορική ὀπτική, τίς τρέχουσες κατηγορίες τῆς σκέψης μας, τίς δικές μας ἄλλοτε μειωμένες καί ἄλλοτε ὑπερβολικές ἀποστάσεις ἀπέναντι στά ἐρωτήματα τοῦ παρελθόντος καί τοῦ παρόντος. Μέσα σέ αὐτές τίς θεαματικές ἀναδρομές, πολλοί εἶναι ἐκεῖνοι πού ἐντοπίζουν τοὺς κινδύνους τῶν νοητικῶν ἀλλά των, τῆς θραυσματικῆς καί ἀποσπασματικῆς ἐρμηνευτικῆς, ἐνός μᾶλλον ἀπρόθυμου θεωρητικοῦ λόγου πού συχνά συρρικνώνει σύνθετα ζητήματα γιά τίς ἀνάγκες τῆς πολεμικῆς, καί μιᾶς οὐτοπικῆς πολιτικῆς ἀτζέντας στήν ὁποία κυριαρχεῖ, ἔστω καί ὑπόρρητα, μιά νοσταλγική διάθεση γιά τόν προνεωτερικό καί προ-καπιταλιστικό κόσμο. Μερικά ἀπό τά ἐλαττώματα αὐτά, ἐντοπίζονται καί στήν παρούσα συναγωγή δοκιμίων. Συχνά, ὁ ἀρχικός ἐξαγγελτικός τόνος γιά τό πρόβλημα τῆς «ἀπόστασης» ὑποχωρεῖ, γιά νά δώσει τή θέση του σέ μιά μᾶλλον καθηλωτική συμπαραθέση κειμένων καί πηγῶν, πού δύσκολα θά ταίριαζαν

κάτω ἀπό μιά κοινή στέγη. Ἀλλά καί στό θεωρητικό ἐπίπεδο, ἡ ροπή τοῦ συγγραφέα νά ἀντιμετωπίζει ὀρισμένες ὄψεις τῆς μεταδομιστικῆς καί ἀποδομιστικῆς θεωρίας τῆς ἱστορίας μέ τό κατηγορητήριο τοῦ «μεταμοντέρου σχετικισμοῦ», ἐξυπηρετεῖ περισσότερο μιά λογική ἀντιπαράθεση παρά ἕνα ἐπεξεργασμένο θεωρητικό σχῆμα γιά τήν ποιητική τῆς ἱστορίας καί τῆς ἱστορικῆς γραφῆς. Γραμμένα σέ ἕνα συγκρουσιακό κλίμα, τά κείμενα αὐτά ἀποτυπώνουν τήν κρίσιμη καμπή τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν, κατά τήν ἐμφάνιση τῆς περίφημης «γλωσσολογικῆς στροφῆς», καί ἀποτελοῦν τεκμήρια ἐνός ἐπιστημονικοῦ διαλόγου, πού ἄλλαξε τό τοπίο στόν χῶρο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, κατά τήν τελευταία δεκαετία. Ἡ ἀποσιώπηση τῆς πλούσιας βιβλιογραφικῆς σοδειᾶς στά συγκεκριμένα δοκίμια εἶναι μιά ἀκόμη ἔνδειξη γιά τοὺς ὅρους καί τά συμφραζόμενα αὐτῆς τῆς πολεμικῆς. Ὁ «δικανικός» τόνος τοῦ συγγραφέα –παιδί τῆς Ρητορικῆς δέν εἶναι ἄλλωστε καί ἡ Ἱστορία;– ἄλλοτε εὐνοεῖ τά ἐπιχειρήματα καί ἄλλοτε τά ἐγκλωβίζει σέ μιά προσηματική «συνηγορία» ὑπέρ τῆς ἱστορίας. Ἐστω ὅμως κι ἂν δεχτοῦμε ὅλα τά παραπάνω, ὁ Γκίνζμπουργκ παραμένει ἕνας ἀπό τοὺς πιό παραγωγικούς καί ὀξυδερκεῖς ἱστορικούς τῆς ἐποχῆς μας, πού κατάρφε ἀφουγκραζόμενος τίς «φωνές τῶν Ἄλλων» νά συμβάλλει ὄχι μόνο στόν «ἐκδημοκρατισμό τῆς ἱστορίας» ἀλλά καί σέ μιά οὐσιαστική ἑτερολογική καί διαλογική σύλληψη τῆς ἱστορίας, ὡς θεωρητικοῦ στοχασμοῦ ἀλλά καί ὡς πολιτικῆς παρέμβασης.

Ἄς σημειωθεῖ, τέλος, κάτι γιά τήν ἐκδοση τοῦ συγκεκριμένου βιβλίου. Ἡ μετάφρασή του ἔγινε μέ τή στήριξη τοῦ προγράμματος «Πολιτισμός 2000» τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης γιά τό ἔτος 2005, προκειμένου νά ἐνταχτεῖ στή σειρά τῆς *Νεότερης καί Σύγχρονης Ἱστορίας* πού διευθύνει ὁ Κώστας Κωστής καί ὁ Σωκράτης Πετμεζᾶς. Τό βιβλίο, ἂν ἐξαιρέσουμε ὀρισμένες ἐπιλογές πού ἀφοροῦν τίς ἐκδόσεις τῶν πηγῶν οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στά ἀρχαῖα ἑλληνικά κείμενα, εἶναι ἕνα πολύ θετικό δείγμα γιά τίς μεταφραστικές δυνατότητες καθὼς καί γιά τή διακίνηση ἰδεῶν πού προσπαθεῖ νά καλύψει τίς «ἀποστάσεις» τῆς σκέψης, τῶν ταυτοτήτων καί τῶν διαφορῶν ἀνάμεσα στά διαφορετικά ἐπιστημονικά περιβάλλοντα στόν ἐνιαῖο εὐρωπαϊκό χῶρο. Ἡ ἀξιοποίηση ἀνάλογων προγραμμάτων μετάφρασης ἀπό τήν ἐγχώρια ἐκδοτική πρωτοβουλία θά μπορούσε νά γονιμοποιήσει καί τόν ἑλληνικό ἐπιστημονικό διάλογο, προκειμένου νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τή μόνιμη παθολογία τῆς συνθηματολογίας καί τοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ, ἰδίως στά περίπλοκα θεωρητικά ζητήματα.

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Christa Wolf, *Ένα πρότυπο παιδικής ηλικίας, μυθιστόρημα, μετάφραση:*
Κ. Χρυσομάλλη-Henrich, University
Studio Press, Θεσ/νίκη 2006, σ. 502

του Γιάννη Κουβαρά

Φασισμός είναι μιά έννοια πλατύτερη από τους Γερμανούς.
‘Αλλά αυτοί υπήρξαν οι κλασικοί του

Καζίμερς Μπράντις

Σέ αντίθεση με τον Γκύντερ Γκράς που όψιμα (μετα-νομπελικά) μᾶς φανέρωσε πτυχές και λεπτομέρειες από την εφηβική του ηλικία (πέ- ρασμα από ναζιστική νεολαία) ή αγέρωχη Κρίστα Βόλφ εν έτει 1976 εκδίδει τό ως άνω διβλίο (*Τό μυ- θιστόρημα μιᾶς αυτοβιογραφίας, κατά την κριτική*) όπου ρίχνει ανέλεγκτο φῶς στήν ανάπτυξη και κοινω- νικοποίησή της μέσα στή σκληρή φάση του ναζισμού (1933-1945) καθώς και στά ίχνη του στόν ψυχισμό τῆς μετέπειτα ἐνήλικης γυναίκας. Γεννημένη τό 1929 στήν πρωσική ἐπαρχία πού μετά τό 1945 περιήλθε στήν Πολωνία, ἀκολούθησε δεκαπεντάχρονη τήν οἰκογένειά της μέ τά καραβάνια τῶν προσφύγων πού κουβαλοῦσαν μαζί τους ὅ,τι χωροῦσαν τά χέρια τους γιά νά γευθεῖ τίς δυσκολίες τοῦ ξεριζωμοῦ στά ἐπι- τακτα σχολεῖα καί στά καταφύγια (τό ἑλληνικό ‘22 εἶναι πολλαπλάσιο τοῦ γερμανικοῦ ‘44 καί φυσικά ἡ μετάσταση τοῦ κακοήθους ὄγκου τῆς προσφυγιάς διαρκῶς μετατοπίζεται) καί νά ζήσει στή νεότευκτη ΛΔ τῆς Γερμανίας, ἀπό ὅπου στά σαράντα της μέ τήν κόρη της στήν ηλικία πού εἶχε ἡ ἴδια τήν ἐποχή τοῦ ξεριζωμοῦ, θά ἐπισκεφθεῖ τή γενέτειρά της ἀνα- ζητώντας τά ίχνη τῆς παιδικότητας καί τοῦ παρελ- θόντος της. Αὐτή ἡ ἐπώδυνη διπλή κατάδυση σέ τό- πο καί χρόνο θά ἀνασύρει ἕνα δέρας τῆς παιδικῆς ηλικίας, ὄχι τήν ἴδια (δῖς ἐμβαίνειν οὐ δυνατόν), γι’ αὐτό μέ γεύση πικρῆς εἰρωνείας μιλάει γιά ἕνα πρό- τυπο παιδικῆς ηλικίας (ἀνέφικτο τό πρότυπο λόγω προσχωγενῶν ἐπιχώσεων) – κάθε γραφή ξέρει ὅτι εἶναι ἀντιγραφή τοῦ πρωτοτύπου πού μένει πάντα ἀνεμδρουύλκητο στά ἰζηματικά τῆς σεισογενοῦς μνή- μης. Στό ἐξώφυλλο τῆς ἐκδόσης, φωτογραφία μέ πο-

μπή ξεριζωμένων μέ κάρα καί καρότσια πού σέρνουν ἄνθρωποι καί μπαίνουν σέ πόλεις μέ ξεκοιλιασμένα κάθετα κτίρια ἀπό τούς βομβαρδισμούς. *“Ὅπου σέρ- νουν ἀνέμους, θερίζουν θύελλες. «Οἱ 177 καμμένες συναγωγές τοῦ ἔτους 1938 [νύχτα τῶν κρυστάλλων] παρήγαγαν τά ἀμέτρητα ἐρείπια τοῦ 1945», σημειῶ- νει ἡ συγγραφέας μέ θλίψη.*

Τό αἶσθημα ἐνοχῆς (ναζιστικό παρελθόν) εἶναι τό μεγάλο προπατορικό ἀμάρτημα τῶν Γερμανῶν πᾶ’ ταλανίζει τόν ψυχισμό τεσσάρων τουλάχιστον γενεῶν, ἐπίμαχο σημεῖο τῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς μέχρι σήμερα. Ἡ ἐπί 45 χρόνια διαχωριστική γραμμῆ ἀνάμεσα στίς δύο Γερμανίες εἶχε μιάν ἀντίστοιχη, ἀκόμη θαυτέρη, στόν ψυχισμό κάθε Γερμανοῦ. Μετά τό *‘Αουσοιτς* εἶναι ἀδύνατον νά γραφεῖ λυρική ποίη- ση, ἔγραψε ὁ *‘Αντόρνο*. Μετά τό *‘Αουσοιτς* εἶναι ἀδύνατον γερμανός συγγραφέας νά μήν ἐμπλακεῖ σέ ξεκαθάρισμα λογαριασμῶν μέ τή συνειδησή του. Τό λέει χαρακτηριστικά ἡ Βόλφ: *«Ἀκόμα καί σήμερα σέ κάθε καμινάδα πού βγάξει μαῦρο καπνό, σκέφτεσαι ‘Αουσοιτς. Ἡ σκιά πού ἔριχνε αὐτή ἡ λέξη μεγάλωνε καί μεγάλωνε. Μέχρι σήμερα δέν μπορεῖς νά σταθεῖς σ’ αὐτήν τή σκιά χωρῖς βοήθεια... μέ τήν πάροδο τῶν χρόνων ἐκείνη ἡ παιδική σου χαρά σκεπάζεται ὅλο καί περισσότερο ἀπό τίς σκιές τῆς καμινάδας τοῦ ‘Αουσοιτς».*

Ὁ προβληματισμός της ἐστιάζεται κύρια στό ζήτη- μα ἐπικράτησης τοῦ ναζισμού καί τήν ἀνάγκη συνει- δητοποίησης τῶν αἰτίων καί αἰτιατῶν πού ὀδήγησαν στίς ἐκατόμβες τοῦ Β’ παγκοσμίου πολέμου, γιά νά ἀποφύγουμε τήν παλινδρομηση. Ἄν καί ξέρει τούς πέντε τρόπους νά πει κανεῖς τήν ἀλήθεια, δέν ἐμπι- στεύεται οὔτε τήν μπρεχτική ἀποστασιοποίηση. Ὑπο- ψιασμένη γιά τίς πολλές ἀλήθειες καί πραγματικότη- τες «τόσες, ὅσες μπορεῖς νά φανταστεῖς», περιορίζε- ται κατ’ ἀνάγκην «σέ μιά κάποια δημόσια, προσωπι- κή τοῦ συγγραφέα, ἐκείνη τοῦ ἀναγνώστη καί ὅτι ἀλληλοεπιηρεαζόμενες παράγουν μιά –“χρησιμοποίησι- μη ἀλήθεια”– πού προφανῶς ἀπέχει ἀπό τήν πραγμα- τικότητα». Ὡς καί σέ μένα, σέ μένα ἀκόμα πού σᾶς ἱστορῶ, ἀντισταθεῖτε, ὅπως συμβούλευε πρῖν μισό αἰῶνα, ὁ αἰῶνια ἐπίκαιρος Κατσαρός, γιά νά μπορεῖ νά περάσουςε βέβαιοι πρὸς τήν Ἐλευθερία. Προπά- ντων τό διβλίο εἶναι δυνατό δοκίμιο πάνω στόν ἀνα- στοχασμό γιά τήν ἐπάρκεια καί ἀνεπάρκεια τῆς μνή- μης, στούς κινδύνους τῆς μεταμορφώσεων καί παρα- μορφώσεών της, τῶν ἀντικατοπτρισμῶν, στίς παγίδες τῆς διαμεσολάβησης *«Σέ τυραννάει ἡ διπλή σημασία τοῦ ρήματος “μεσολαβῶ. Μεσολαβῶ μεταξύ παρόντος καί παρελθόντος μήπως σημαίνει συμφιλίωσις; Ἴσοπε- δῶνα;»*. Δέν ἐμπιστεύεται τούς φύλακες, καλεῖ σέ διαρκή ἐγρήγορηση, νά μήν τσακιστεῖ στό σκόπελο τῆς αὐτολογοκρισίας. Φοβᾶται τήν πλαστογράφηση. Γρά- φει ἀποσύροντας τούς φύλακες ἀπό τήν πύλη τοῦ συνειδητοῦ, περνάει ἀπό τό σουρωτήρι τῆς συνείδη- σης ὅλο της τό βίο, δέν χαρίζεται σέ κανέναν, πολύ

περισσότερο στον έαυτό της. Ξεσκαρτάρει αλήθειες και ψέμματα, τί έχει νά φοδηθεί καθώς έχει άκούσει «τό σιδερένιο στόμα της ιστορίας», έχει περάσει από τήν πανώλη του ναζισμού, θέλει νά άποκαθαρθεί.

«Έγραφα πολλά γιά νά θεμελιώσω τή μνήμη», λέει ο Γκαίτε. Η Βόλφ έλέγχει τά θεμέλια ύλικά της μνήμης, δοκιμάζει τήν άντοχή τους στους ψυχικούς σεισμούς, στό καμίνι της άπηνους συνείδησης. Θεωρεί τή μνήμη κατεξοχήν ήφαιστιογενές και έπισφαλές τοπίο, διαρκών κατολισθήσεων κι άνακνυλώσεων. Δέν έξωραϊζει, παρατηρεί, άναστοχάζεται: «Τά θέατρα πολύ σοβαρών γεγονότων δέν μπορούν νά κρατηθούν πάνω στή γή. Βουλιάζουν στή μνήμη και στό σημείο, όπου έχουν πραγματικά ύάρξει, αφήνουν θαμπά, μη άναγνωρίσιμα άποτυπώματα».

Η μεταφράστρια έδωσε άνάλογο άγώνα τιθάσευσης του δεισχείρωτου ύλικού της. Πόρρω άπέχοντες από ξύλινες μεταφράσεις άπέδωσε τό βάθος της γλώσσας του πρωτοτύπου, μέ τά διάφορα επίπεδα λόγου που άντιστοιχούν στά χρονικά επίπεδα όργάνωσης του μυθιστορήματος, βρήκε ή και έπινόησε άντίστοιχες φόρμουλες νά καταδειχθούν οι άνοιξιοι συνδυασμοί έννοιών και ή ένιοτε διαταραγμένη σύνταξη που έπιχειρεί ή Βόλφ, βρήκε λύσεις στίς άπαρεμφατικές προτάσεις που έπιχωριάζουν στή γερμανική, τονίζοντας τό ύποκείμενο γιά άποφυγή συγχύσεων. Κυρίως έφοδιάσε τό μεταφραστικό της μόχθο μέ έκτενή «Πρόλογο» που βοηθεί τά μάλα τόν άναγνώστη ενώ τό έκτενές της έπίμετρο περιέχει πληθώρα σημειώσεων που διευκολύνουν στήν κατανόηση του κλίματος της έποχής και των κοινωνικών συμφραζομένων. Η κ. Χρυσομάλλη-Henrich σπουδαγμένη στή φιλοσοφική του Άριστοτελείου, ζει 34 χρόνια στή Γερμανία διδάσκοντας έλληνικά και θεωρία της αφήγησης (έχει μεταφράσει στά καθ' ήμās τό έργο του Stanzel) στό Πανεπιστήμιο του Κιέλου, κάνοντας νά καρπίσει στον όμιχλώδη Βορρά ή Έλιά του Μαβίλη, νά ψηλώσει ή Δρυς του Σκιαθίτη, νά πολλαπλασιαστεί μέ καταβολάδες ή Φοινικιά του Παλαμά, νικώντας μέ τήν παιδαγωγική της άγάπη άντίξοες και άλλες συνθήκες (γιά νά παραφράσω στίχους του Τάσου Γαλάτη γιά έναν άλλο μεγάλο δάσκαλο της Διασποράς).

Αυτή ή νεκρή πίσω από τήν άνθισμένη τριανταφυλλιά: ή παιδική ήλικία (Ρεμπώ). Η Βόλφ μέ τό ταλέντο της άνάστησε αυτή τή σταυρωμένη παιδική ήλικία, περιηγώντας μας σέ ζοφερούς και ειρηνικούς καιρούς, άναπτύσσοντας σέ πεζό τό έξοχο ποίημα του Νερούντα που προτάσσει ως μότο στήν αφήγησή της: «Που είναι τό παιδί που ύπήρξα/ζει άκόμα μέσα μου ή χάθηκε; Ξέρει πώς δέν τό είχα ποτέ συμαθησει/πώς ούτε κι αυτό μ' άγάπησε ποτέ; Γιατί μεγαλώσαμε τόσοσν καιρό μαζί/άφου μετά θά χωριζόμασταν;» Μέ άνανεωμένο λοιπόν ένδιαφέρον άναμένουμε και τόν Μοιρασμένο Ούρανό (γνωστόν από τήν κινηματογραφική του μεταφορά) της Βόλφ που προαναγγέλλεται από τίς ίδιες εκδόσεις.

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Περί άπλής άριθμητικής

Οι Έλληνες δέν τά πāμε καλά μέ τούς άριθμούς, μέ έξαιρέση εκείνους που έχουν νά κάνουν μέ τήν προσωπική μας ζωή (τό έχουν μας, τά κυβικά του άυτοκινήτου μας, τά χρόνια μας, τά κιλά μας κ.λπ.). Πέραν των προσωπικών μας δεδομένων, άν ρωτήσεις, γιά παράδειγμα, ποιό είναι τό ύψος των προβλεπομένων δημοσιών δαπανών σύμφωνα μέ τόν προϋπολογισμό που κατέθεσε στή Βουλή ο κ. Άλογοσκούφης θά πάρεις τίς πιό άπίθανες άπαντήσεις.

Τό συνηθέστερο ποσοτικό δεδομένο που χρησιμοποιείται είναι τό «πολλά» ή «λίγα» και τά παράγωγα αυτών, όπως «πολύ περισσότερα», «λιγότερα» κ.λπ. Άλλά αυτά τά δεδομένα δέν είναι άριθμοί, δέν έχουν τήν ακρίβεια των άριθμών.

Διαβάζω, λοιπόν, σέ πρόσφατα δημοσιεύματα ότι οι φρετινές δαπάνες σύμφωνα μέ τόν προϋπολογισμό θά άνέλθουν σέ 88,1 δις €. Στίς δαπάνες αυτές συμπεριλαμβάνονται 9,8 δις € γιά τόκους και 24,3 δις € γιά τοκοχρεούσια, που θά πρέπει νά πληρωθούν όπωσδήποτε μέσα στό 2007. Τό 2007, από φόρους, τέλη και από τήν Ευρωπαϊκή Ένωση τό ελληνικό δημόσιο θά εισπράξει 53 δις €. Πώς θά καλυφθεί ή διαφορά; Μά, μέ τόν προσφιλή τρόπο του δανεισμού που θά άνέλθει, άναγκαστικά στά 35 δις € και τά όποια θά προστεθούν στά προϋπάρχοντα χρέη.

Αυτά λένε οι άριθμοί, και τά χρήματα αυτά είναι πολλά, πάρα πολλά, είναι ένα βαρύδι που δέν επιτρέπει στήν ελληνική οικονομία καμία κοινωνική άνάπτυξη. Δέν μπορείς νά χρησιμοποιήσεις δανεισμό γιά τήν άνάπτυξη του κοινωνικού κράτους, γιά τήν εκπαίδευση, τίς κοινωνικές παροχές, τήν αύξηση των κατώτερων συντάξεων και τόσων άλλων κονδυλίων που, χρόνια τώρα, παραμένουν καθηλωμένα. Τό πρόβλημα δέν άντιμετωπίζεται παρά μόνο μέ τή μείωση του δανεισμού. Πιό σωστά, μέ τή μείωση εκείνων των δημοσιών δαπανών ώστε νά μήν έχουμε προσεχώς άνάγκη αύξησης του δανεισμού: π.χ. τίς στρατιωτικές δαπάνες. Τά συνειδητοποιεί αυτά ο Έλληνας πολίτης;

Η άριθμητική, οι σχέσεις δηλαδή των άριθμών μεταξύ τους (πρόσθεση, άφαιρέση, πολλαπλασιασμός, διαίρεση) θά ήταν ένας καλός τρόπος άυτογνωσίας. Άλλά, άκόμη και στή στοιχειώδη εκπαίδευση ή άριθμητική δέν πολυδιδάσκεται πιά. Τό σχετικό «μενού» δέν τήν προσφέρει μέ τήν ακρίβεια και τήν άυστηρότητα που άπαιτείται. Οι δανειστές, ώστόσο, του δημοσίου –και ο κάθε δανειστής– διαθέτουν λογιστήρια έξαιρετικά ακριβή και άλάνθαστα προκειμένου νά άπαιτήσουν τούς τόκους και τά τοκοχρεούσια τους.

Άγγελος Έλεφάντης

Σε πρώτη ανάγνωση

Γιάννης Γιαννιτσιώτης, *Η κοινωνική ιστορία του Πειραιά. Η συγκρότηση της αστικής τάξης 1860-1910*, έκδ. Νεφέλη, Αθήνα, σ. 444

Η ιστορία των πόλεων, πεδίο με πλούσια διεθνή βιβλιογραφική παρουσία τις τελευταίες δεκαετίες, αποτέλεσε για τη νεοελληνική ιστορική επιστήμη ένα μάλλον κερδισμένο στοίχημα, αφού απελευθερώθηκε σχετικά γρήγορα από τα δεσμά της τοπικής ιστορίας για να συναντηθεί με τις ευρύτερες αναζητήσεις της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας, της πολεοδομίας και της αρχιτεκτονικής, αλλά και της ιστορίας των συμπεριφορών και των νοοτροπιών. Άς θυμηθούμε τα δύο σχετικά συνέδρια της ΕΜΝΕ *Μνήμων* για τη Νεοελληνική Πόλη, στίς βαλκανικές και μεσογειακές όψεις της, καθώς και τις σημαντικές εργασίες γύρω από την Ερμούπολη της Σύρου, που ήδη έχουν δημιουργήσει μια μικρή αλλά σημαντική παράδοση στη μελέτη του αστικού φαινομένου. Στην παρούσα μελέτη, ο Γ. Γιαννιτσιώτης επιλέγει να εστιάσει στον Πειραιά, εισάγοντας ως καιρίο και κύριο συμπάικτη της κοινωνικής ιστορίας της πόλης, τον άλλοτε φυσικό πρωταγωνιστή του δημόσιου βίου της: την αστική τάξη, μια τάξη που, εκεί γύρω στα τέλη του 19ου αιώνα, αναλαμβάνει να μεταμορφώσει «τό άσημο επίπνιο της πρωτεύουσας στη δεύτερη πληθυσμιακά πόλη της χώρας και σε κέντρο της εθνικής οικονομικής ζωής εξαιτίας της ανάπτυξης του έμπορου, της βιομηχανίας και της ναυτιλίας».

Εξετάζοντας την ιστορία της πόλης μέσα από τις μικρές ιστορίες των ανθρώπων της πόλης και την πειραιϊκή καθημερινότητα, η ιστορική αφήγηση παρακολουθεί τη διαδικασία της αστικοποίησης μέσα από τό έμπόριο, τη βιομηχανία, την επιχειρηματική δράση και τις αστικές απολαύσεις αλλά και την εσωτερική μετανάστευση, τη φτώχεια, την πορνεία, την εγκληματικότητα και τις επιδημίες. Κοινός άξονας της μελέτης είναι η ανάδειξη της ιδιαίτερης τοπικής πειραιϊκής συνείδησης που με βάση τα νεωτερικά αστικά ιδανικά μιας φιλοπρόοδης εργατικότητας διαμορφώνουν ένα πλέγμα άτομικών και συλλογικών αξιών με στόχο τό «δημόσιο συμφέρον» της πόλης. Η αναφορά στη συγκρότηση του αστικού δημόσιου πεδίου δημόσιας σφαίρας, δέν εξαντλείται μόνο στην αναπαράσταση της αστικής κοινωνικότητας και επικοινωνίας.

Η μελέτη επαναφέρει δυναμικά την έννοια της τάξης, ως κυρίαρχου αναλυτικού εργαλείου –μπολιασμένου ώστόσο με τις επάλληλες ιστοριογραφικές συζητήσεις για τό φύλο αλλά και για την ανάλυση λόγου– προκειμένου να μελετηθεί ή προβολή των νέων κοινωνικών σχέσεων στον αστικό χώρο.

Ξεπερνώντας τά παλαιότερα κοινωνιολογίζοντα σχήματα που είχαν προσκολληθεί στην έννοια της «καθυστέρησης» και της «άπουσίας» της αστικής τάξης στη νεοελληνική κοινωνία, αλλά και τη στατική αντίληψη για την πελατειακή σχέση της αστικής τάξης με την κομματική συναλλαγή, ή μελέτη του Γιαννιτσιώτη ανοίγει ένα νέο δρόμο, καθώς εστιάζει στην έτερογενή διάρθρωση και την ποικιλομορφία μιας αστικότητας που παράγεται μέσα από τη διαμόρφωση ενός, κατά βάση, «επιχειρηματικού πολιτισμού». Χαρτογραφώντας αυτή τη βουερή «εργατική κυψέλη» του δεύτερου μισού του «αιώνα των αστών», ό συγγραφέας αναδεικνύει την ιδιαίτερη «πειραιϊκότητα» που συγκροτείται με βάση τη δυναμική ανταγωνιστική σχέση της πόλης με τά άλλα αστικά κέντρα της χώρας. Όστόσο, ή πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα είναι εκείνη που θά παίξει σημαντικό ρόλο στον μετασχηματισμό του Πειραιά: ή πόλη θά κλείσει τούς λογαριασμούς του με την τοπική ταυτότητα για να συναντηθεί με την κεντρική πολιτική σκηνή και τό φυσικό σύνορο της πρωτεύουσας Αθήνας. Η κηδεμονία των Αθηνών θά ματαιώσει κάθε όραμα για μια μερική, έστω, τοπική ταυτότητα και σταδιακά τό παλαιό αστικό συμβολικό κεφάλαιο θά υποκατασταθεί από ένα πραγματικό πρόβλημα: ό Πειραιάς θά γίνει ή πόλη του «εργατικού ζητήματος», και γύρω από αυτό θά συγκροτηθεί μια νέα λαϊκότροπη μυθολογία, που θά συνοδεύσει τούς συμβολισμούς της πόλης ως τις μέρες μας.

Ζύγκμουντ Μπάουμαν, *Ρευστή αγάπη. Για την εύθραυστότητα των ανθρωπίνων δεσμών*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας, έκδ. Έστία, 2006, σ. 276

Στό Παρίσι υπάρχει μια καινούργια σεξουαλική μόδα που λέγεται *échangisme*. Πρόκειται για αναβίωση

της παλιάς «άνταλλαγής συζύγων», μόνο πού οι νέοι échangistes συμμετέχουν στά αντίστοιχα κλάμπ, έχουν «κάρτα μέλους», υπογράφουν συμβόλαια και υπακούνε σέ κανόνες έχεμύθειας, μειώνουν κάθε κίνδυνο σαγήνης και περιορίζουν τά ριψοκίνδυνα πλήγματα πού μπορεί νά φέρει στό άστικό οικογενειακό καταφύγιο τό αίφνίδιο έρωτικό τετράγωνο ή οι σχέσεις τής μιās βραδιάς. Στήν πραγματικότητα, τό έρωτικό παιχνίδι μοιάζει μέ πιστωτική κάρτα, πού μειώνει διαρκώς, άσφαλώς και ταχέως τήν άπόσταση από τήν έπιθυμία στήν ικανοποίηση. Τό βιβλίο του Μπάουμαν θά μπορούσε νά είναι ή νέα «αισθηματική άγωγή» τής μεταμοντέρνας κατάστασης. Προσπαθει νά περιγράψει τό πορτρέτο του άνθρώπου τής «ρευστής νεωτερικότητας», όπως άποκαλεί ο Μπάουμαν τή μετανεωτερικότητα. Κεντρικός ήρωάς του είναι ο σύγχρονος «άνθρωπος χωρίς ιδιότητες», εκείνος πού έχοντας πλέον διαρρηξει τούς συνεκτικούς και οργανικούς δεσμούς του μέ τήν κοινωνία, ζει τόν θρίαμβο του άτομισμού μέσα στις καινούργιες «γκριζες ζώνες» τής συνύπαρξης: κάπου ανάμεσα στήν έπιθυμία τής άλληλεγγύης, τής φιλίας, τής συντροφικότητας, του έρωτα αλλά και στή διεκδίκηση μιās «άδέσμευτης» και έξατομικευμένης έλευθερίας, μέ φιλελεύθερες φαντασιώσεις ευημερίας και άναρχικά όνειρα έναλλακτισμού. Ο ήρωας του δοκιμίου ζει μέσα στήν έκρηξη των συμβουλευτικών κέντρων, τά έβδομαδιαία ένθετα για τίς σχέσεις, τό νέο υγιεινισμό, τά παραμορφωμένα προϊόντα, τίς διαδικτυακές «εικονικές σχέσεις», τήν έντατική παραγωγή ανθρώπινων άποβλήτων. Ο Μπάουμαν προσπαθει νά σκιαγραφήσει τήν «ήθική οικονομία» του μετανεωτερικού άνθρώπου «μέ και χωρίς τή σκευή τής κοινωνικότητας», αναλύοντας τήν ποιητική των συναισθημάτων ενός υποκειμένου πού ζει διαρκώς μέσα στή λιμπιντική άμφισημία τής έλξης και τής άπώθησης, έτσι όπως αυτή όρίζεται από τόν ύστερο καπιταλισμό. Μπορούμε νά μιλήσουμε για μετανεωτερικές τεχνολογίες των συναισθημάτων; Ο Μπάουμαν έχει μερικά πολύ ένδιαφέροντα σχόλια γύρω από αυτή τήν προβληματική, αναδεικνύοντας τή σχέση χρόνου, έπιθυμίας, και κατανάλωσης.

Νίκος Μπακουνάκης, Τό Πανεπιστήμιο.

Πέρα από τό καλό και τό κακό

του άρθρου 16,

έκδ. Πόλις, Άθήνα, 2006, σ. 30

«Τό δημόσιο πανεπιστήμιο είναι μιá ευρωπαϊκή κατάσταση. Η τύχη του δέν συνδέεται μέ ιδιωτικά

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Κατά τάς διαφημιστικές γραφάς

Άπό τήν εποχή πού θυμάμαι τόν εαυτό μου νά ακούει ραδιόφωνο, πολλά άλλαξαν στά έρτζιανά – από τήν εξαφάνιση των «ραδιοπειρατών», τήν είσοδο τής έλεύθερης ραδιοφωνίας, τόν πολλαπλασιασμό των σταθμών, τήν έμπέδωση τής play list. Καί, βέβαια, οι διαφημίσεις: οι διαφημίσεις πού αυξάνονται και πληθύνονται, κυριεύοντας πάντα τόν ραδιοφωνικό χρόνο. Έδώ και λίγα χρόνια όμως, εκτός από τήν έκρηξη τής διαφήμισης, παρατηρούμε και μιá μεταλλαγή τής μορφής τής.

Πέρα δηλαδή από τά κλασικά διαφημιστικά, πέρα από «προσφορές» και «χορηγίες», παρακολουθούμε τή διείσδυση και τήν εγκατάσταση των μηνυμάτων στήν καρδιά των έκπομπών. Δέν έννοώ τό σύνθετες «Διακόπτουμε για διαφημίσεις», αλλά κάτι έντελώς διαφορετικό. Ο ραδιοφωνικός παραγωγός άγγέλλει ότι τήν έκπομπή προσφέρει, λ.χ., ο άλφα κρασοδιομήχανος και συνεχίζει εκθειάζοντας τά προσόντα των κρασιών του – πράγμα πού έπαναλαμβάνει δίπαξ και τριπαξ, ώστε νά τό έμπεδώσουν άπαντες. Τήν άλλη βδομάδα, τή θέση του θαυματουργού οίνου καταλαμβάνει μιá πανίσχυρη κόλλα, τήν παράλλη κάποια ήδονικά μυρωδικά, κι ο ραδιοεπιτηδευματίας εκθειάζει διαδοχικά τίς θαυμαστές ιδιότητες των ως άνω προϊόντων.

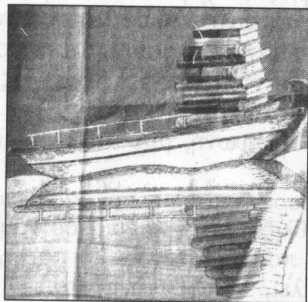
Δέν χρειάζεται μεγάλη άναλυτική δεινότητα για νά διαπιστώσουμε τό προφανές. Όλα αυτά, πέρα από τόν συμφυρμό ραδιοφωνικού και διαφημιστικού χρόνου, έτσι πού δέν ξέρεις τί ακούς, συνεπάγονται και μιá πρωτοφανή γελοιοποίηση του άνθρώπου πού κάνει τήν έκπομπή: ανεξάρτητα από τήν άποψη και τό γούστο του, υποχρεούται τή μιá μέρα νά ύμνει μέ ζήλο τό τυποποιημένο ελαιόλαδο, τήν έπομένη, μέ παραπλήσιο ζήλο, τό χύμα λάδι, τήν τρίτη τό μουρονέλλαιο, τήν τέταρτη τά λάδια άυτοκινήτων, τήν πέμπτη τήν ευεργετική επίδραση του φυσικοδοιούρου και τήν έκτη, πάντα κατά τάς γραφάς, τίς βλαβερές συνέπειες του καπνού. Μέ τί καρδιά, μετά, ν' ακούσεις, από τήν ίδια φωνή, μιá ιστορία, μιá γνώμη, ένα κάλαμπούρι.

Έτσι, όσοι αγαπάμε τό ραδιόφωνο, δέν μπορούμε παρά νά θλιβόμαστε και νά όργιζόμαστε γι' αυτό τόν εύτελισμό πού ύφίστανται οι παραγωγοί, οι άκροατές και, έν τέλει, τό ίδιο τό μέσον.

Στρατής Μπουρνάζος

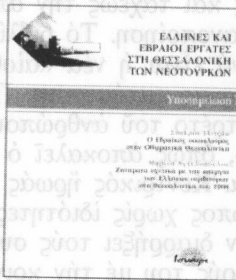
ιδρύματα - όποια μορφή και άν έχουν. Πουθενά στην Εύρώπη τό δημόσιο πανεπιστήμιο δέν έχει άπειληθεί από ιδιωτικές σχολές κανένα ιδιωτικό ίδρυμα δέν έχει σκιάσει τό κύρος τών δημόσιων ιδρυμάτων». Η υπεράσπιση τού αυτόνόητου μπορεί κάποτε νά άποκτά ειδικό βάρος, ιδίως σέ έποχές πού περισεύει ή πολιτική άσυναρτησία μέ τή «σφραγίδα τής άγοράς». Στά τέσσερα μικρά κείμενα πού άπαρτίζουν τό τομίδιο, ό συγγραφέας κριτικάρει αυτή τήν οικονομίστικη αντίληψη πού διαπερνά όλες τίς βαθμίδες τής εκπαίδευσης αλλά και τά περισσότερα μεταρρυθμιστικά προγράμματα τής έποχής μας. Η διαρκής επίκληση τής άγοράς, ύποστηρίζει ό Μπακουνάκης, δέν μπερδεύει άπλώς τό ιδιωτικό χρήμα μέ τίς δημόσιες άρετές πού θεμελιώνουν τήν άκαδημαϊκή γνώση και έλευθερία: στήν ουσία, συμβάλλει στή δημιουργία νέων ταξικών διαφορών αλλά και νέων έλίτ και μετατρέπει τήν εκπαίδευση σέ μιά μηχανική διεκπεραίωση τών άναγκών τού τριτογενούς τομέα. «Άν θέλουμε τήν άγορά, ή λύση είναι άπλή. Άς καταργήσουμε όλες τίς μή άγοραίες σχολές, άκόμη και τίς άγοραίες, κι άς παραδώσουμε τά πανεπιστήμια στά έπιμελητήρια και στους κλασικούς συνδέσμους». Η υπεράσπιση τού πανεπιστημίου (χωρίς έπιθετικό προσδιορισμό, άφού τό πανεπιστήμιο μόνο «δημόσιο» μπορεί νά είναι γιά νά είναι «πανεπιστήμιο») περνάει μέσα από τόν εκσυγχρονισμό του και τήν άυτονομία του, μακριά από τήν κρυφή γοητεία τής άγοράς και τό ιδιωτικό χρήμα.

Γιά τήν πρώτη ανάγνωση
Έμμ. Κόρτης

Σειρά υποσημείωση:

Συλλογή άρθρων πάνω σε επιλεγμένα ιστορικά θέματα που αντιμετωπίζονται, συνήθως, ως δευτερεύοντα. Κάθε βιβλίο της σειράς συνοδεύεται από εικόνες και φωτογραφίες.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ 1:
ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΕΡΓΑΤΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ

Σουκρού Ιλιτζάκ
Ο Εβραϊκός σοσιαλισμός στην Οθωμανική Θεσσαλονίκη
Μαρίνα Αγγελουπούλου
Ζητήματα σχετικά με την απεργία των Ελλήνων σερβιτόρων στη Θεσσαλονίκη του 1908

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ 2:
ΜΠΕΚΤΑΣΗΔΕΣ ΔΕΡΒΙΣΗΔΕΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΑ

Ευστράτιος Ζεγκίνης
Εισαγωγή - Γενική Επιμέλεια
F.W. Hasluck
Χριστιανισμός και Ισλάμ την εποχή των Σουλτάνων
Nathalie Clayer
Μπεκτασισμός και Αλβανικός Εθνικισμός
Nathalie Clayer
Ισλάμ, κράτος και κοινωνία στην μετακομμουνιστική Αλβανία

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ 3:
Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΟΠΩΣ ΤΟΝ ΓΝΩΡΙΣΑ. Οι μαρτυρίες δύο ταξιδιωτών

Ιόλη Βιγγοπούλου
Εισαγωγή
Peter Oluf Brøndsted
Οι συνομιλίες του συγγραφέα με τον Αλή πασά των Ιωαννίνων το φθινόπωρο του 1812, με ορισμένα λεπτομερή στοιχεία για την Ήπειρο και τους Αλβανούς του τωρινού καιρού.
Theodore Lyman
Επίσκεψη στα Ιωάννινα και στον Αλή πασά

Εκδόσεις Ιουλάφι

Σουλίου 18, 453 32 ΙΩΑΝΝΙΝΑ, Τηλ./Fax: 26510 70703

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Dear Πολίτες, δυό κουβέντες διαμαρτυρίας πρὸς δημοσίευση, ἂν θέλετε.

Κουβέντα νά γίνεται...

“Οτι θά διάβαζα στὸν *Πολίτη* πὼς γιὰ τὴν κατάσταση στὴν ἐκπαίδευση φταίνει τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ οἱ συνδικαλιστὲς ἐκπαιδευτικοὶ δὲν τὸ περιμένα. Καὶ τώρα πού διαμαρτύρομαι, εἶμαι βέβαιος πὼς πρόκειται γιὰ ἀδελφία, ἀλλιῶς θά κοβότανε ἡ φράση πού δὲν εἶναι ἐπικριτική, ἀλλὰ ὑβριστική καὶ μάλιστα σέ ὕψος πού δὲν μᾶς ταιριάζει· διότι μέ ὅλους μας τούς τσακωμούς, ἕνα τὸ ξέρουμε: ὅτι χάρη στὸν συνδικαλισμὸ τῆς μισθωτῆς ἐργασίας ἔχουμε ψωμί καὶ τρῶμε. Ἐνα σωρὸ διαφωνίες μπορεῖ νά ἔχει κανεὶς μέ τὴν ἐκάστοτε πολιτική τους, μέ τίς προτάσεις τους –καὶ νά τίς λέει βέβαια τίς διαφωνίες του, ἀλλιῶς πῶς;–, ἀλλὰ ἐμεῖς τῆς Ἀριστερᾶς δὲν εἴμαστε χύμα: εἶπαμε ἐξ ἀρχῆς ὅτι εἴμαστε μαζί τους (μέ τὴ μισθωτὴ ἐργασία καὶ τὴν ἔνωσή της) –ὀπωσδήποτε, ἀκόμη καὶ ὅταν διαφωνοῦμε καὶ τούς ἐπικρίνουμε, «ταγμαμένοι» πού ἔλεγε κάποιος φίλος, ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ *Πολίτη*, γιὰ κάποιον ἄλλον τοῦ ἴδιου φυράματος.

Νά γράφουν στὸν *Πολίτη* μέ τέτοια βάνουση περιφρόνηση γιὰ τὸν συνδικαλισμὸ εἶναι βαναυσότητα τὸ ἴδιο, διότι ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού, δικαίως, λένε ὅτι μεγάλωσαν ὡς ἀριστεροὶ μέ τὸν *Πολίτη*, καὶ ἔτσι ἔγιναν μέλη τῶν συνδικάτων τοῦ κλάδου τους.

Ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς παιδείας: ὑπῆρξε ἐπὶ γέροντος Καραμανλῆ, ἐπὶ ἀνδρεϊκοῦ ΠΑΣΟΚ, ἐπὶ Μητσοτάκη, ἐπὶ σημιτικῆς ἐποποιίας ἢ τώρα ἐπὶ νεότερου Καραμανλῆ ἀπόπειρα βελτίωσης τῶν πραγμάτων στὴν παιδεία πού νά τὴν ἐμπόδισαν ἡ ΔΟΕ, ἡ ΟΛΜΕ, ἡ ΟΙΕΛΕ καὶ ἡ ΠΟΣΔΕΠ ἢ τὸ «ἐκπαιδευτικὸ κίνημα» πού μέ τόση εὐκολία μπαίνει σέ εἰσαγωγικά; Πότε ὁ συνδικαλισμὸς τῶν μισθωτῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀρνήθηκε τὸν διάλογο; Συνέβη βέβαια νά ἀποχωρήσουν συνδικαλιστὲς ἀπὸ διαλόγους, γιατί θεώρησαν ὅτι ἔτσι ἔπρεπε –ἀλλὰ τότε ἡ ἄνευ ὄρων συνέχιση τῆς κουβέντας ἔγινε πολιτικὴ ἀρχὴ τῶν ἀριστερῶν; Ἡ μήπως ἡ ἐκθεση ἀπόψεων ἀσύμβατων μεταξύ τους δὲν εἶναι διάλογος; Ἡ μήπως ὁ διάλογος στὴν πολιτική (καὶ γιὰ τὴν παιδεία πολιτικὴ κάνουμε!) δὲν ἔχει πρωτίστως σκοπὸ νά συγκεντρώσει κόσμον γύρω ἀπὸ ἀπόψεις; Καὶ αὐτὸ φαίνεται νά τὸ πετυχαίνουν οἱ συνδικαλιστὲς τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ οἱ φοιτητὲς καὶ οἱ μαθητὲς, διότι τουλάχιστον οἱ δημοσκοπήσεις, παρὰ τίς φιλότιμες προσπάθειες νά δυσφημιστοῦν οἱ

ἐκπαιδευτικοὶ καὶ ὁ συνδικαλισμὸς τους, δείχνουν ὅτι ὁ πολὺς κόσμος συμφωνεῖ μέ ὅσα λένε.

Αὐτὴ ἡ ταύτιση συνδικαλισμοῦ τῶν μισθωτῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ ὑπουργεῖου ἀφενὸς καὶ ἡ ἐξύμνηση ἀφετέρου τοῦ διαλόγου καὶ τῆς διαλογοπροθυμίας (χωρὶς διευκρίνιση ποιὸς νά κάνει διάλογο μέ ποιόν) πού γίνονται στὸ ἄρθρο, σημαίνουν ἄραγε ὅτι οἱ διαλογοπρόθυμοι χρειάζεται νά κάνουν μέτωπο κατὰ τοῦ ὑπουργεῖου καὶ τῶν συνδικαλιστῶν; Γιατί ὅμως καὶ κατὰ τοῦ ὑπουργεῖου; Αὐτὸ παραεῖναι πρόθυμο γιὰ διάλογο (πάντα ἦταν, ἀνεξαρτήτως κυβερνήσεως καὶ ὑπουργοῦ): ἀπεργίες καὶ καταλήψεις δὲν θέλουν νά δλέπουνε οἱ ἄνθρωποι. Ἄρα, συμπεραίνω, μόνο κατὰ τοῦ συνδικαλισμοῦ τὸ μέτωπο· μέ τὸ ὑπουργεῖο ὑπάρχουν κάτι ψιλοδιαφορές ἢ χοντροδιαφορές στίς προτάσεις, ἀλλὰ κουβέντα νά γίνεται...

Αὐτὸ κατάλαβα ἐγὼ διαβάζοντας στὸν *Πολίτη* τὸ σχόλιο στὴ στήλη «Ἐν παρόδῳ» τῆς σελ. 23 τοῦ τεύχους τοῦ Νοεμβρίου. Κατὰ τὰ ἄλλα οἱ διάσπαρτες στήλες «Ἐν παρόδῳ» εἶναι ὠραιότατες!

Δυὸ λόγια ἀκόμη πού ἐλπίζω νά μὴν παρεξηγηθοῦν. Εἶναι γιὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ χαρακτηρισμοῦ ἐκπαιδευτικὸ κίνημα ἐντὸς εἰσαγωγικῶν. Τὸ 1956 ὁ Ἄντῶρνο ἐγράφε σέ ἕνα σύντομο δοκίμιό μέ τίτλο *Σημεῖα στίξεως*.

«Τὰ εἰσαγωγικά εἶναι γιὰ νά τὰ χρησιμοποιοῦμε μόνο ὅταν παραθέτουμε κάτι, στό παράθεμα, ἢ τὸ πολὺ ὅποτε τὸ κείμενο θέλει νά τηρηθεῖ ἀποστάσεις ἀπὸ μιὰ λέξη στὴν ὁποία ἀναφέρεται. (...) Τὰ συχνὰ εἰρωνικά εἰσαγωγικά στὸν Μάρξ καὶ τὸν Ἐνγκελς εἶναι σκιές πού ρίχνει ἡ ὀλοκληρωτικὴ μέθοδος προκαταβολικά πάνω στὰ κείμενά τους, τὰ ὁποῖα ἐννοοῦσαν τὸ ἀντίθετο: εἶναι ὁ σπὸρος ἀπὸ τὸν ὁποῖο γεννήθηκε ὅ,τι ὁ Κάρλ Κράους ἀποκαλοῦσε “μοσχοδίτικη ἀργκό” [Moskauerwelsch]...».

Ἐχω τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι σωστὲς κουβέντες.

Μέ ἀγάπη βέβαια
Θόδωρος Παρασκευόπουλος

Μπρέ Παρασκευόπουλε,

Μήπως πρόκειται για δική σου άβλεψία; Ή ξαναδιαβάσεις προσεκτικά τό σημείωμά μου (μόλις διακόσιες εβδομήντα λέξεις, οι μισές από όσες δαπάνησες για τη διαμαρτυρία σου) θά διαπιστώσεις πώς δέν ισχυρίζομαι ότι «για τήν κατάσταση στήν εκπαίδευση φταίνε τό υπουργείο Παιδείας καί οι συνδικαλιστές εκπαιδευτικοί».

Γράφω αυτολεξεί:

1. «Η δημόσια παιδεία είναι πολύ σοβαρή υπόθεση για νά αφηθεί στήν αποκλειστική αρμοδιότητα του Υπουργείου Παιδείας καί τών συνδικαλιστών του "εκπαιδευτικού κινήματος", όπως επιβεβαιώνει καί τό άδιέξοδο τών μετωπικών τους συγκρούσεων.

2. «Η κύρια ευθύνη για τήν πρόσφατη επιδείνωση τής κρίσης στήν παιδεία βαρύνει τό υπουργείο καί τήν κυβέρνηση».

3. «Επείγει, κατ' αρχάς, ή διάλυση τών όποιων ψευδών έντυπώσεων πού διευκολύνουν τήν κυβερνητική άπραξία ή καί τόν εγγώριο νεοφιλελευθερισμό».

4. «Επείγει μία αποτελεσματική πρωτοβουλία τών προθύμων για ουσιαστικό διάλογο πού θά συγκεκριμενοποιήσει ποιές από τίς επιθυμητές μεταρρυθμίσεις είναι άκρως άπαραίτητες καί εφικτές σήμερα», καθόσον οι σημαντικές διαφωνίες μέσα στήν εκπαιδευτική κοινότητα δίνουν άλλοθι στό «ψευδο-μεταρρυθμιστικό προσωπείο τής κυβέρνησης» καί δέν έξαναγκάζουν τίς πολιτικές δυνάμεις του τύπου «νά άντιμετωπίσουν μέ τή δέουσα σοβαρότητα καί θετικά τήν αναβάθμιση του δημοσίου πανεπιστημίου» καί τών άλλων βαθμίδων τής εκπαίδευσης.

5. Εύχομαι, τέλος, νά γίνει άμεσα «καί τό επόμενο βήμα δημιουργίας ενός μετώπου μεταρρυθμίσεων», εκτιμώντας πώς οι συνδικαλιστές του «εκπαιδευτικού κινήματος» άδυνατούν νά φέρουν από μόνοι τους όλο τό βάρος τής υπόθεσης.

Ή δέν πρόκειται για δική σου άβλεψία, αλλά για τό χειρότερο, για τόν έντοπισμό στό πρόσωπό μου ενός ακόμη ύβριστή τών συνδικαλιστών εκπαιδευτικών καί γενικότερα του συνδικαλισμού, ό όποιος γράφει στόν Πολίτη «μέ τέτοια βάνανση περιφρόνηση για τόν συνδικαλισμό», πρόβλημά σου. Σπαταλώντας, πάντως, τίς δυνάμεις σου στήν κατήχηση του τύπου «χάρη στόν συνδικαλισμό τής μισθωτής εργασίας έχουμε ψωμί καί τρώμε», επιδεινώνεις τήν κατάσταση σου.

Στόλισα καί στολιζώ τό «εκπαιδευτικό κίνημα» μέ εισαγωγικά επειδή θέλησα καί θέλω νά τηρήσω κάποιες άποστάσεις από αυτόν τόν όρο, μέχρι νεωτέρας. Τίποτα περισσότερο, ώστε νά εγκαλοῦμαι μέ τοιτάτα του Άντόρνο. - Νισάφι!

Τέλος, άν ήρθε ή ώρα νά εγκαταλείψουμε τίς παλαιομοδίτικες προσφωνήσεις σύντροφος ή φίλοι, εγώ προτείνω τό τραχύ κλητικό επιφώνημα μπρέ (μωρέ) άντί του γλυκανάλατου καί σαχλοῦ dear.

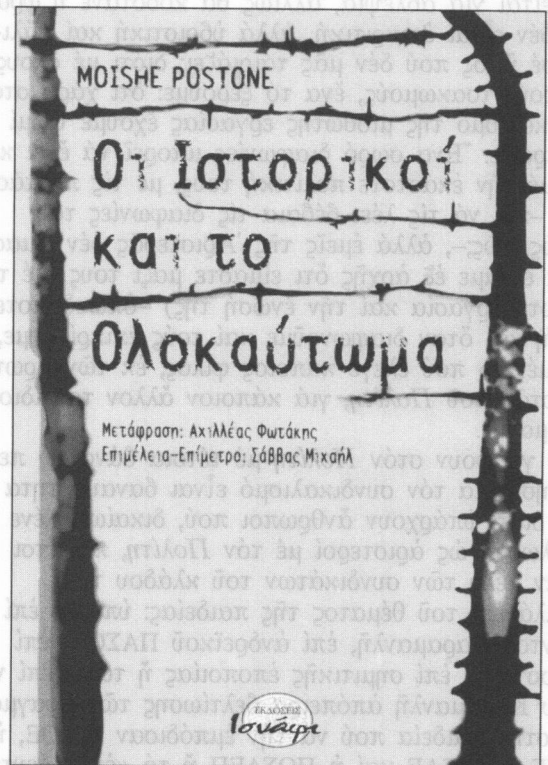
Βασίλης Ζουναλής

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

Εκδόσεις Ιωάννη

Σουλίου 18, 453 32 Τηλ./Fax: 26510 70703, ΙΩΑΝΝΙΝΑ

Ο Moïshe Postone σε αυτό τό δοκίμιο προσπαθεί να ενσωματώσει αυτή την περίοδο του πόνου μέσα στις γενικότερες ιστορικές συνθήκες του 20ου αιώνα. Μέσω των σύνθετων και γοητευτικών εργαλείων που χρησιμοποιεί, κυρίως μαρξιστικών και ψυχαναλυτικών, διατυπώνει μια ερμηνεία της ιστορίας του Ολοκαυτώματος ως μιας «κομφορμιστικής εξέγερσης», πλήρως ενσωματωμένης στη ροή του καπιταλιστικού χρόνου. Το ζήτημα για αυτόν είναι να επανοικειοποιηθούμε την Ιστορία με τρόπο απελευθερωτικό για τό μέλλον μας.

Moïshe Postone

Οι Ιστορικοί και το Ολοκαύτωμα

Μετάφραση: Αχιλλέας Φωτάκης

Επιμέλεια - Επίμετρο: Σάββας Μιχαήλ